

DIE INHEEMSE REG VAN DIE KAVANGO

P.H. van Rooyen

Skripsie ingelewer vir die graad van Magister
in die Lettere en Wysbegeerte aan die Universiteit
van Stellenbosch.

Desember 1977

INHOUDSOPGAWEBladsyDIE INHEEMSE REG VAN DIE KAVANGO

1.	<u>Inleiding</u>	1
1.1	Studiegebied	1
1.2	Onderwerp van studie	7
1.3	Navorsingsmetode	17
2.	<u>Owerheidstruktuur</u>	21
3.	<u>Howe en regspraak</u>	40
4.	<u>Familiereg</u>	61
4.1	Inleidend	61
4.2	Voorhuwelikse verhouding tussen die geslagte	70
4.3	Vereistes vir die totstandkoming van die huwelik	71
4.4	Wyses van huweliksluiting	83
4.5	Die verlowing	86
4.6	Die gevolge van die huweliksluiting	88
4.7	Die poligame huwelik - regsaspekte	92
4.8	Egskeiding	94
4.9	Geslagsdelikte	94
4.9.1	Swangermaking van 'n ongehude meisie	97
4.9.2	Abduksie	99
4.9.3	Verkragting	99
4.9.4	Geslagsgemeenskap met 'n getroude vrou (owerspel)	100
4.9.5	Bloedskande	103
5.	<u>Erfreg en opvolging</u>	103
5.1	Die opvolgingsreg	103

(2)

	<u>Bladisy</u>
5.1.1 Opvolging van kraalhoofskap	103
5.1.2 Opvolging van die kapteins	106
5.2 Erfopvolging	108
6. <u>Grondereg en die besit van materiële goedere</u>	111
6.1 Grond	111
6.2 Ruil- en kooptransaksie en uitleen van artikels	116
6.3 Die uitleen van beeste (<u>ghushita</u> (Mb., Gc., S.) <u>rufiso</u> (Kw.))	116
7. <u>Onregmatige dade en misdade</u>	118
7.1 Inleiding	118
7.2 Beskadiging van eiendom	122
7.2.1 Skade aangerig aan landerye	123
7.2.2 Skade aangerig aan woonstrukture en ander vervaardigde besittings	128
7.2.3 Besering van diere	130
7.3 Diefstal	132
7.4 Aanranding	134
7.5 Moord en strafbare manslag	140
7.6 Laster	143
7.7 Toordery	145
 <u>BYLAE</u>	
Mbukushu kapteinslinie	154
Sambiu kapteinslinie	155

(3)

Bladsy

Lys van hofsake en uitsprake

156

KAARTE

Suidwes-Afrika : Tuislande

iii

Die Kavango : Stamme en stamgebiede

iv

BIBLIOGRAFIE

VOORWOORD

Die vyf stamme van die Kavango het 'n matriliniêr-geordende sosiale sisteem. Matriliniêre sosiale ordening het sekere belangrike gevolge vir die navorser op die terrein van die inheemse reg. In hoofsaak kom dit daarop neer dat 'n man in 'n patrilineêr-geordende sosiale sisteem beheer oor die reproduksie-vermoëns van sy vrou verkry en terselfdertyd ook absolute beheerreg oor sy kinders. Daar word gesê dat die kinders aan die man en sy linie behoort. In 'n matriliniêre sisteem het die man geen regte op sy kinders nie. Kinders behoort aan die vrou en haar linie. Die moedersbroer speel 'n groot rol in die beheer oor die kinders. Die sosiale band tussen broers en susters is veel sterker ('n man se broers het byvoorbeeld 'n sterk aanspraak op sy besittings, terwyl 'n vrou se kinders deur haar broer beheer word.) 'n Vrou se status in die sosiale sisteem is ook hoër as wat die geval in 'n patrilineêre sisteem is, so ook haar status voor die reg. ('n Vrou word byvoorbeeld in 'n patrilineêre sisteem nooit as geregtelik volwasse beskou nie. Voor haar huwelik bly sy onder voogdyskap van haar vader en na haar huwelik onder voogdyskap van haar man. Sou haar huwelik ontbind word val sy weer onder voogdyskap van haar vader. In 'n matriliniêr-geordende sisteem word 'n vrou gereken net so veel geregtelik volwasse te wees as 'n man.)

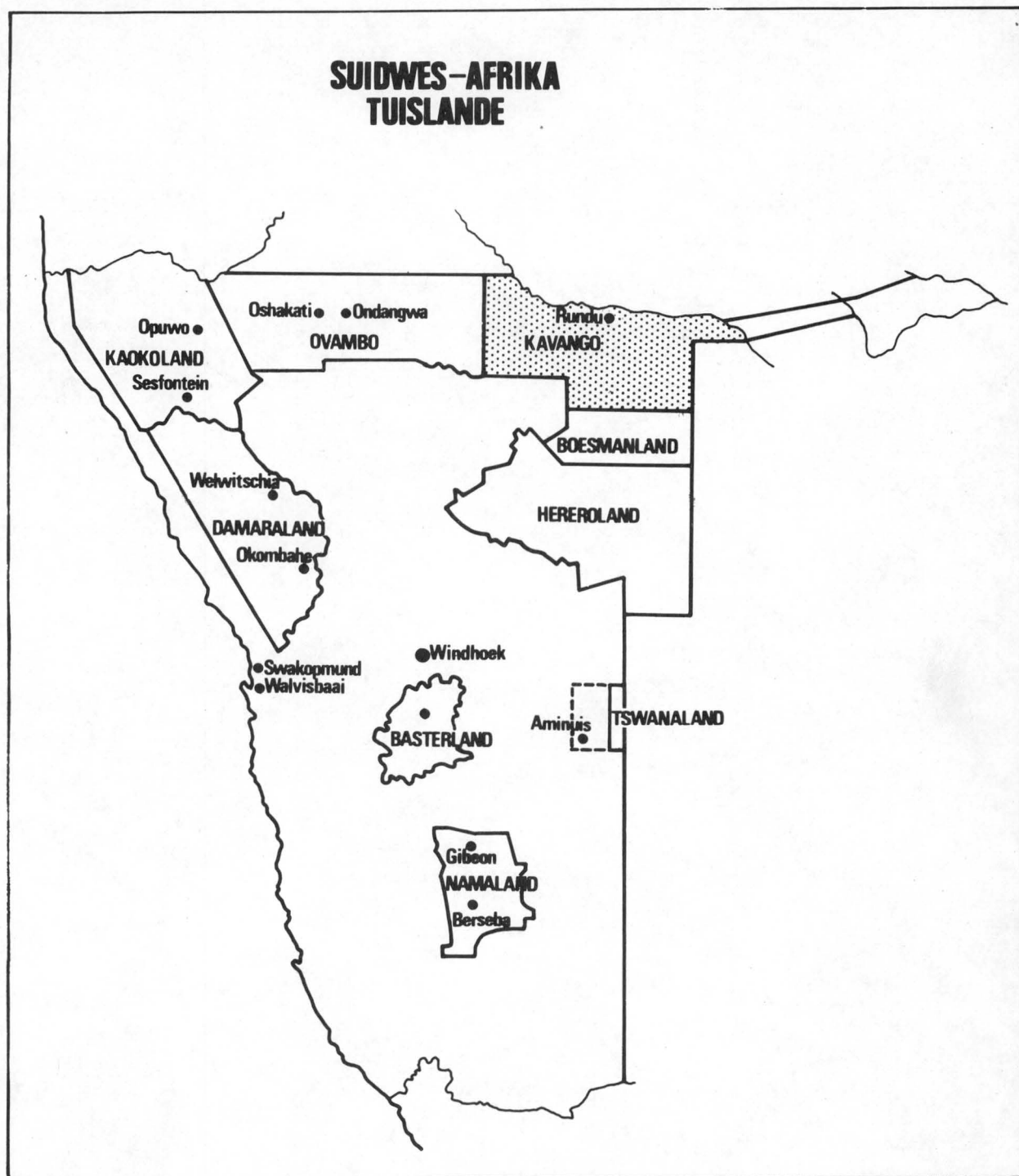
Die probleem was dat toe KION (die Komitee insake Ontwikkelingsnavorsing van die Departement van Bantoe-administrasie en -ontwikkeling) aan my die opdrag gegee het om die inheemse reg

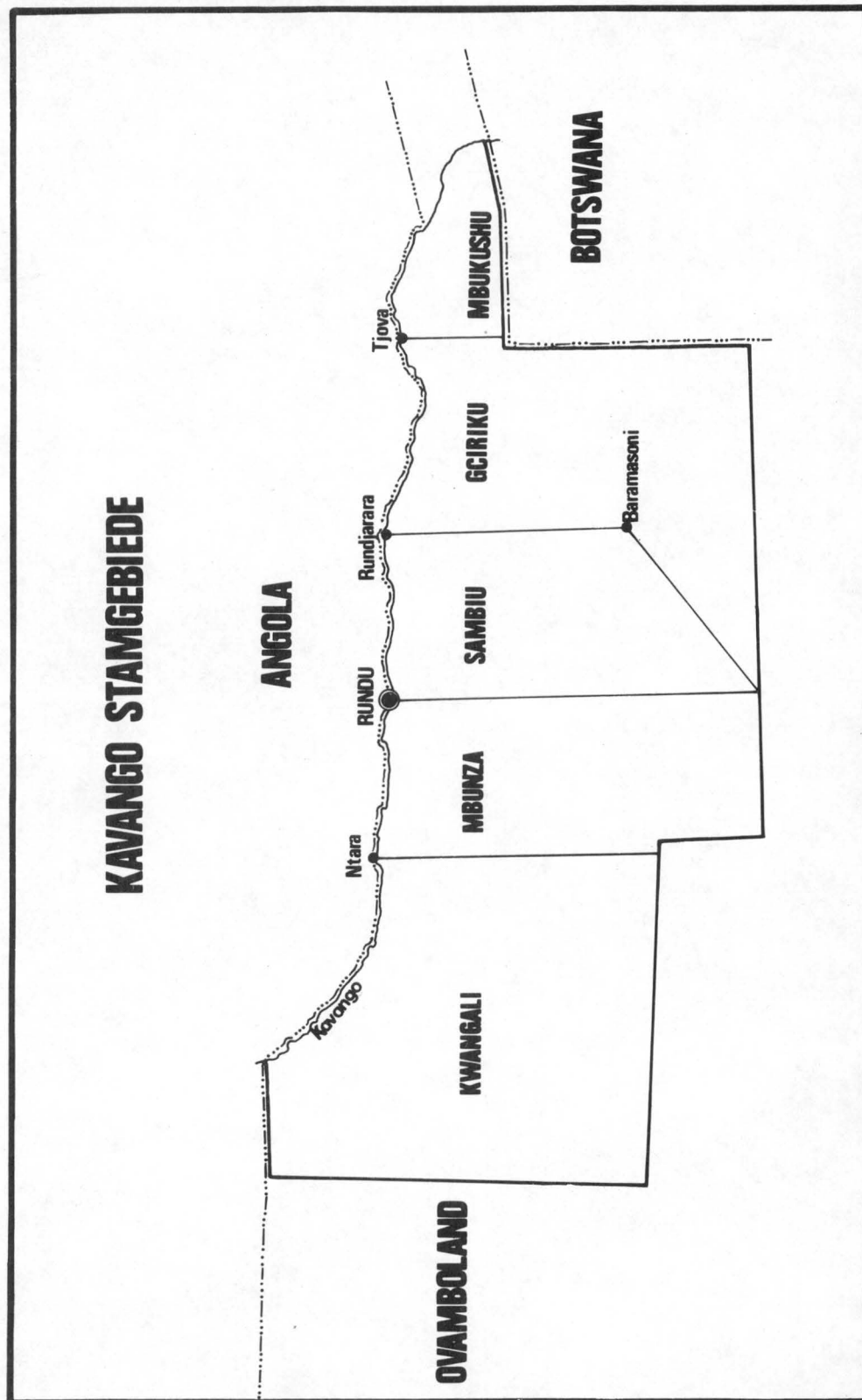
(ii)

van die vyf Kavangostamme op te teken, daar geen handleidings oor die optekening van inheemse reg in Suid-Afrika bestaan het nie. 'n Handleiding wat later onder leiding van prof. R.D. Coertze saamgestel is, is opgestel met die oog op die optekening van die inheemse reg van 'n patrilineêr-geordende sosiale sisteem en pogings tot aanpassing by 'n matrilineêre sisteem was nie suksesvol nie.

'n Dringende behoefte na die ordening van regsoptekening van matrilineêr-geordende stamme bestaan vandag en ek vertrou dat hierdie studie 'n bydrae daartoe sal kan maak.

Ek wil graag 'n paar persone en instansies bedank vir hulle hulp met die studie en skrywe van die verhandeling: KION vir hulle geldelike en morele bystand, by name dr. Swart en mnr. Van der Linde; die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing vir die beurs wat hulle beskikbaar gestel het; Josef Mbamba en Oswald vir hulle hulp en vriendskap; kapteine Kanjimi Murangi, Maria Mwengere, Frans Dimbare, Leevi Hakusembi, en Linus Shashipapu vir hulle geduld en bystand; mnr. Japie Jacobs van Rundu; dr. K.F.R. Budack vir sy inligting oor die mathimbi, matimbi, masimbi; die tiksters en proeflesers; Annalie; my ouers; Sarel de Witt en Bennie van Rensburg; mnr. Johan Graaff vir sy opbouende kritiek; en veral aan my leermeester, prof. W.J.O. Jeppe.

DIE INHEEMSE REG VAN DIE KAVANGO

1. Inleiding

1.1 Studiegebied

Die Kavango's is matriliniër-georganiseerde landbouers en veeherders wat in vyf stamme verdeel is, naamlik die Kwangali, Mbunza, Sambiu, Gciriku, en Mbukushu. Die meerderheid lede van die vyf stamme woon in die Kavango-tuisgebied, suid van die Kavangorivier in Suidwes-Afrika,¹⁾ maar groot getalle van al vyf stamme woon oorkant die rivier in Angola, hoewel baie van hulle onlangs oorgevlug het onder druk van die MPLA- en SWAPO magte. Heelwat Mbukushu woon in Botswana en langs die Kwando-rivier in die Caprivi.

Die fokus van die studie val hoofsaaklik op die Kavango van Kavangoland, Suidwes-Afrika, omdat studie weens politieke redes nie in Angola moontlik was nie. Uit navrae aan besoekers aan, en vlugtelinge uit Angola, blyk dit dat daar nog 'n hoë mate van onderlinge verbintenis tussen stamlede in die Kavango en dié in Angola bestaan. Daar is ook wedersydse kultuurbeïnvloeding en -ooreenstemming ten spyte van die politieke en administratiewe skeiding; 'n skeiding wat sonder inagneming van tradisionele etniese verbintenisse gedoen is deur Europese magte in hul verdeling van Afrika op papier.²⁾

1) Sien kaart vir stamgebiede.

2) Vergelyk Olivier, R. en A. Atmore 1972 Africa since 1800 hoofstukke 9 en 10

2.

Die inheemse politieke struktuur moes hom egter noodgedwonge aanpas by die skeiding wat op hom afgeforseer is, sodat die stamme vandag elk 'n dubbele bewindstruktuur het, een in Angola en die ander in die Kavango. Elke bewindsliggaam het 'n afsonderlike gesagshiërargie met 'n eie kaptein, vir wie 'n afsonderlike opvolgingstruktuur bestaan, aan die hoof. (Indien die kaptein in Angola byvoorbeeld sou sterf, moet hy opgevolg word deur een van die lede van daardie deel van die kapteinslinie wat in Angola woonagtig is, en sou hy nie opgevolg kon word deur 'n lid van die kapteinslinie wat in die Kavango woon nie, ten spyte daarvan dat dit dieselfde linie is en bloedverwantskap tussen lede van die twee liniesegmente aangedui kan word.)

Vir die Mbukushu is daar bo en behalwe die kaptein in Angola (Kutenda) ook nog 'n kaptein in Botswana en 'n hoofman (kaptein?) by Singalamwe in die Caprivi.

'n Navorsingsbesoek is aan Botswana gebring ten einde vas te stel tot watter mate die Mbukushu wat daar woonagtig is van dié in die Kavango verskil. Dit was egter moeilik om te bepaal welke van die bestaande kulturele verskille te wyte is aan beïnvloeding deur die Tswana of aan die feit dat hulle daar in Botswana in 'n mindere mate deur die blankes beïnvloed is.

Volgens oorlewering het die Kavangostamme iewers uit die noorde van Angola getrek, waar hulle deel uitgemaak het van groepe van die westelike deel van die Suid-Bantoe soos die Ambo, Herero

en Mbundu.¹⁾ Dit is waarskynlik dat hierdie westelike deel van die Suid-Bantoe vanaf die mere in Oos-Afrika na die suide getrek het.²⁾

Dit is moeilik om te sê of die Suidwestelike Bantoe in een groep en as enkele politieke eenheid beweeg het tot op 'n punt iewers noord van die Kavangorivier en daar geskei het, en of hulle die een na die ander en op verskillende tye die gebied binnegetrek het. Wat wel deur segspersone gestaaf kon word, is dat die Sambiu en Mbunza as afsonderlike stamme eers veel later ontstaan het, die Sambiu as splintergroep van die Gciriku en die Mbunza as splintergroep van die toe nog saamgegroepeerde Kwangali-Kwanyama, en wel nadat dié stamme alreeds langs die Kavangorivier gevestig was.

Die Kwangali het histories 'n noue verband met die Ambo en veral met die Kwanyama gehad, en daar bestaan selfs vandag nog 'n sterk kulturele verbintenis tussen die stamme, veel sterker as die band wat tussen die Kwangali en Mbukushu bestaan. Tot so onlangs as ses generasies gelede het Kwanyamakapteins nog op kapteinskap in die Kwangali-kapteinslinie aanspraak gemaak. (Die laaste Kwanyamakaptein wat oor die Kwangali kom regeer het, was Imarwa wat ongeveer tydens die Duitse besetting van die Kavango

1) Gailey, H.A. 1970 History of Africa from Earliest Times to 1800. p. 184

2) Sien die artikels van Greenberg, Guthrie, Wrigley, Huntington, Murdock, Posmansky en Olivier in R.O. Collins (red.) 1968 Problems in African History

4.

oorlede is.) Volgens segspersone was Nampoko, die eerste kaptein van die Kwanyama as afsonderlike stam, en Muntenda, die eerste Kwangalikaptein wat uit die noorde getrek het en hom by Mukuzo, noord van Nkurenkuru gevestig het, susterskinders in dieselfde linie. Nampoko het, kort nadat Muntenda by Mukuzo gevestig is, met 'n groep volgelingen na Ovambo getrek en daar het hulle die Kwanyamas geword.

Aan die ander kant is die Mbukushu weer histories sterk verbonde aan die Fwe van die Caprivi. (Daar is byvoorbeeld heelwat opmerklike linguistiese ooreenkomste tussen die Mbukushu en die Fwe merkbaar:

mfumu (Fwe) - fumu (Mbukushu) kaptein

mulatu (Fwe) - murandu (Mbukushu) skuld

ngambela (Fwe) - ngambera (Mbukushu) tradisionele tussen-gangerpersoon van die kaptein

nyati (Fwe) - nyatji (Mbukushu) buffel

ng'andu (Fwe) - ngandu (Mbukushu) krokodil) ¹⁾

Met inagneming van die voorafgaande is dit moontlik om van die Kavango as 'n volk-in-evolusie te praat; enersyds vanweë die sterk verbintenis van die stamme met ander stamme, of met lede van dieselfde stam buite die Kavango (byvoorbeeld die verbintenis

1) Fwe-woorde na willekeur gekies uit die M.A -verhandeling van J. L. Pretorius 1975 The Fwe of the Eastern Caprivi Zipfel

5.

van die Mbukushu van die Kavango met dië in Angola); en, andersyds vanweë die kulturele en historiese verskille tussen die vyf stamme in die Kavango, veral tussen die Mbukushu en die ander vier stamme.

Dit sou egter foutief wees om 'n stam as eksklusiewe eenheid te beskou, omdat soveel lede van een stam regte op grond en daarmee saam lidmaatskap by ander stamme verkry. Stamaffiliasie word bepaal deur onderdanigheid aan die betrokke kaptein aan wie se jurisdiksie 'n persoon homself onderwerp. J.L. Bosch het byvoorbeeld vasgestel dat slegs 98 van die 366 kraalhoofde (26,8%) in die Sambiugebied ware Sambiu is.¹⁾ (Omdat die krale gewoonlik verwantskapsgegewys saamgestel is (as die kraalhoof, sê, Mbukushu is, sal die lede van sy kraal ook Mbukushu wees) kan die parallel deurgetrek word om die totale bevolking in die stamgebied in te sluit.)

Dit is kenmerkend dat daar egter altyd 'n mate van lojaliteit teenoor die stam van geboorte bly bestaan, en persone sal hulself altyd benoem as lede van die stam van hulle geboorte, selfs al sou hulle alreeds lank onder 'n ander stam woon.

Wat sosiale aanvaarding van vreemdelinge in die stam betref, word lede van een van die ander vier stamme van die Kavango veel makliker as stamlede aanvaar as byvoorbeeld lede van die Nyemba,

1) Bosch, J.L. 1966 Die Shambiu van die Okavango p. 327-335

6.

Mbundu, Chokwe, of ander stamme uit Angola. So byvoorbeeld is die huwelik van 'n Kwangali, Mbunza, Sambiu, Gciriku, of Mbukushu met 'n Mbundu of Chokwe uiters ongewens. Vanyemba word geredeliker aanvaar, maar hier word sosiaal 'n onderskeid getref tussen drie kategorieë Vanyemba, naamlik (a) dié wat in die Kavango gebore is; (b) die wat uit Angola getrek het; en (c) 'n derde groep wat 'n bloedverwantskapsverband met Kavangostamme kan aandui.¹⁾

Hoewel die Boesmans wat naby die rivier woon, onderdanig is aan die kaptein in wie se gebied hulle woon, word hulle nooit as lede van die stam aanvaar nie. Boesmans dieper die bos in het hulle eie tradisionele gesagstruktuur en is aan geen kaptein onderworpe nie.

Wat die grense van die vyf stamme in die Kavango betref, strek die grondgebied van die Kwangali suidwaarts van die grens van Ovambo in die weste tot by Ntara in die Ooste; dié van die Mbunza van Ntara tot by Rundu; dié van die Sambiu van Rundu tot by Rundjarara in die ooste, van Rundjarara suid tot by Baramasoni en van daar suidwes tot waar die grens van die Mbunza en die suidgrens van die Kavango bymekaar kom. Die grondgebied van die Gciriku volg die oosgrens van die Sambiu en strek wes tot by Tjova langs die rivier, en dié van die Mbukushu van Tjova tot by Shinderevu in die ooste. Die noordgrens is in alle gevalle die rivier, en die suidgrens, behalwe in die geval van

1) Kinders is vroeër deur hul moedersbroer as slawe aan Vanyemba in Angola verkoop. Hierdie kinders het Nyemba-stamlidmaatskap aangeneem, maar kan nog altyd bloedverwantskap met Kavangolinies aandui.

die Sambiu, die suidelike grens van Kavangoland.¹⁾ Oorspronklik het die wesgrens van die Mbukushu gestrek tot by die groot kremetartbome by die rivier by Shamvura, maar 'n vroeëre kaptein het die grondgebied tussen Tjova en Shamvura aan die Gciriku vir 'n vrou verruil.

Daar is sprake dat die onderskeie kapteins onderling tot 'n nuwe vergelyk kan kom oor die vasstelling van die grense en dat die Sambiu se oosgrens in 'n reguit lyn vanaf Rundjarara suidwaarts sal loop, en dat die Gciriku ook die stuk grond wat vroeër aan die Mbukushu behoort het, sal teruggee.

1.2 Onderwerp van studie

Die studie is gerig op die inheemse reg van die Kavango. Eerstens is dit belangrik om te definieer wat inheemse reg is, inagnemende dat daar by antropoloë en regsgeleerdes geen eenstemmigheid oor die definisie van reg is nie. "Few questions concerning human society have been asked with such persistence and answered by serious thinkers in so many diverse, strange, and even paradoxical ways as the question: 'What is law?'" (2)

Evans-Pritchard sê byvoorbeeld van die Nuer dat hulle in die ware sin van die woord geen "reg" het nie, omdat daar nie 'n formele hofstelsel bestaan met houe waarvoor oortreders gedaag kan word nie.³⁾

1) Sien kaart.

2) Hart, H.L.A. 1961 The Concept of Law p. 1

3) Evans-Pritchard in E.E. Evans-Pritchard en M. Fortes (red.) 1970 African Political Systems p. 293 (Vergelyk ook Evans-Pritchard 1940 The Nuer p. 162)

8.

In dieselfde artikel sê hy egter;

"Within a tribe there is law: there is machinery for settling disputes and a moral obligation to conclude them sooner or later." 1)

Malinowski definieer reg as;

"a body of binding obligations, regarded as a right by one party and acknowledged as a duty by the other and kept in force by a specific mechanism of reciprocity and publicity inherent in the structure of their society." 2)

Elias, praat van reg as;

"a body of rules which are recognised as obligatory by its members." 3)

Die regsgeleerde, J. Salmond definieer reg as;

"the body of principles recognised and applied by the state in the administration of justice.." en "custom is to society what law is to the state." 4)

1) Ibid. p. 278

2) Malinowski, B. 1926 Crime and Custom in Savage Society p. 58

3) Elias, T.O. 1951 The Nature of African Customary Law p. 55

4) Salmond, J. 1947 Jurisprudence p. 41

Die inheemse reg van die Kavango is egter so ineengestrenge met ander kultuuraspekte dat dit moeilik is om reg af te sonder as 'n presiese stel afgebakende beginsels wat deur die owerheid erken en toegepas word. Uit die veldwerk het dit duidelik geblyk dat die reg sō geïntegreer is met die sosiale struktuur en sosiale prosesse dat dit onmoontlik is om reg te bestudeer sonder inagneming van die sosiale sisteem van die gemeenskap waarin dit opereer.

Vir die doel van die definiëring van reg in die Kavango-situasie lyk Pospisil se betoog meer aanvaarbaar, naamlik dat primitiewe reg "customary law" is. "Customary law" definieer hy as "a law that is internalized when the majority of the group considers it to be binding."¹⁾ Die rol van die regsprekende gesagspersone is egter ook belangrik: "The individuality of the legal authority has played an important role in deciding, upholding, and changing the customary law. Without the authority's consent, customary law would cease to be law and would become just a custom."²⁾

Fallers sluit hierby aan as hy sê: "What distinguishes law from other forms of moral culture is the potentiality for measuring actions against its norms through some institutionalized process to determine their legitimacy or illegitimacy."³⁾

1) Pospisil, L. 1971 Anthropology of Law. A Comparative Theory p. 196

2) Ibid. p. 196

3) Fallers, L.A. 1969 Law without Precedent. Legal Ideas in Action in the Courts of Colonial Busoga p. 34

Hy gaan verder: "Thus the analysis of a legal system must stand on two feet: one, the study of litigation; - the other, the study of extra-courtroom experience which the participants in litigation bring with them. For the first, the requisite data are good case materials - detailed accounts of the exchanges in the courtroom that eventuate injudicial decisions. Of course in a larger sense the case does not begin and end in the courtroom."¹⁾

Die definisie van reg gaan dus verder as die blote proses in die formele hofsitting en die regsreëls wat vasgelê is. Hierdie aspekte is van primêre belang, maar die judisiële omstandighede wat in werking is vóór en ná die hofsaak is net so ter sake by 'n studie van die reg.

Dit is belangrik dat die reg gesien moet word as 'n geïntegreerde deel van kultuur en van die samelewing. Verder moet daar ook in 'n sekere mate klem gelê word op sowel die prosesse van instellings as op die struktuur en organisasie daarvan. Die benadering van die studie is dus etnografies sowel as legalisties. Die etnografiese benadering lê, bo en behalwe die legalistiese beskrywing van regskonsepte en -prosesse, ook klem op die spesifieke sosiaal-kulturele situasie waarin die reg gevoer word. Die rede waarom hierdie faktore dikwels buite rekening gelaat is, is toe te skryf aan die te eng definisie

1) Ibid. p. 34

11.

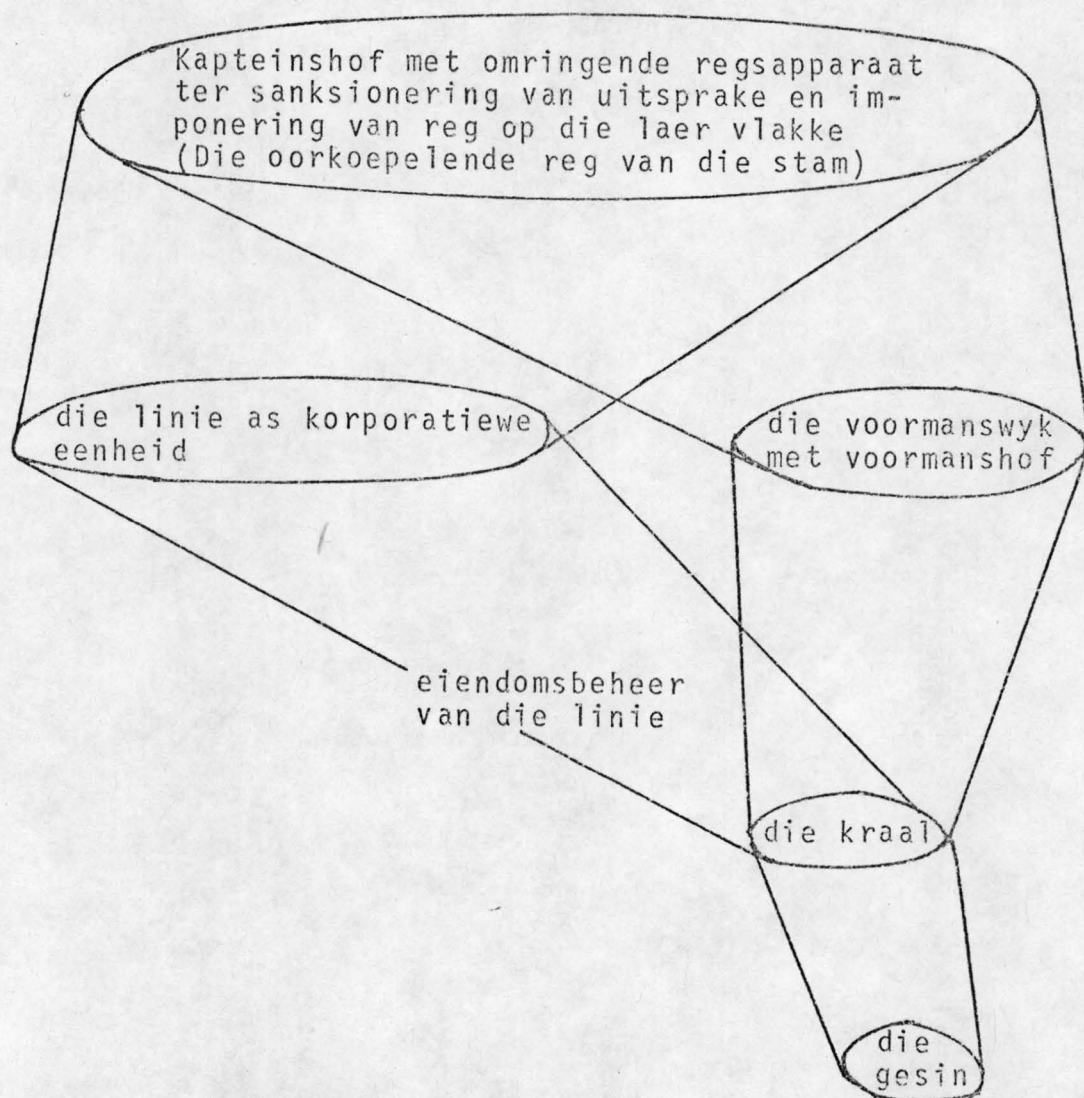
wat gewoonlik aan reg gegee word. "Reg" is gewoonlik net raakgesien waar daar sprake was van 'n oortreding van die reg. Die studie van reg was meestal gebonde aan wetlike kategorieë en formele reg en slegs minimale aandag is gegee aan kontekstuele data.

Sosiale sisteme en prosesse wat hier betrekking het, moet dus vir 'n beskrywing van die regstelsel bestudeer word. Die waarde hiervan lê in 'n begrip van die onderliggende reëls en patrone van gedrag. Dit impliseer dat die fokus nie bloot val op 'n eksterne struktuur wat vir 'n gemeenskap behoort te geld nie. Mense in interaksie word bestudeer. Die fokus van my studie is die stam. Klem word gelê op die raamwerk sowel as die proses; op die sosiale konteks van die oplossing van dispute; op die sosiale verhoudings tussen die partye betrokke in die geding; op die verskillende geregsinstellings in die gemeenskap; en op die metode van regspraak toegepas in spesifieke gevalle.

Die fokus op proses en struktuur bring aan die lig dat daar in alle gemeenskappe verskeie geregtelike "vlakke" bestaan, waarin die regsproses hom eers op 'n laer vlak voltrek, voordat hy na 'n hoër vlak promoveer. So is daar in die regsisteem van die Kavango byvoorbeeld die hof van die kaptein op die hoogste vlak, die hof van die voorman op 'n laer vlak, die "hof" van die kraalhoof op 'n nog laer vlak, en op die laagste vlak die mikro-regsisisteem bevat in die gesin. Op 'n ander vlak is die regsisisteem wat deel uitmaak van die linie. 'n Indringende analise van reg in die gemeenskap is slegs moontlik met inagneming van die sosiale struktuur en die hiërargie van geregtelike vlakke wat

12.

daarmee saamhang. Hierdie geregtelike vlakke word op mekaar gesuperimponeer en die reg van die stam word op die subgroepe, die linies, wyke, krale en gesinne toegepas. Diagrammaties sou hierdie aspek van die regstelsel van die Kavangostamme as volg voorgestel kon word:

'n Regstelsel is aanpasbaar by veranderende omstandighede, 'n proses wat veral opmerklik is gedurende modernisasie. Sommige tradisionele regsreëls pas beter by die proses van ekonomiese modernisering in, sodat die reg hervorm word. 'n Reël soos

verpligte dienslewering deur die man aan die ouers van die bruid sal byvoorbeeld neig om te verdwyn onder druk van moderne ekonomiese omstandighede soos trekarbeid, terwyl die gebruik van die oordrag van geskenke as teken van goeie trou tydens die huweliks-
onderhandelinge, veel beter by veranderende ekonomiese omstandighede sal aanpas.

Die veranderende ekonomiese stelsel kan verder die tradisionele rolverdelings en sosiale verhoudings beïnvloed. (In die moderne omstandighede kan 'n vader byvoorbeeld polisse op sy kinders se name uitneem en so verhoed dat sy susterskinders al sy besittings erf. Dit kan op sy beurt die gesagsverhouding tussen moeders-
broer en susterskind, waarop die hele matriliniêre sisteem berus, ingrypend wysig.)

Daar is 'n besliste ooreenkoms tussen die kompleksiteit van regspraak en van die judisiële proses, en die gesagsisteem waarbinne die reg uitgeoefen word. By struktureel eenvoudige samelewings, soos bendes jagter-versamelaars, is regspraak eenvoudig. Die drang tot eenheid in die groep en die vrees van die enkeling om buite die groep gelaat te word, is die sterkste demper op ongewensde handeling. Die tradisionele riglyne by die afwesigheid van howe en geregsdienaars, word deur algemene konsensus in stand gehou.¹⁾

1) Vgl. Hammond, P.B. 1971 : An Introduction to Cultural and Anthropology p. 220 e.v.

Formele regspraak val saam met die sentralisering van politieke gesag in struktureel meer komplekse gemeenskappe soos byvoorbeeld dié van gevestigde landbouers en veeherders. Selfs in hierdie gemeenskappe (soos by die vyf stamme van die Kavango) vind regspraak tot 'n groot mate buite 'n hof as judisiële instelling plaas, en konsensus speel nog altyd 'n baie belangrike rol. Slegs in die moderne industriële samelewings is regspraak slegs onderworpe aan vasgelegde reëls en wette, en fungeer dit onafhanklik van faktore soos verwantskap, status, en emosie.¹⁾

Reg, net soos ander aspekte van kultuur, is dinamies. Daar vind gedurige groei, verandering en verdwyning van regsreëls plaas, sodat die reg nooit beskou kan word as 'n vasgelegde, onbuigbare sisteem van reg en verkeerd en niks meer nie. Regsreëls en die reg is 'n organisme wat in 'n bepaalde omgewing, naamlik die gemeenskap, leef. Gedurigdeur word nuwe geregtelike beslissings en regsreëls tot die reeds bestaande toegevoeg terwyl ou regsreëls afsterf.²⁾

Die formele indeling van Westerse regstelsels is nie toepasbaar op die inheemse regstelsels van die stamme van Kavango nie om besonderlik twee redes: Eerstens, omdat hierdie reg veel minder gekompliseerd is; en tweedens, weens die verwikkeldheid van die reg met die sosiale sisteem, en met ander kultuuraspekte wat vir die Westerse waarnemer irrelevant vir die studie van reg lyk,

1) Ibid. p. 220 e.v.

2) Nader, L. en B. Yrigvenon in J.J. Honigman (red.) 1973 Handbook of Social and Cultural Anthropology p. 887

15.

(soos magie, toordery en bygeloof).

Die eerste aspek bring mee dat heelwat van die indelings van 'n Westers-geskoeide omvattende klassifikasie van reg gedwonge is, en gevolglik 'n duplisering van aspekte, asook 'n kunsmatige skeiding van daardie aspekte van die reg wat saam gegroepeer behoort te word tot gevolg het. (Hier dink ek byvoorbeeld aan die groepering van daardie kontrakte wat by die huweliksreg tuishoort onder kontraktereg, die onderskeid tussen misdade en onregmatige dade, tussen opvolgingsreg en erfreg, ens.)

Die tweede aspek het juis hierdie kunsmatige skeiding van ineengeskakelde beginsels, prosesse en strukture tot gevolg, asook die ongelukkige ignorering van aspekte wat nie direk betrokke is by die regsisteem nie, maar wat tog onderliggend is aan die hele sisteem. ('n Voorbeeld hiervan sou wees die ignorering van die matriliniêre sosiale sisteem en die werking daarvan by regsop-tekening in die Kavango.)

Dit is van groot belang dat 'n beskrywing van inheemse regstelsels ooreen moet stem met die indruk wat die betrokke inheemse gemeenskap self daarvan het. Met inagneming hiervan en ook die voorgenoemde oorwegings, word hiermee dus gepoog om 'n veel eenvoudiger en minder gespesialiseerde indeling van die inheemse regstelsel voor te stel, wat dan soos volg daar uitsien:

1. Owerheidstruktuur
2. Howe en regspraak

16.

3. Familiereg
4. Erfreg en opvolging
5. Onregmatige daade en misdade
6. Grondereg en die besit van materiële goedere

Hieroor net die volgende opmerkinge: Eerstens kan daar, soos later aangedui sal word, geen onderskeid tussen misdade en onregmatige daade aangedui word in die inheemse reg van die Kavangostamme nie. Daarby is daar ook 'n gebrek aan onderskeid tussen strafreg en siviele reg, en tussen strafprosesreg en siviele prosesreg. Staatsreg en administratiefreg word onder owerheidstruktuur behandel. Personereg is, weens die kommunale aard van die gemeenskappe, deel van die familiereg. Kontrakte regverdig nie 'n afsonderlike kategorie nie, en word daarom onder grondereg en die besit van materiële goedere, of onder die familiereg, waar van toepassing, behandel. Bewysreg is maar 'n klein onderafdeling van die hofproses, uitleg van wette is onbekend, en daar kan geen onderskeid gemaak word tussen 'n delik en 'n kwasi-delik, of tussen 'n kontrak en 'n kwasi-kontrak nie. Geslagsdelikte word onder familiereg behandel omdat dit so 'n belangrike deel daarvan uitmaak.

Die matriliniêre sosiale struktuur van die vyf Kavangostamme hou bepaalde implikasies vir die optekening van die reg in. Die belangrikste is dat daar nie ten volle gebruik gemaak kan word van voorgestelde handleidings vir die optekening van inheemse reg in Suid-Afrika nie.

Hier dink ek byvoorbeeld aan die afwesigheid van die lewering van bruidsgoedere en die implikasies daarvan; die gevolge van dienslewering deur die man aan sy vrou se linie; die besondere status van die vrou in die matrilineêre sisteem, veral wat betref haar geregtelike volwassenheid en aanspreeklikheid (by die patrilineêr-geordende stamme in Suid-Afrika word die vrou altyd gereken as 'n minderjarige voor die reg, en staan sy onder voogdyskap van óf haar vader óf haar eggenoot.);¹⁾ beheer oor eiendom deur die matriline; die besondere sisteem van vererwing en opvolging; die feit dat 'n persoon moeilik sy regmatige erfopvolgers in die linie sou kon onterf; die afwesigheid van rangorde van kinders in die gesin; die afwesigheid van die hele kwessie van huiseiendom by die gesin en die beheer daarvan deur die vader soos die geval is by patrilineêr-geordende stamme; die rol van die matriline in die huweliksluiting; die implikasies van die afwesigheid van trougoedere vir egskedding; ens.

1.3 Navorsingsmetode

Gedurende my ondersoek het ek bykans vyf maande in die veld deurgebring waartydens nagenoeg honderd persone, wat direkte doen het (of gehad het) met regspraak, of wat vanweë hul belangstelling en ondervinding 'n hoë kennis van die reg het, ondervra is. Die vyf huidige kapteins van die stamme was my belangrikste informante, asook afgetrede kapteins, senior voor-

1) Olivier, N.J.J. 1969 Die Privaatreg van die Suid-Afrikaanse Bantoe p. 138

manne en raadsmanne. Terselfdertyd is regsreëls getoets aan die hand van werklike gevalle.

Die probleem met veldwerknavoring waarin hoofsaaklik van informante gebruik gemaak word, is dat informante dikwels neig om retrospektief te dink in terme van reëls en norme van die verlede soos dit in vroeëre hofsake vervat was, en soos dit deur die geslagte mondelings oorgedra is. Die gebruik van segspersone is wel nuttig om 'n raamwerk vir die navorsing te skep, maar dit is belangrik om self die werking van hierdie struktuur in die praktyk waar te neem sodat kennis geneem kan word van veranderde denkwyses en botsende norme.

Daar is so ver moontlik gepoog om regsreëls uit die werklike optrede van mense te formuleer. Die optrede van mense word waargeneem en die normatiewe struktuur, die regsreëls soos weer-gegee deur segspersone, word hieraan getoets. Met die oog hierop is 'n hele aantal hofsake bygewoon, en heelwat andersake is met behulp van informante nagegaan of neergeskryf uit die rekords van vorige hofsake wat deur die stamsekretaris opgeteken is.

Die waarneming van die regslêwe in 'n gemeenskap vereis egter veel meer as slegs die bywoning van formele hofsittings. Laasgenoemde is wel primêr belangrik, maar die sosiale verhoudings en judisiële omstandighede vóór en ná die hofsaak is eweseer belangrik. Daar is dan ook so ver moontlik gepoog om hierdie aspekte waar te neem deur daaglik met die gemeenskap saam te leef.

Verskeie praktiese probleme het tydens die navorsing opgeduik. Die belangrikste hiervan was die probleem van aanvaarding van die navorser deur die gemeenskap. Die waarneming van die reg in werking kan veral probleme oplewer, omdat die reg dikwels te doen het met die meer onaangename en intiem-persoonlike aspekte van die menslike lewe. Ek was gelukkig om die studie in 'n ontvanklike klimaat te begin, hoofsaaklik omdat die aanvoering van die studie van die inisiatief van die bevolking self uitgegaan het.¹⁾

Kenmerkend was die goeie verhouding tussen my as navorser en die bevolking, gevolglik was heelwat van die besoeke en gesprekke bloot vriendskaplik, en is baie tyd so deurgebring sonder om die werklike probleem, naamlik die reg, aan te raak.

Benewens die houding van die gemeenskap ten opsigte van die navorser, moet ander aspekte ook in ag geneem word, soos byvoorbeeld die mate waarin 'n gemeenskap hul reg in aanskoulike of in abstrakte terme beskou. (Daar is byvoorbeeld gevind dat segspersone geen uitsprake kon waag oor hipotetiese gevalle wat nog nooit in die reg voorgekom het nie, byvoorbeeld die ontvoering van 'n meisie teen haar wil, of die vererwing van 'n man se goedere deur 'n nie-familielid.) Dit is verder belangrik dat die navorser moet vasstel in watter mate die regsisteem wat hy bestudeer, besig is om te verander, en ook of die regs-

1) Die wetgewende vergadering van die Kavango het in Maart 1976 'n besluit aangeneem dat 'n persoon van buite genader moet word om die inheemse reg van die stamme op te teken. Die versoek is deur KION aan my oorgedra.

reëls wat deur informante geformuleer word nie nog net in herinneringe voortleef en nie meer in die huidige situasie toegepas word nie. (Informante kan byvoorbeeld sê dat 'n man diens behoort te lewer aan die ouers van sy bruid, terwyl dienslewering in die praktyk nie meer 'n vereiste is vir die regsgeldigheid van 'n huwelik nie.)

By die waarneming van hofsake is 'n detailbeskrywing van argumente 'n vereiste, ten einde die onderliggende denkwysse van die aktors in 'n hofgeding te probeer vasstel en verstaan. 'n Bandopnamemasjien kan in dié geval 'n belangrike bate wees. Veral omdat die gebruik van 'n tolk tydens die hofsake nie moontlik is nie, kan 'n woord-vir-woord vertaling van die bande deur 'n tolk na die tyd baie goeie resultate lewer. 'n Groot probleem in dié verband is die vertaling van regsterme, die weergee van terme en die klassifikasie van begrippe. Ten opsigte hiervan het ek probeer om soveel van die terme in sowel die inheemse tale as in Afrikaans weer te gee. 'n Aspek wat veral probleme opgelewer het, was die vertaling van die uitgebreide terminologie wat te doen het met verwantskapsverhoudinge.

Dit was belangrik om by die bestudering van hofsake nie met een van die betrokke partye geassosieer te word sodat die vryvloei-kontak met die opponerende party belemmer word nie.

Die groot rol wat die bonatuurlike nog in die reg speel, het ook probleme in die rasionalisasie van regsreëls veroorsaak. Tot

onlangs was die gifbeker en kookwatertoetse nog 'n aanvaarde metode om skuldiges aan te wys. Hoebel reken dat dit as gevolg van die oneffektiwiteit van die regstelsels van primitiewe volke is dat regsprake op magiese wyse as alternatief gebruik word om disruptiewe elemente uit die samelewing te verwyder. Hy sê hieromtrent: "Every society does have a social control system. Every society must have a means of holding its members close to the norms of behavior ... If it does not do it with one set of means, it must do it with another. Where overt mechanisms of law have not been worked out, covert methods of sorcery provide another and easily utilized device."¹⁾

By die gebruikmaking van hofsake wat deur informante uit die herinnering opgeroep word, was dit belangrik om die beginsels van seleksie van hofsake te begryp. Verdraaide waarhede duik maklik op as gevolg van die bepaalde ingesteldhede en doelstellings van die informant. Dié doelstellings is gewoonlik terugvoerbaar na die informant se sosiale posisie en sy ingesteldheid teenoor die betrokke persone en die gemeenskap.

2. Owerheidstruktuur

Aan die hoof van die stam is die stamhoof of kaptein (fumu (Mbikushu) homba (Kwangali, Gciriku, Sambiu))²⁾ Vroeër was hy die judisiële, wetgewende, administratiewe, religieuse en militêre leier van sy mense en simbool van eenheid vir sy betrokke

1) Hoebel, E.A. 1967. The Law of Primitive Man, p. 274

2) Vervolgens sal van die afkortings Mb., Gc., S., Kw. gebruik gemaak word om die tale Mbukushu, Gciriku, Sambiu en Kwangali aan te dui. Die Mbunza praat ook Kwangali.

stam. By die Mbukushu was hy, benewens sy ander leierspligte, ook reënmaker. Alle judisiële magte het in hom gesetel en hy het mag oor die lewe en dood van sy onderdane gehad. Hierdie mag is slegs getemper deur die mag van die tradisie, en deur die aanbevelings van ander belangrike persone in die stam, soos die katapa, ngambera, mukamarombe en mathimbi by die Mbukushu, en die Erenga,¹⁾ marenga en masimbi by die Kwangali. (die posisie en take van hierdie persone word verderaan verduidelik)

Senior lede van die kapteinslinie het vroeër, en speel vandag nog, 'n belangrike rol in die tempering van die kaptein se gesag, enersyds deur kritiek en aanbevelings en, andersyds, dat hulle alternatiewe bied ter vervanging van 'n swak kaptein.

By die Kwangali en Mbunza word lede van die kapteinslinie ook hompa (kaptein) genoem en word daar 'n onderskeid getref tussen die hompa wat regeer en die ander "kapteins." (hoewel hierdie persone "hompa" genoem word as hulle direk aangespreek word, word na hulle verwys as hompa gona (klein kaptein).

Die kaptein was dus 'n regter-in-rade, maar het veel groter mag gehad om die raad te aanvaar of te verwerp as wat vandag die geval is. Sy administratiewe mag is gedeligeer na hoofde wat direk aan hom aanspreeklik was. In oorleg met sy raadsmanne (mathimbi (Mb) masimbi (Kw.) matimbi (Gc, S)) kon hy wette uitvaardig wat vir die hele stam sou dien.

In die tradisionele religie met sy voorouergeesteseskultus was die kaptein die skakel tussen sy mense en die afgestorwe kapteins

1) Sien die voetnoot op. p. 29.

van die stam. Die kaptein het voorgestaan as lewende skakel van sy stam in 'n lyn van afgestorwe stamhoofde na God (Njambi (Mb) Karunga (Kw., Gc., S.)). As simbool van die stam was hy die fokuspunt van die identiteit en voorspoed van elke individu in die stam. Die welvaart van die stam as geheel het uitdrukking gevind in sy voorspoed en goeie gesondheid.

Die stamhoof was in materiële sin die rykste persoon in die stamgebied, en daar is van hom verwag om stamlede in nood te help, gereeld feeste te hou, en te sorg vir die magdom besoekers wat gewoonlik by die kapteinstat (mbara) gekuier het. Sy materiële besittings was dus slegs in 'n mate sy eie, en die hele stam het voordeel getrek uit sy ekonomiese krag. Die materiële welvaart van die kaptein was 'n middel tot mag wat hy ter versterking van sy gesag kon implementeer.

By die Mbukushu het 'n verdere faktor die kaptein se mag versterk. Daar is naamlik geglo dat hy beheerder en bewaarder van die reën was en te enige tyd reën aan sy onderdane kon gee of weerhou. Hierdie mag van die Mbukushukaptein het selfs oor naburige stamme gestrek.

Tydens militêre optrede het die kaptein as militêre bevelvoerder opgetree. Veral by die Kwangali het oorloë en strooptogte 'n belangrike rol gespeel in die geskiedenis van die stam en is regimente jong manne as soldate by die kapteinstat gestasioneer onder direkte bevel van die kaptein.

Onder blanke gesag is die kaptein se mag algaande ingeperk. Hy speel nog 'n redelike groot rol in die administratiewe struktuur; maar het nie meer die byna alles-oorheersende mag wat hy vroeër gehad het nie. Sy posisie as militêre bevelvoerder is oorgeneem deur blanke offisiere wat besig is om 'n Kavango-bataljon op te lei. Die tradisionele voorouergeesteseskultus het sy trefkrag verloor onder invloed van die Christelike godsdiens, sodat die kaptein sy posisie as religieuse leier verloor het. In die nuwe ekonomiese bestel is daar opkomende leiers met heelwat meer ekonomiese mag as hy. Dit alles het bygedra dat sommige van die moderne geletterdes hul respek vir die kapteinskap verloor het.

Die vernaamste hedendaagse plig van die kaptein is om wet en orde in sy betrokke stamgebied te bewaar. Moeilike sake (dit is sake wat deur die voorman na die kaptein verwys word (a) omdat die persone betrokke "moeilike" mense is, naamlik mense wat te belangrik is om deur die voorman verhoor te word, of mense wat bloot so twissoekerig is dat die voorman hulle nie kan hanteer nie; of (b) omdat die omstandighede van die betrokke saak so ingewikkeld is dat dit nie deur die voorman verhoor kan word nie) word deur die kaptein verhoor. Hy verhoor verder ook appêlsake vanaf die voormanshowe.

Hoewel daar teoreties volgens wetsvoorskrif 'n reg van appêl vanaf die kapteinshof na die hof van die blanke magistraat in Rundu is, is daar nog nooit op dié appêlreg aanspraak gemaak nie.

Die kaptein is verder die hoofvertegenwoordiger van sy stam in die wetgewende vergadering van die Kavango en tree op as skakel tussen sy stam en die regering van die Kavango. Hy moet die regering inlig oor die behoeftes - polities, administratief, ekonomies, opvoedkundig, ens. - van sy mense, en sy stam weer inlig oor besluite wat in die wetgewende vergadering geneem is. In die woorde van 'n segspersoon is die belangrikste taak van die kaptein vandag "om beheer uit te oefen oor sy hele stamgebied en om orde te handhaaf, om te kyk of die wette van sy land reg of verkeerd is, en of al die mense tevrede is met al die wette wat uitgevaardig is oor sy mense."

Die kaptein verkry sy posisie deur liniêre opvolging en behou dit lewenslank, behalwe in gevalle van blatante pligsversuim of skreiende onwaardige gedrag. By die Mbukushu is die patroon van opvolging dat die jonger broers van die vorige kaptein volgens ouderdom in aanmerking kom vir die kapteinskap, en indien daar uit hulle nie 'n geskikte opvolger gevind kan word nie, kom die oudste suster se seuns ook in ouderdomsvolgorde in aanmerking, en daarna eers die jonger susters se seuns tot by die seuns van die dira ghana (die groeipunt van die linie).¹⁾

By die ander stamme is die beginsel dieselfde, behalwe dat vroulike lede van die kapteinslinie ook vir kapteinskap in aanmerking kom, wat nie die geval is by die Mbukushu nie. Waar 'n vrou regeer vra sy dikwels 'n manlike familielid om namens haar op te tree.

1) Die groeipunt van die linie is daardie deel van die linie wat genealogies die verste verwyder is van die oermoeder uit wie die matriline spruit, die laaste moeder-kinders eenheid in die linie.

'n Onvolwasse seun verbeur gewoonlik sy onmiddellike aanspraak op kapteinskap, hoewel dit kan gebeur dat 'n vrou in die linie, gewoonlik sy moeder, namens hom optree.

Die reëls van opvolging is egter nie onbuigbaar nie. Dit sou meer korrek wees om te sê dat die nuwe kaptein deur die raadsmanne van die volk aangewys word met inagneming van tradisionele opvolgingsbeginsels. Die vorige kaptein se wense in verband met 'n opvolger sal in ag geneem word indien die raadsmanne met sy keuse saamstem. Al onbuigbare vereiste is dat die opvolger 'n lid van die kapteinslinie moet wees.¹⁾

Die kaptein behou sy posisie deur die instemming van die betrokke stam oor wie hy beheer uitoefen. Hierdie instemming is afhanklik van sy pligsvervulling. Indien 'n spesifieke kaptein versuim, of nie in staat is om sy plig behoorlik te vervul nie, sal die stam die kaptein afsit met die hulp van die raadsmanne. Die kaptein dien terselfdertyd ook as simbool van die welvaart en moraliteit van die stam en 'n kaptein wat 'n swak figuur slaan, loop gevaar om sy posisie te verloor.

Die kaptein het gesag oor al die permanente inwoners in sy stamgebied. In die praktyk kom dit daarop neer dat alle mans wat in

1) Na die Mbukushukaptein, Makushe, se dood, is Mayavero, die seun van sy suster, Kare, byvoorbeeld aangewys as opvolger, bo die regmatige opvolger, Dimbare, die broer van Makushe. Die redes hiervoor was, in die eerste plek, dat Makushu self vir Mayavero as opvolger aangewys het, en dat die raadsmanne, in die tweede plek, van oordeel was dat die geletterde Mayavero die stam beter by die Blankes sou kon verteenwoordig as die ongeletterde Dimbare. Na Mayavero se afsetting later het Dimbare kaptein geword.

die stamgebied belasting betaal, asook hul vrouens en kinders, onder gesag van die kaptein val. Daar is ook 'n verband tussen grondbesit en onderdanigheid aan 'n spesifieke kaptein, omdat die kaptein aan elke volwasse man wat hom in sy gebied kom vestig 'n stukkies grond sal gee om te bewoon of te bewerk. Die gebruik van grond impliseer onderdanigheid aan die kaptein.

Die gesagsterrein van elke kaptein strek dus oor sy hele stamgebied in die Kavango.¹⁾ Hoewel daar groot getalle van elke stam in Angola woonagtig is, asook heelwat Mbukushu in Botswana, geld die Kavangokapteins se gesag nie buite die grense van die Kavango nie. Ook nie-stamlede wat in die stamgebied woon is onder die gesag van die betrokke kaptein. Stamlede wat buite die stamgebied woonagtig is, staan dus nie onder gesag van die kaptein van hul betrokke stam nie, maar wel onder gesag van die kaptein in wie se gebied hulle woon (Kwangali persone wat in die Sambiu-stamgebied woon, staan dus onder gesag van die Sambiukapteine, en nie onder gesag van die Kwangalikaptein nie.)

Die kaptein verloor egter nie gesag oor stamlede wat tydelik sy gebied verlaat het nie, byvoorbeeld as hulle op reis na 'n ander gebied gaan, of as tydelike arbeiders in die blanke gebied nie. Wanneer 'n persoon in 'n ander kaptein se gesagsgebied 'n oortreding begaan, sal hy gewoonlik deur die betrokke kaptein verhoor word en teruggestuur word na sy eie kaptein vir die voltrekking van die opgelegde vonnis. Wanneer 'n

1) Sien kaart.

onderdaan van die Gcirikukaptein byvoorbeeld 'n aksie teen iemand van die Mbukushugebied het, sal hy dit by sy eie kaptein rapporteer, wat die saak sal verhoor en die skuldige, vergesel van 'n brief wat die opgelegde vonnis en die oorsaak en verloop van die aksie uiteensit, na die Mbukushukaptein sal stuur. Laasgenoemde sal sorg dat die vonnis voltrek word.

Regspraak word op 'n regverdige wyse toegepas omdat een van dié kaptein se onderdane moontlik later in 'n soortgelyke situasie betrokke kan raak. (Vroeër was dit gebruikelik dat die kaptein self so 'n hofsaak, waarby een van sy onderdane betrokke is in die ander kaptein se gebied, sal gaan bywoon.)

Die benadeelde word dus deur sy eie kaptein verhoor, behalwe in sekere gevalle, soos wanneer 'n man 'n aksie het teen sy gewese vrou se tweede man, wat met sy vrou in 'n ander gebied woonagtig is; of wanneer 'n persoon op reis is in 'n ander kaptein se gebied en daar deur een van dié se onderdane benadeel word. Hier is die regspraktyk egter nie onbuigbaar nie en die benadeelde het 'n redelike mate van keuse deur watter kaptein hy sy saak wil laat verhoor.

'n Kaptein se behoud van gesag oor persone wat tydelik uit sy stamgebied afwesig is, blyk byvoorbeeld daaruit dat 'n persoon wat iemand van 'n ander Kavangostam buite die Kavango benadeel het (byvoorbeeld in geval van moord, diefstal, aanranding, ens.) by sy terugkeer wêër deur die kaptein in die betrokke stamgebied verhoor sal word, indien die benadeelde 'n klag aanhangig maak,

selves al is die skuldige alreeds deur 'n ander hof gevonniss. Die oortreder sal dus dubbeld verhoor word.

In die vroeë tyd was daar 'n verskeidenheid persone wat die kaptein bygestaan het in sy regering oor die stam. By die Mbukushu was daar die sogenaamde katapa ('n vername, gerespekteerde oudste wat as plaasvervanger van die kaptein gedien het en nā die kaptein die hoogste gesag in die stamgebied gehad het.) Sy eweknie by die ander stamme is die Eranga¹⁾ genoem, maar nie al die kapteins het 'n Eranga aangestel nie. Hierdie Eranga moes, net soos die katapa by die Mbukushu, as plaasvervanger vir die kaptein dien, asook as tussenganger tussen hom en die stam. Hy was verder ook die vernaamste raadgewer van die kaptein. Net soos die geval is met baie van die onderstaande persone, bestaan daar nie meer vandag 'n Eranga of katapa in die stamme nie.

By die Mbukushu was daar bo en behalwe die katapa ook nog die ngambara (boodskapper en raadgewer van die kaptein) en die mukamarombe (persoonlike lyfeien van die kaptein. Die katapa, ngambara, en mukamarombe het saam met die kaptein die sentrum van die stambewind gevorm, en hierdie persone (gesamentlik genoem marenga, tussengangers of middelmannen) het gewoonlik saam met die kaptein besluit oor 'n nuwe reël of regulasie, voordat die saak voor die mathimbi (raadsmanne) gelê is. Nadat die mathimbi dit goedgekeur het, het die boodskappers van die kaptein (die

1) Die hoofletter word gebruik om die Eranga te onderskei van erenga, die enkelvoud van marenga (tussengangers).

sogenaamde mayami) rondgegaan in die stamgebied en die mense ingelig oor die nuwe reëlins. Die mayami was terselfdertyd ook uitvoerende amptenare wat toegesien het dat die wette nageleef word. By die ander stamme is stamregering op bykans dieselfde manier gevoer, naamlik met behulp van marenga (tussengangers), matimbi (Gc., S.), masimbi (Kw.) (raadsmanne) en uitvoerende amptenare.

Al term wat uit die vroeë regeringstruktuur bly voortbestaan het, is die term mathimbi (Mb.) masimbi (Kw.), matimbi (Gc., S.) (raadsmanne). Daar is sterk sprake dat hierdie mathimbi, masimbi, matimbi, of raadsmanne van die kaptein, oorspronklik die hoofde van die sibbes was. By besonderlik die Mbukushu vind ons vandag nog bewyse wat hierdie vermoede staaf, hoofsaaklik in die voortbestaan van die terme mathimbi gho mako (raadsmanne van die sibbes) en mathimbi gho mara (raadsmanne van die linies.)¹⁾

Die term thimbi, timbi, simbi (enkelvoud van mathimbi, matimbi, masimbi) is vandag baie buigbaar, omdat dit gebruik word om verskillende kategorieë van raadsmanne aan te dui: Daar is naamlik in die eerste plek die raadsmanne van die kaptein (die sogenaamde kapteinsraad) in rangorde van belang (daar is byvoorbeeld 'n paar raadsmanne wat naby die kapteinstat bly, hom gereeld besoek, en van wie se raad hy voortdurend afhanklik is, terwyl daar ander mathimbi, masimbi, matimbi is wat slegs drie of vier keer per jaar 'n hoflikheidsbesoek by die kaptein aflê

1) By die Mbukushu is daar sterker bewyse van verbintenis van die mathimbi met die verwantskapstruktuur as wat die geval is by die ander vier stamme, juis omdat dié stam tot betreklik onlangs nog in noue kontak op die eiland by Andara gewoon het en territoriale stamregering nie nodig was nie, sodat die stam effektief deur sibbe- en liniehoofde beheer kon word.

om hom van raad te bedien of kommentaar op sy bewind te lewer.) In die tweede plek is daar ou wyse manne, en selfs verstandige jonger persone (dikwels moderne geletterdes) wat nie lede van die kapteinsraad is nie, maar wat as raadsmanne van die stam beskou word en van wie die stam afhanklik is vir leiding van dag tot dag.

In die derde plek word die kraalhoofde ook mathimbi, masimbi, matimbi genoem, omdat hulle optree as raadgewers vir die mense in hulle kraal. Dit is belangrik om te onthou dat die term thimbi, timbi, simbi "raadsman" beteken en dat enige persoon wat as 'n raadgewer beskou word, dus hiermee betittel kan word. Die werklike raadsmanne is egter die lede van die kapteinsraad.

Die gesagsposisie van die lede van die kapteinsraad (die werklike mathimbi, masimbi, matimbi) is meer informeel van aard en vergelyking met die ander belangrike gesagsdraers in die stam, naamlik die voormanne, en hulle tree nie in die openbaar sterk na vore nie.¹⁾ Nogtans speel hulle 'n belangrike rol in die stambewind, veral in die skepping van 'n bepaalde politieke klimaat.

Die lede van die kapteinsraad word nie deur die kaptein aangestel nie, en hulle kan dus ook nie uit hul amp ontslaan word nie. Hulle groei eerder in die loop van hulle lewe in hul posisie in. Die posisie van 'n thimbi, simbi, timbi is nie oorerflik nie.

1) L.L. van Tonder maak nie eers melding van die mathimbi in sy verhandeling oor die Mbukushu nie en Bosch verwys net vlugtig na die matimbi in sy verhandeling oor die Sambiu (p. 238).

Behalwe genealogiese senioriteit (sy senioriteitsposisie in 'n bepaalde matrilinie, wat nie noodwendig sy ouderdom beteken nie) speel ook ander faktore 'n rol in die wording van 'n raadsman. Hieronder tel ouderdom, verstand of intelligensie, wysheid, 'n onberispelike karakter, en rykdom. So 'n thimbi, simbi, timbi moet altyd 'n getroude man wees, wat gelyktydig ook 'n kraaihoof is.

Die kaptein kan die lede van sy kapteinsraad te eniger tyd na sy stat ontbied. Bepaalde mathimbi, masimbi, matimbi word as deskundiges ten opsigte van sekere probleme beskou. Afhangende van die aard en omvang van die probleem (of hofsak) sal die kaptein hulle dus óf almal laat roep, óf net die spesialiste ten opsigte van die betrokke aangeleentheid. Ons het dus nie te doen met 'n formele raad nie, maar met 'n meer informele instelling.

Op hulle beurt is die mathimbi, matimbi, masimbi verplig om van tyd tot tyd, dit wil sê minstens drie tot vier keer per jaar, uit hul eie 'n besoek by die kaptein af te lê. Hulle sal hom dan onder andere inlig oor die belangrikste gebeurtenisse wat in hulle omgewing plaasgevind het. Dit is ewe belangrik dat hulle hom van advies bedien in verband met alles wat die stambestuurder betref, asook in verband met die kaptein se persoonlike optrede.

'n Ander groep persone wat 'n vername aandeel het aan die stambewind, is die verwante van die kaptein, veral die lede van die kapteinslinie. Hierdie persone geniet hoë aansien, hoofsaaklik omdat hulle in aanmerking kan kom vir die kapteinskap. Vernaamlik by die Mbunza en Kwangali is die linielede van die kaptein

hoog aangeskrewe en word hulle die klein kaptein (hempa gona) genoem en as hempa (kaptein) aangespreek. (By die Kwangali is die suster van kaptein Kanjimi, Nyanasira (Wawelya), in die praktyk byvoorbeeld heerseres oor haar eie gebied in die omgewing van Musese, waar sy woon. Dit was vroeër ook die geval met hoofman Mbandu Murangi, die broer van bogenoemde Kwangalikaptein, toe hy nog gesond was.)

Die belangrikste pligte van die stamregering word egter vandag deur die voormanne uitgevoer. Die voormanne is territoriale hoofde wat saam met die ondervoormanne oor die voormanswyke beheer uitoefen. Met die uitbreiding van die stamme het territoriale verteenwoordiging al hoe belangriker geword. Sommige mathimbi, matimbi, masimbi wat verkies het om verder van die kapteinstat af te gaan woon, het territoriale hoofde geword. Die kaptein is met verloop van tyd deur die blanke administrasie aangesê om sy regeringsorganisasie te orden, en wyke is afgebaken en wykshoofde erken en aangestel. (Raadsmanne wat alreeds hoofde was in sekere gebiede is deur die kaptein formeel erken en ander wykshoofde is deur hom aangestel.) Hierdie wykshoofde het later die titel "voormanne" ontvang. (vaforomani (Kw., Gc., S.) maforomani (Mb.)). In sekere groter wyke is ondervoormanne erken en aangestel.

Die taak van die voorman en ondervoorman is uiteenlopend en kan naastenby vergelyk word met die taak van 'n vader in die gesin. Sy vernaamste taak is regspraak, maar hy moet verder sy betrokke

wyk by die kaptein verteenwoordig, en namens die kaptein in sy wyk optree. Hy moet verder ontwikkelingsprojekte inisieer, en sy wyk by die stamvergadering (wat vier maal per jaar gehou word en waarby die hele stam teenwoordig is) verteenwoordig.

Die posisie van die voorman was vroeër oorerflik, behalwe in gevalle waar die kaptein anders verkies het. Vandag word die voorman deur die inwoners van die betrokke wyk gekies: Ná die dood of uittrede van die vorige voorman sal die kaptein 'n vergadering van die hele wyk belê, waarop hy 'n voorstel sal vra vir 'n nuwe voorman. Indien daar twis is oor die voorstelle, sal hy hulle nog 'n week of wat kans gee om te besin, en dan weer 'n vergadering belê totdat daar eenstemmigheid oor die nuwe voorman bereik is. Die voorman behou sy posisie, net soos dié van die kaptein, lewenslank, behalwe in geval van pligsversuim of onbevoegdheid.

Die taak van die ondervoorman in elke wyk is dieselfde as dié van die voorman, dit wil sê hoofsaaklik die handhawing van orde deur regspraak. Elke stam reël die interwerking van die voor- manne en ondervoormanne op sy eie manier: By die Mbukushu word 'n aksie by die naaste voorman of ondervoorman gerapporteer, wat die saak sal verhoor. By die Gciriku geskied dit op dieselfde wyse, maar hier word gesorg dat die voorman en ondervoorman(ne) in verskillende dele van die wyk woon, sodat een van hulle maklik bereikbaar is vir enige lid van die wyk wat wens om 'n aksie te rapporteer. By die Sambiu kan stamlede volgens eie keuse na òf die voorman òf die ondervoorman in die wyk gaan. By die Mbunza

en Kwangali word 'n saak altyd eers by die ondervoorman gerapporteer, indien daar een in die wyk is, wat dit dan na die voorman sal verwys indien die saak te moeilik is.

In tabelvorm sien die verdeling van senior- en ondervoormanne by die onderskeie stamme as volg uit:

	Senior voormanne	Ondervoormanne	Hoofmanne
Mbukushu	9	11	
Sambiu	17	10	
Gciriku	11	17	
Mbunza	12	9	
Kwangali	13	31	1

Die posisie van die hoofman by die Kwangali val buite die normale gesagstruktuur soos dit in die Kavango geld. Na aanleiding van die stelsel wat in die Republiek van Suid-Afrika in verband met die erkenning en aanstelling van hoofmanne geld (Wet 38 van 1927 soos in 1929 gewysig) is twee hoofmanne deur die destydse Bantoesake-kommissaris aangestel, naamlik Mpasi Sientu by Mpunguvlei en Mbandu Murangi by Musese. Mbandu is verlam en oefen nie meer beheer uit nie, maar Mpasi het 'n sterk posisie by Mpunguvlei met dertien voormanne en ondervoormanne wat onder hom resorteer. Hy bly egter nog altyd verantwoordelik aan die kaptein.

Daar het mettertied die gevoel ontstaan dat die tradisionele regeringstelsel nie voldoende aanpas by veranderende omstandighede nie.

Dit is veral die hedendaagse geletterdes - kerkleiers en onderwysers, ens. - wat ontevrede was met die sterk nadruk op tradisionalisme in die regeringstelsel. Om vir hierdie element voorsiening te maak is sogenaamde stamowerhede ingestel. Stamowerhede in Suidwes-Afrika word ingestel ingevolge artikel 7(1) van die Wet op die Ontwikkeling van Selfbestuur vir Naturelle volke in Suidwes-Afrika, 1968 (Wet no. 54 van 1968) en is van toepassing gemaak op die Kavango deur Proklamasie 178 van 1970. Hiervolgens word daar voorsiening gemaak vir die kies van persone om die moderne element in die stam te verteenwoordig. Die keuse van dié persone word op funksionele basis gedoen: een of twee persone word byvoorbeeld deur die Rooms-Katolieke Kerk gekies om dié kerk te verteenwoordig, een of twee onderwysers om namens die onderwys op te tree, 'n handelaar of twee, ens. Van hierdie persone kan natuurlik ook tegelykertyd voormanne of lede van die kapteinsraad wees. Die kaptein is voorsitter van die stamowerheid.

Die primêre funksie van die lede van die stamowerheid (hatorori (Mb.) watoworoli (Gc., S., Kw.)) is om as verteenwoordigers van die stam, en veral van dié belangegroepe waarby elk ten nouste betrokke is, op te tree by die stamvergadering wat vier maal per jaar gehou word en waarby die hele stam teenwoordig is. Net die voormanne en die lede van die stamowerheid mag by so 'n stamvergadering praat. Die dienstydperk van die stamowerheid is vyf jaar, behalwe in geval van die kaptein as voorsitter.

Die tradisionaliste in die stam vind die werking van die stamowerheid nog enigsins vreemd. Daarby word die stelsel ook nie

na behore benut nie. Die lede van die stamowerheid vergader byna nooit as korporatiewe eenheid nie en die lede van die stamowerheid tree slegs op stamvergaderings, en dan ook as individue, op. Pogings word tans van die kant van die regeringsadministrasie van die Kavango aangewend om die funksies en take van die stamowerheid beter te omskryf en op 'n effektiewe manier van hulle gebruik te maak.

Benewens die kaptein as voorsitter van die stamowerheid, word twee ander lede van die stamowerheid deur die stamowerheid verkies, om saam met drie ander persone verkies deur die stam uit die stam, die betrokke stam in die wetgewende vergadering van die Kavango te verteenwoordig. Die ses verteenwoordigers van elke stam na die wetgewende vergadering kies onderling 'n minister, sodat daar vir elkeen van die vyf stamme 'n Minister in die kabinet is.¹⁾ Die ministers kies dan een uit hulle eie geledere as hoofminister.

Die kaptein is beide die voorsitter van die stamowerheid en leier van die "raad" van mathimbi, masimbi, matimbi (die sogenaamde kapteinsraad). In die stamowerheid is hy 'n kaptein-in-rade, omdat sy mening onderworpe is aan dié van die ander lede, maar as tradisionele hoof van die kapteinsraad is hy veel meer 'n kaptein-en-raad, omdat hy, as die laaste besluitnemingsinstansie, nie absoluut gebonde is aan die advies van sy raadsmanne nie, hoewel hy dit nie maklik sou kon ignoreer nie.

1) 'n Sesde minister is onlangs uit die Kwangali-afvaardiging gekies.

Die belangebotsing wat daar tussen die stamowerheid en die kapteinsraad sou kon bestaan, word in 'n sekere mate voorkom aangesien daar persone is wat op beide liggame dien. Die moontlikhede van konfrontasie bly egter aanwesig omdat die stamowerheid uit twee faksies bestaan, naamlik aan die een kant die tradisionele element (voormanne en persone wat ook lede is van die kapteinsraad) en aan die ander kant die moderne element (onderwysers, kerkleiers, handelaars, ens.) In geval van botsende belange sou dit kon gebeur dat die tradisionele faksie hulle by die kapteinsraad skaar.

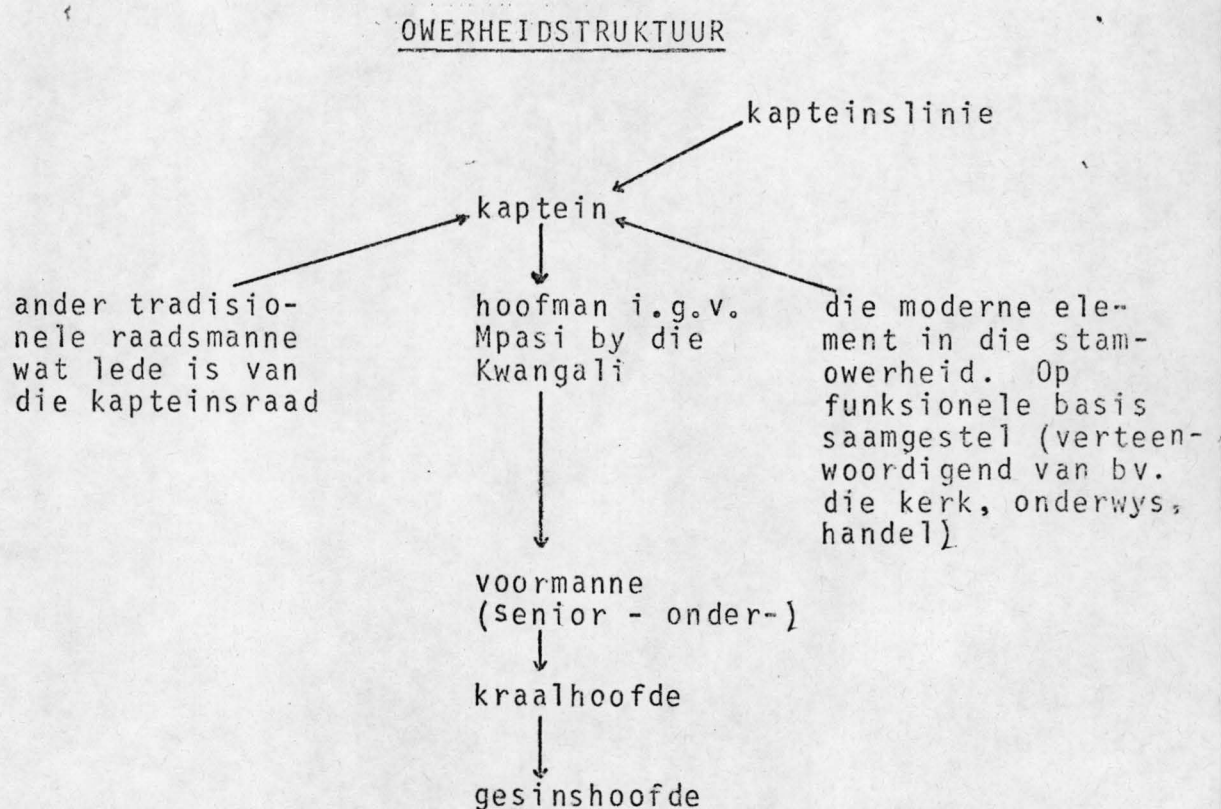
Buiten bogenoemde persone is daar ook nog amptenare wat betrokke is in die bestuur van die stam en die handhawing van orde in die stamgebied. Daar is byvoorbeeld 'n stamsekretaris wat te doen het met die insameling van belasting, liasering van hofsake, aanvra van jaglisensies, ens.. Daar is verder vier stambodes (thitumi (Mb.) ntumi (Gc., S., Kw.)) wat moet sorg vir orde reëlins in die hof, die toediening van lyfstraf, afdwinging van vonnisse, en ook gebruik word as boodskapdraers vir die kaptein. Die stampolisie (maporitha ghodiko (Mb.) vaporoshi varudi (Gc., S.) vaporosi worudi (Kw.)) wat in Rundu opgelei word help verder met die bewaring van reg en orde in die stamgebied, en tree o.a. op as grensbeheerbeampes.

In die stambewindstruktuur kan nog twee verdere leiersfigure onderskei word, naamlik die liniehoof en die kraalhoof. Hierdie persone se posisie is egter vaag omlin en hulle tree slegs in

spesifieke hoedanighede, soos in die toewysing van erfgoedere in die linie, of die beslegting van geskille in die kraal, as leiers op. Hulle verkry hulle posisie deur konsensus en persoonlike leierseienskappe, hoewel daar tog in geval van die kraalhoofsposisie sprake is van 'n opvolgingsbeginseel (sien later).

Die kraalhoof by die Kavangostamme speel nie naastenby dieselfde belangrike rol as kraalhoofde by ander Suid-Afrikaanse Bantoe-stamme met hul patriliniêr-geordende sosiale sisteem nie. Hy het byvoorbeeld geen sê in die toekenning van grond of die beheer van beeste as kraaleiendom nie, en is ook nie aanspreeklik vir enige delikte waarby lede van sy kraal betrokke sou wees nie.

Ter verduideliking van die huidige owerheidstruktuur in die Kavango word die volgende diagram weergegee.

1. Alle kategorieë oorvleuel; 'n man kan byvoorbeeld gesins-
hoof, kraalhoof, voorman, raadsman, lid van die kapteins-
linie, en lid van die stamowerheid wees.
2. Die liniêre verwantskapstruktuur oorvleuel verder alle
kategorieë en het betrekking op veral opvolging en die
besit en vererwing van materiële besittings.
3. Daar is twee rade, nl. die kapteinsraad en die stamower-
heid. Hoewel lidmaatskap oorvleuel, val die klem in die
kapteinsraad op die tradisionele element, en in die stam-
owerheid op die moderne.

3. Howe en regspraak

In elke stam is daar 'n verskeidenheid formele en semi-formele instansies wat moet sorg vir die beskerming van die belange van die individu en vir die bewaring van reg en orde. Hierdie regsprekende strukture is dwarsdeur die betrokke stamgebiede versprei, sodat dit vir elke stamlid maklik bereikbaar is en hom sodoende geleentheid gee om sy belange voor die reg te verdedig. Hierdeur word die regsapparaat (die verskillende howe, vanaf die kapteinshof tot by die semi-formele hof van die kraalhoof) in staat gestel om aan te pas by die plaaslike omstandighede en by die sosiale omstandighede wat aanleiding gegee het tot die betrokke regsaksie. Hierdie is belangrik, omdat die reg in enige gemeenskap ten nouste met die sosiale verhoudings binne die gemeenskap vervleg is. Met betrekking tot bogenoemde aspekte skryf Gulliver: "Dispute settlement does not occur in a social

vacuum, insulated from the continuous stream of interaction that makes up ongoing social life ... The settlement defines, or redefines, statuses, rights, and obligations, both for the disputants themselves and for other people."¹⁾

Omdat die primêre rol van regspraak is om orde in die gemeenskap te bewaar en sodoende so ver moontlik die solidariteit van die stam in stand moet hou, is dit verkieslik dat dispute beperk bly tot kleiner eenhede, en dat sake wat 'n belangepolarisasie sou kon veroorsaak, opgelos word voordat dit die stam as geheel betrek.

Dit is moontlik om "vlakke" van regspraak te onderskei, wat beteken dat 'n dispuut eers so ver moontlik op 'n laer vlak afgehandel word, voordat dit na 'n hoër vlak verwys word (Sien die diagrammatiese uiteensetting op. p. 12) Slegs sake wat nie op 'n laer vlak afgehandel kan word nie, of dié wat tradisioneel op 'n hoër vlak tuis hoort, bereik die kapteinshof as top-punt van die hiërargie.²⁾

Die nukleêre gesin bestaande uit man, vrou en kinders (hakadidhiko (Mb.) lipata (Gc., S.) epata (Kw.) is die kleinste eenheid in die sosiale sisteem van die Kavango-stamme wat te doen het met die oplossing van geskille. Elke gesin het 'n eie outonomie en beskikkingsreg oor huishoudelike sake. As eenheid handhaaf die gesin hom ten opsigte van lidmaatskap na binne (die lede van die

1) Gulliver, P.H. in L. Nader (red.) 1969 Law in Culture and Society, p. 16

2) Vergelyk Nader, L. en B. Yrigvenon in J.J. Honigman 1973 op. cit. p. 891

gesin beskou hulself as 'n eenheid) en na buite (die gesin word deur ander as 'n eenheid beskou); die gesin besit 'n eie selfstandige huishouding; en die vader as hoof van die gesin het effektiewe afdwingingsvermoë om sy besluite, deur toepassing van sy tugtigingsreg op sy vrou(ens) en kinders, deur te voer onafhanklik van 'n buite-instansie, behalwe waar sy besluite in stryd sou wees met die reg van die stam as groter eenheid, maar daaraan is hy net soveel gebonde as die kaptein as hoofregter in die stamgebied. Die man het selfs beperkte "wetgewingsvermoë" en kan met ander woorde sy vrou en kinders in 'n redelike mate volgens sy eie reëls beheer. Dit is byvoorbeeld gebruiklik dat, wanneer die man sy vrou vir die eerste maal in sy kraal neem, hy aan haar al haar huishoudelike pligte verduidelik, en hy die reëls vir die ordelike bestaan van die (toekomstige) huisgesin verduidelik. Sy beskikkingsvermoë strek egter nie verder as sake van huishoudelike belang nie. So het hy byvoorbeeld geen beskikkingsreg oor die materiële eiendom van sy vrou en dié van sy kinders nie, omdat eiendom deur die linie beheer word, en die man uit die aard van die matriliniêre sisteem aan 'n ander linie (dira (Mb.) likoro/liro (Gc., S.) ekoro (Kw.) behoort as sy vrou en kinders. Sodra iemand van buite die gesin betrokke raak in 'n geskil met een van die gesinslede, oorskrei die saak die bevoegdheid van die gesinshoof, en 'n hoër vlak van regspraak/beslegting (bv. die voormanshof of die regsapparaat in die kraal) word in werking gestel. Die regspraakbevoegdheid van die gesinshoof oor die lede van die gesin verval vanselfsprekend by die ontbinding van die

gesin, byvoorbeeld as gevolg van egskeiding, of weens die huweliksluiting en lokale hervestiging van sy kinders. Dit is wel moontlik dat 'n lid van die gesin hom of haar op 'n hoër hof kan beroep indien hy of sy nie tevrede is met die beslissings van die gesinshoof nie.

Die volgende vlak van regspraak is die kraal met die apparaat wat daarin bestaan vir die beslegting van geskille. Die kraal (mundi (Gc., S.), embo (Kw.) dighumbo (Mb.))(vakamundi (Gc., S.) vanembo (Kw.) hakadighumbo (Mb.))(mense van die kraal) is gewoonlik 'n groepering van verwante wat weens ekonomiese en sosiale redes verkies om 'n lokale eenheid te vorm. Die kraal staan onder beheer van 'n senior persoon, gewoonlik die man op wie se inisiatief die kraal tot stand gekom het, of die opvolger van die vorige kraalhoof. Die oorheersende inwoningstendens in die Kavango is patri- of fratrilokaal, met ander woorde 'n man met sy getroude seuns, of 'n paar broers woon saam in dieselfde kraal. Dikwels kom vestig 'n geskeide suster of dogter hulle ook in die kraal. Enkele gevalle van uxorilokale inwoning (die inwoning van 'n man ná sy huweliksluiting by die broer van sy moeder) is ook waargeneem. Die kraal is dus meestal 'n groepering van bloedverwante, gewoonlik lede van dieselfde linie, 'n faktor wat vernamte implikasies vir sosiale verkeer en vir regspraak inhou. (Vanweë hulle bloedverwantskap is daar naamlik 'n sterk gevoel van kohesie in die kraal en 'n onwilligheid om medekraallede voor 'n hoër hof te daag.) Die vrouens en kinders in die kraal staan via hul eggenoot/vader onder gesag van die betrokke kraalhoof. (Dit is egter gebruikelik dat 'n man na sy

eerste huwelik vir ongeveer 'n jaar by sy vrou se ouers, dus matrilokaal, sal inwoon met die oog op dienslewering. Vir daar-die tydperk staan hy op dieselfde wyse onder gesag van haar kraalhoof as wat die geval met haar in sy kraal sou wees.

Die kraalhoof besleg sake in sy kraal en tree op as arbiter in gevalle waar een lid van die kraal 'n aksie teen 'n ander sou hê. Daar kan egter nie van 'n formele hof (theko (Mb.) ndango/ndhango/mpanguro (Gc., S., Kw.) in die kraal gepraat word nie, en die afdwingingsvermoë van die kraalhoof is minimaal. Dit hang in 'n groot mate van die partye wat by die dispuut betrokke is af of 'n saak binne die kraal self besleg sal word. Indien die benadeelde byvoorbeeld verkies dat die saak in die kraal afgehandel word, kan dit so gedoen word, met dien verstande dat die beskuldigde na die voormanshof kan appeleer indien hy nie met die beslissing tevrede is nie. Oor die algemeen kan daar nie afdwingbare uitsprake in die kraal gelewer word nie, maar slegs aanbevelings gemaak word. Die partye kan hulle volgens die aanbevelings rig, maar bo en behalwe die wenslikheid van kohesie, is daar geen verpligting op hulle om die beslissings in ag te neem nie. Baie van die dispute tussen lede van dieselfde kraal eindig in die kapteinshof.

Daar is reeds vroeër daarop gewys dat daar sekere sake is, veral wat betref opvolging en vererwing van materiële goedere, waaroor die matriline die eerste sê het. In die linie is daar gewoonlik een of ander senior persoon wat deur die ander in liniesake as leier beskou word. Sy posisie is nie afgebaken en van permanente

aard nie, en hy is veel meer 'n geleentheidsleier wat in spesifieke gevalle as arbiter optree. In die geval van die afsterwe van 'n lid van die linie, word 'n verstandige senior persoon in die linie byvoorbeeld as verdeler van die erfgoedere deur die res van die linie aangewys. Sy beslissings oor die verdeling is finaal, hoewel dit soms gebeur dat 'n persoon wat voel dat hy benadeel is hom tot die kaptein rig. Dit skyn egter asof die beslissing van so 'n linieleier moeilik deur die kapteinshof ter syde gestel sal word, behalwe in gevalle van blatante wanbestuur. Dit sou dus moontlik wees om die linie wat interne sake betref in 'n hoë mate as outonoom en selfstandig te beskryf, hoewel die beregting informeel bly (daar is m.a.w. geen formele liniehof nie) en die effektiwiteit van die beslissings afhang van die konsensus wat binne die linie bestaan.

Die eerste formele hof (theko (Mb.) ndango/ndhango/mpanguro (Gc., S., Kw.) is die hof van die voorman/wykshoof of die ondervoorman naamlik die sogenaamde voormanshof. Die hofsaak word onder 'n boom naby die voorman se kraal gehou (shitondo shamapangwiro (Gc., S.) sitji sompangwiro (Kw.) thitondo thomapangwero (Mb.). Die voorman of die ondervoorman in 'n spesifieke wyk kan die saak verhoor, afhangende van waar dit aangemeld is. Alle tipes sake wat deur die kapteinshof verhoor word, behalwe gevalle van noodlottige toordery en moord, is ook deur die voormanshof verhoorbaar, met dienverstande dat "moeilike" sake en appêlgevalle na die kapteinshof toe moet gaan. Ander sake wat buite die voormanshof se jurisdiksie val, is die kriminele sake wat deur die blanke magistraat in Rundu verhoor moet word. Soos in die geval van sake wat betrekking het op

onderdane van ander kapteins, sal sake waarvan die betrokke partye in verskillende wyke woonagtig is, deur die voorman van die aanklaer/benadeelde verhoor word. Die voorman van die beskuldigde sal 'n brief saam met hom na die ander voorman stuur om sy saak te stel. Die hofprosedure is dieselfde as vir die kapteinshof, behalwe dat elke lid van die gehoor in die voormanshof mag deelneem aan die kruisverhoor, terwyl dit, sedert kapteinshofsake in die stamkantoor verhoor word, nie in die kapteinshof toelaatbaar is nie.

Die kapteinshof was tradisioneel die hoogste hof in die stamgebied en appèlsake vanaf voormanshowe, asook sake wat nie deur die voorman hanteer kon word nie, is deur die kaptein verhoor. Gevalle waar die dood van 'n ander persoon op onregmatige wyse - deur moord, manslag of toordery - veroorsaak is, kon slegs deur die kapteinshof verhoor word.

Indien daar sake gerapporteer word, vergader die kapteinshof op Dinsdae en Vrydae om ongeveer 10 vm. onder die hofboom of in die hofsaal by die stamkantoor. Die voorman van wie geappelleer is, of wat die saak na die kaptein gebring het, moet teenwoordig wees om sy saak te stel.

Dit kan soms gebeur dat die kaptein sake in die stamgebied verhoor terwyl hy inderwaarheid om ander redes daardeur reis. Die betrokke voorman sal hom vra om die saak namens hom te verhoor. Die kaptein word egter nie spesiaal vir 'n saak uitgeroep nie.

Wanneer 'n persoon vanaf die voormanshof na die kapteinshof appelleer, sal die kaptein 'n voorondersoek na die saak doen deur die voorman uit te vra oor die wyse waarop hy die saak verhoor het. Sou die kaptein in die appêlsaak 'n ander beslissing gee en oordeel dat die voorman die saak swak bereg het, kan hy die betrokke voorman in die hofsaak betig, of hom selfs 'n boete opleë. Die voorman/klein voorman is veronderstel om ná elke saak wat deur hom verhoor is, 'n verslag oor die betrokke saak aan die kaptein te stuur.

Buiten die kapteinshof is daar vandag die hof van die blanke magistraat in Rundu. Hierdie hof verhoor sake soos moord en strafbare manslag, asook sake waarby blankes betrokke is (sien later). Stamlede het ook die reg tot appêl van die kapteinshof na hierdie hof, hoewel dit nooit gebeur dat iemand van hierdie reg gebruik maak nie, vanweë die erkenning wat stamlede aan die kaptein se gesag verleen, en die onwilligheid om interne stamsake na buite oop te vlek. In gevalle waar appêl teen 'n uitspraak van die kaptein aangeteken sou word, sou die saak (teoreties) in teenwoordigheid van die blanke magistraat deur die kaptein herverhoor moes word.

Die proses in die inheemse howe geskied as volg: Wanneer 'n persoon voel dat hy deur 'n ander benadeel is en nie bevrediging deur 'n informele skikking kry nie, sal hy die saak by sy voorman rapporteer. Dié sal dan 'n datum vir die hofsaak bepaal en die beskuldigde verwittig dat hy op die bepaalde dag en tyd voor die hof moet verskyn. Hoewel die saak so gou moontlik

aangemeld moet word om die klaer se saak te vergemaklik, kan 'n saak nie verjaar nie, en die benadeelde kan met die rapportering sloer indien hy dit so sou verkies. Die saak kom gewoonlik by die vroegsmoontlike geleentheid voor, maar kan soms lank uitgestel word, byvoorbeeld waar die beskuldigde tydelik uit die gebied weg is, byvoorbeeld vir trekarbeid, of waar daar gewag word vir die geboorte van die baba in geval van 'n geslagsdelik.

Die betrokkenes vergader op die vasgestelde tyd onder die (shitondo shamapangwiro (Gc., S.) sitji sompangwiro (Kw.) thitondo thomapangwero (Mb.) (hofboom)) of in die hofsaal by die stamkantoor; die vrouens aan die regterkant en die mans links. Die beskuldigde en die benadeelde maak deel van die gehoor uit. Sodra almal teenwoordig is, verskyn die regter en die saak begin. Teen hierdie tyd weet al die aanwesiges reeds waarom die saak handel, en indien daar onduidelikheid mag bestaan, sal die regter kortliks verduidelik. Die aanklaer word gevra om op te staan en sy saak te stel. (Waar 'n voorman 'n saak na die kapteinshof neem, sal hy op hierdie stadium die aanklag en die bevindinge van die voorlopige ondersoek uiteensit. Hy tree egter nie as aanklaer op nie.) Nadat die aanklaer sy saak gestel het, sal aan die verweerder gevra word of hy gehoor het wat die aanklaer sê en of hy daarmee saamstem. Hy kry dan geleentheid om sy kant van die saak te stel. Daarna word die getuies opgeroep om getuienis af te lê. Die partye en die getuies word nou onder kruisverhoor geneem en daar word gepoog om 'n erkenning van skuld uit die beskuldigde te verkry. Daar word probeer om 'n gebrek aan logika in die betoog van die beskuldigde (en sy getuies)

aan te dui en daardeur word hy en die aanwesiges op sy skuld gewys. Uiteindelik sal die beskuldigde gewoonlik erken dat hy skuldig is, en die uitspraak sal gelewer word. In gevalle waar 'n boete opgelê word, of skadevergoeding in geld betaalbaar is, sal die betaling daar in die hof geëis word. Indien hy nie kan betaal nie, sal die skuldige by die voorman (of kaptein) moet bly totdat sy linie die geld bymekaar gemaak het. Indien lyfstraf opgelê word sal dit ter plaatse deur die stambode toegedien word. Wanneer die skadevergoeding in beeste betaalbaar is, kan daarvoor 'n dag of wat uitstel verleen word.

Die volgende saak, wat by die Mbukushu deur 'n voorman in die teenwoordigheid van die kaptein in die stamkantoor verhoor is, word vervolgens weergegee in 'n poging om die proses van die hofsaak en die struktuur van die redevoering bloot te lê.¹⁾

Die saak het betrekking op 'n geval waar die gesag en status van 'n voorman en die kaptein geminag is. Die beskuldigde (Djami) het 'n seil aan 'n ander persoon (Hikira) verkoop. Hy het daarvoor R8.00 gevra, maar slegs R6.00 gekry. Toe die koper met verloop van tyd en na herhaalde versoeke nog nie die uitstaande R2.00 gegee het nie, gaan hy (in 'n besope toestand) na die voorman van die koper en eis die R2.00 by hom op. Toe die voorman (Kôna) weier, dreig die beskuldigde om hom aan te rand. Die beskuldigde gaan daarop na die kaptein se kraal (omtrent honderd tree van voorman Kôna s'n), in dieselfde wyk, maar dié is nie teenwoordig nie. Hy laster die kaptein in sy afwesigheid. Voorman Kôna en die kaptein kla hom by sy eie voorman (Dominicus Thiyemo) aan.

1) Om die hofprosedure van 'n paar jaar gelede te vergelyk, kyk na die D.Phil-tesis van L.L. van Tonder oor die Mbukushu: The Hambukushu of Okavangoland pp. 184-192

Die hofsaak verloop soos volg:

Die gehoor kom die hofsaal binne; die mans gaan sit links in die saal en die vroue regs. Die stambode blaas op sy fluitjie en almal staan op. Die kaptein en die twee voormanne kom binne en gaan sit. Die aanwesiges neem plaas. Almal staan weer op vir die gebed. Daar word gebid: Die Here moet help dat hulle mooi praat. Voorman Killian Kôna verduidelik die prosedure, waarsku die mense om te sit en te luister en nie kort-kort uit te loop nie. Hulle moet stilbly en mag nie vrae vra soos by die hofsake onder die boom nie.

Voorman Dominicus roep voorman Kôna op om voor die kaptein se tafel te kom staan.

Dominicus: Het jy iets vir ons te sê?

Kôna : Ja.

Dominicus: Kan jy dit vir ons sê?

Kôna : Ja.

Dominicus: Jy kan nou maar begin om vir ons te sê alles wat jy gesien en gehoor het.

Kôna : Goed. Nadat die kaptein teruggekom het van Rundu af, want hulle was besig met die sitting ...

Dominicus: Praat mooi stadig en duidelik.

Kôna : Eendag het Djami by my huis gekom, maar ek het nie geweet wat hy met Hikira gepraat het nie. Djami het begin om vir my te verduidelik wat Hikira gedoen het, en hy het vir my gesê dat hy 'n seil by hom gekoop het vir R8. Toe sê ek vir Djami:

"Hikira is nie hier nie. Die dag wanneer hy terugkom, sal ek jou in kennis stel." Djami het met sy vriend in my kraal gekom. Djami het nog vir my gesê dat ek daardie geld vir hom moet gee, hy wil nie wag nie. Toe sê ek vir hom: "Jy kan gerus teruggaan huis toe. Ek sal alles regmaak." Maar Djami het nie geluister nie. Hy het vir my vuus geskud en gesê: "Vandag sal ek vir jou slaan." Ek het gesien dat Djami dronk is, daarom kon ek nie verder met hom praat nie; ek het net stilgebly en vir hom geluister. Daardie tyd het ek in my kraal gesit, en terwyl Djami met my geraas het, het een van die stambodes in my kraal ingekom. Hy het vir Djami gevra hoekom hy vir my wil slaan. Djami het nie geluister nie, en net aangegaan met sy storie en gesê: "Vandag sal ek vir hierdie voorman slaan!" Toe die stambode sien dat Djami nie wil luister nie, het hy vir my gesê om die kraal te verlaat. Ek en die stambode het uit die kraal uitgegaan. Dis al wat ek kan sê.

Dominicus: Het jy met Djami gepraat daardie tyd wat hy geraas het?

Kōna : Nee, ek het nie met hom gepraat nie. Ek het net stilgebly.

Dominicus: Kan jy vir ons iemand wys wat daarby was?

Kōna : Ja, hier sit hy. (Wys die getuie uit; dit is die vriend wat saam met Djami in die kraal ingekom het.) (Getuie word na vore geroep.)

Dominicus: Jy moet nou vir ons sê wat jy gesien en gehoor het.

Getuie : Dit is waar dat Djami verkeerd gedoen het. Toe ons in die kraal van die voorman ingekom het, het ons die voorman gekry waar hy op sy stoel sit. Djami het 'n stoel gevat en ek het op die grond gesit langs die paal. Djami het vir die voorman gevra dat

hy sy geld moet gee. Toe sê die voorman: "Hikira is nie hier nie, hy is weg. Het julle hom nie langs die pad gekry nie?" Toe sê Djami: "Ek het Hikira by die hoofminister se winkel ontmoet." Toe vra die voorman vir Djami: "Toe jy hom ontmoet het, het jy nie met hom gepraat nie?" Toe sê Djami: "Nee, ek het nie met hom gepraat nie." En die voorman het toe vir Djami gesê: "Toe jy vir Hikira daar gekry het, was hy op pad Rundu toe. Jy moet nou kans gee. As Hikira terug is, sal ek vra dat hy daardie R2 vir my gee. Dan kan jy dit by my kom kry." Maar Djami het nie geluister nie en het aangehou dat die voorman daardie geld moet gee en gesê: "As jy dit nie gee nie, sal ek vir jou slaan. Ek sal jou slaan, want julle voormanne hier in hierdie gebied maak droog." En toe sê ek vir Djami: "Jy is vandag dronk. Los, kom ons gaan. Staan op, laat ons gaan, want anders sal jou saak nie reggemaak word nie as jy vir die voorman kwaadmaak nie.

Dominicus: Is jy klaar?

Getuie : Ja, ek is klaar.

Dominicus: Soos ek gesien het wat jy gesê het, stem jy saam met die voorman se woorde?

Getuie : Ja, ek stem saam.

Dominicus: Jy moet nou stilbly en mooi dink. As Djami klaar gepraat het, moet jy vir ons nog iets kan sê wat jy miskien vergeet het. (Djami word na vore geroep.)

Dominicus: Ewald, het jy gehoor wat die voorman hier gesê het?

Djami : Ja.

Dominicus: Het jy gehoor wat die getuie gesê het?

Djami : Ja, ek het gehoor.

Dominicus: Kan jy stry?

Djami : Ek kan nie stry nie, maar gee my ook 'n bietjie kans om iets te sê.

Dominicus: Kan jy vir my sê van iets wat jy gehoor het van wat die voorman en die getuie gesê het wat nie waar is nie?

Djami : Ek het gegaan tot in die kraal van die voorman, en vir die voorman gevra of ek nou my R2 kan kry. Ek het vir hom gesê dat toe ek vir Hikira ontmoet het, ek hom gevra het om my R2 te gee. Toe sê Hikira dat hy nie op daardie oomblik geld het nie. Toe sê ek vir Hikira: "As jy nie geld het nie, kan jy maar gaan. Maar, asseblief, die dag as jy geld kry, moet jy daardie R2 vir my bring." Toe ek uit die winkel uitgegaan het, het Hikira agter my aangekom en gesê: "Hoekom het jy vir my so iets gevra?" Toe sê ek vir hom: "Ek het net vir jou gewaarsku dat jy nie moet vergeet nie. En nou dat ek sien dat jy nie vergeet het nie, los ek die saak." Hikira het nie geluister wat ek vir hom gesê het nie. Hy het kwaad begin word en gesê dat hy vir my sal doodmaak. Daardie tyd wat Hikira vir my so iets gesê het, was ek bietjie kwaad, maar tog het ek nie vir hom 'n woord gesê nie, ek het net weggegaan. Daarvandaan het ek direk na die voorman se kraal gegaan en die storie vir hom vertel. Die voorman het toe vir my gevra om daar te sit en wag, hy sal sy kinders stuur om vir Hikira by sy huis te gaan roep. Ek het daar in die voorman se kraal gesit en wag, maar Hikira het nie opgedaag nie. Die voorman het vir my gesê dat Hikira seker weg is; ek moet teruggaan huis toe en die volgende dag vroeg terugkom. Toe

sê ek vir die voorman ek sal nie teruggaan sonder my geld nie. Toe sê die voorman dat as dit so is, moet ek maar self die man gaan soek. Maar dit was te moeilik vir my om die man te gaan soek, want ek het geweet dat as ek hom volg, gaan ons baklei. Toe het ek sommer teruggegaan huis toe. Die volgende dag het ek weer by die voorman se huis gekom. Toe sê die voorman vir my dat Hikira weg is Rundu toe. Toe ek dit hoor, het ek baie kwaad geword, want baie keer het die voorman my belowe dat ek na hom toe kan kom, maar as ek daar kom, sê hy Hikira is weg. Toe ek so gepraat het, sê die voorman vir my: "Jy is ook net so koppig soos jou pa." Toe word ek kwaad en wys vir die voorman met die vuis dat ek hom sal slaan. Dit is waar; ek het so gepraat.

Kaptein Dimbare aan die getuie:

Toe julle daar was, het jy gesien dat die voorman kwaad geword en woorde gebruik het wat vir Djami kan seermaak?

Getuie : Nee, die voorman het niks gepraat wat vir Djami kon seermaak nie. Hy het net mooi met hom gepraat.

Dominicus : Van dit wat die voorman en die getuie gepraat het, is daar iets wat nie waar is nie?

Djami : Nee, alles is waar.

Dominicus aan die getuie:

Tussen die twee, die voorman en Djami, wie het iets gesê wat nie waar is nie?

Getuie : Dit is Djami wat gesê het dat die voorman vir hom kwaad was, maar die voorman was nie vir hom kwaad nie.

Kaptein aan Djami:

Weet jy daarvan dat jy ook by my huis was en bier op skuld gevra het en toe my dogter weier om te

gee, sê jy: "Ek sal nog eendag vir jou pa kom slaan?"

Djami : Dit is waar, ek het so gemaak.

Getuie : Ek stem ook saam, Ons het so gemaak. Ons was by die kaptein se kraal gewees en ons het bietjie vir 'n lang tyd daar gesit. Shatjeko het vir ons mielies gebring om te eet. Toe het my vriend opgestaan en vir die dogter van die kaptein gesê: "Ek kan jou pa slaan." Die dogter van die kaptein het toe kwaad geword en gesê: "Hoe kan jy my pa so koggel, terwyl jou ma nie vir my pa grootgemaak het nie? Het my pa eendag vir jou ouers gaan kuier, en het jou ouers miskien vir hom so baie kos gegee dat jy nou daaroor ontevrede voel?" Ek dink dat dit die enigste woorde was wat die kaptein se dogter kwaadgemaak het.

Dominicus: Djami, wil jy nou verder praat, of stem jy saam met die getuie?

Djami : Ek stem nie saam nie. Toe ek daar by die kaptein se kraal kom, het ek 10c by Katjire (die kaptein se dogter) gevra. Ek het nie bier op skuld gevra nie.

Dominicus: Djami, Djami, Djami - ek wil nie hê dat jy vir ons lang stories vertel nie. Ek wil net weet - dit wat die getuie nou hier vir ons gesê het, is dit waar, of is dit nie waar nie?

Djami : Dit was so gewees.

Dominicus: Jy sê dat alles so plaasgevind het. Hoe dink jy nou? Is jy skuldig, of is jy onskuldig?

Djami : Ek weet dat alles so gebeur het, maar die rede hoekom die mense vir my kwaad geword het daar by die kaptein, is omdat hulle gehoor het hoe ek met die voorman geraas het, want toe ek by die kaptein se kraal gekom het, het ek 'n man daar gekry wat gesê het: "Dit is die man wat met die voorman rusie gemaak het." Ek dink dit is hoekom die mense ontevrede was.

Dominicus: In die begin het die getuie vir die voorman getuig en die tweede keer het hy vir die kaptein getuig. Stem jy saam met alles wat die getuie hier gesê het?

Djami : Ek stem saam.

Dominicus: Jy het nou saamgestem dat alles so gebeur het?

Djami : Ja, omdat ek dronk was, het ek so iets gedoen.

Dominicus: As iemand dronk is en jy wat nugter is, sien hom dat hy iets snaaks doen; kan jy hom keer, of kan jy hom nie keer nie?

Djami : Ek kan hom keer.

Dominicus: Wie van julle nou: jy, die voorman, of die kaptein, het die fout begaan?

Djami : Dit is ek.

(Dominicus vra hierop elke persoon in die hofsaal individueel of hulle saamstem dat Djami verkeerd gedoen het, waarop elkeen instemmend antwoord.)

Dominicus aan Djami:

Erken jy jou fout?

Djami : Ek erken dit.

Dominicus: Wat het die voorman vir jou gesê?

Djami : Die voorman het vir my gesê: "Jy moet teruggaan huis toe, ek sal alles regmaak."

Dominicus: Het die voorman dan verkeerd gedoen?

Djami : Nee, hy het nie verkeerd gedoen nie, hy was reg.

Dominicus: Het jy gehoor wat die getuie hier gesê het: Hy het gesê dat die voorman nie met jou skoor gesoek het nie; hy het stilgebly. Kan jy stry.

Djami : Die voorman het nie met my gelol nie.

Kaptein Dimbare aan die getuie:

Wat het ek vir Djami sleg gedoen dat hy my so kom koggel in my huis?

Getuie : Niks nie.

Kaptein : Is Djami jou familie of nie?

Getuie : Hy is my familie. (Getuie is die broer van beskuldigde se pa.)

Kaptein : As hy nie jou familie was nie, sou jy dieselfde gepraat het?

Getuie : Ja, ek sou dit gesê het, al was dit nie my familie nie.

Kaptein aan Djami:

Jy het alles gehoor wat hier gesê is, en dit is jou eie familie wat hier getuig het. Hoe dink jy nou? Is dit leuens wat hy gepraat het, of is dit die waarheid?

Djami : Dit is die waarheid.

Dominicus : Jy hoef nie kwaad te word dat ons vir jou so ondervra nie, want ons wil die waarheid weet.

Djami : Nee ek sal nie kwaad word nie, maar soos ek gesê het, ek was dronk, daarom het ek so iets gedoen.

Dominicus : Het die man wat jou seil gevat het al vir jou die geld gegee?

Djami : Hy het nie.

Dominicus : Nou kyk, as ek nou hier voor die kaptein sê dat die man wat jou seil gevat het nie daardie geld vir jou hoef te gee nie, maar jy moet geld vir die voorman en die kaptein betaal, sal jy tevrede wees?

Djami : Nee, ek sal nie tevrede wees nie.

Dominicus : Wat kon jy gedoen het om jou geld terug te kry?

58.

Djami : Ek sou geluister het wat die voorman vir my gesê het.

Dominicus : Jy het reg gepraat. Jy sou teruggegaan het na my wyk toe, en dan sou ek vir jou 'n briefie gegee het dat die voorman van hierdie omgewing jou saak kan regmaak. Het jy nog iets om te sê?

Djami : Nee, dit is al wat ek kan sê.

Kaptein Dimbare:

Dominicus, vonnis die man.

Dominicus : Djami, jy het self alles gehoor, en alles is waar, jy het saamgestem daarmee. Die fout wat jy gemaak het, was om nie na my toe te kom en die saak te rapporteer nie. Ek kon jou 'n brief gegee het om vir hierdie voorman te bring en jou saak reg te maak. Maar nou het jy verkeerd gedoen. Jy moet daarvoor R30 betaal. Vir Hikira het ek nie vergeet nie. As jy hom sien, kom rapporteer jou saak by my, dan sal ons jou saak regmaak.

Kaptein Dimbare:

Ja, rapporteer so gou jy Hikira sien.

Djami moes R10 skadevergoeding aan elk van die kaptein en voorman betaal, plus R10 boete aan die stamkas. Hikira is 'n week later deur die kaptein verhoor en moes R20 aan boete aan die stamkas betaal en Djami se R2 gee.

Boete en skadevergoeding word vandag afgedwing deur of die skuldige persoon in die tronk by die stamkantoor op te sluit, of hom by die kaptein of voorman se kraal aan te hou totdat sy linie die nodige geld of beeste bymekaar gemaak het. Vroeër is vonnisse afgedwing deur die persoon se goed by sy kraal te gaan konfiskeer en die skadevergoeding en boete daaruit te verhaal.

Indien dit die beskuldigde aan besittings te kort skiet en sy linie help hom nie uit nie, sal hy vir 'n tydperk by die kaptein of voorman moet werk.

Wat getuies betref, word hoorsê-getuienis nie aanvaar nie, en 'n getuie kan selfs beboet word indien hy op grond van dinge wat hy gehoor het, getuienis aflê. (Sien byvoorbeeld die saak van Shamutarifi vs. Rughuru kortliks weergegee op p. 147)

Indien 'n getuie weier om getuienis te lewer, kan hy 'n swaar boete opgelê word. Dit is ook die geval met vals getuienis. Bewysstukke soos 'n persoonlike stuk van die beskuldigde op die toneel van die daad, sal nie noodwendig lei tot sy skuldigbevinding nie. 'n Hofsaak is 'n spel met woorde en in die bepaling van skuld speel dooie materiële voorwerpe nie 'n rol nie. Die nganga (toordokter) sal wel in sommige sake deskundige getuienis lewer, maar vandag word daar al hoe minder van hulle gebruik gemaak in 'n hofsaak. Vroeër was die rol van die toordokter in die regsproses veel groter. By die Mbukushu is byvoorbeeld in gevalle waar moord gepleeg is, die hare, sweet en naels van die vermoorde bymekaar gemaak, met vet gemeng en deur die nganga besweer. Indien iemand dan binne die volgende paar dae sterf, sou die mense weet dat dit die moordenaar was.)

In gevalle van beweerde towery word daar egter nog dikwels van hulle gebruik gemaak. By die Kwangali en Mbunza word byvoorbeeld gemaak van die mwemba- en masoma-ritueel om 'n toordenaar aan te wys. By al vyf stamme word mwade - medisyne ook hiervoor gebruik (sien verderaan).

As 'n persoon sou versuim om by die hofsaak as getuie, aanklaer of beskuldigde op te daag, sal die saak uitgestel word tot 'n volgende keer, en sal dié persoon beboet word voordat die saak kan aangaan. Dieselfde geld vir 'n dronk getuie, aanklaer of beskuldigde.

Die howe van die kapteins, voormanne en ondervoormanne ontleen hul bevoegdhede aan artikel 4 (1) van Proklamasie no. R348 van 1967 soos gewysig deur Proklamasie R222 van 1969. Die proklamasie tref 'n onderskeid tussen siviele en kriminele sake, 'n onderskeid wat myns insiens gedwonge is, omdat die Kavango self nie hier 'n onderskeid tref nie (vgl. p.118 en verder vir 'n uiteensetting hiervan).

Dié proklamasie bepaal dat die partye wat betrokke is "Naturelle" moet wees en in die regsgebied van die hof woonagtig moet wees. Die aksie moet met ander woorde tussen "naturelle" ontstaan en is verder beperk tot misdade wat gepleeg is in 'n stamgebied. (Soos uiteengesit op p. 27 word hierdie voorskrif egter nie altyd in ag geneem nie).

Die proklamasie bepaal verder dat misdrywe misdaad ooreenkomstig tradisionele reg moet wees. (Dit skyn asof daar wel sprake is dat nuwe sake kan ontstaan as gevolg van veranderde (moderne) omstandighede wat nie setel in die tradisionele reg nie (bv. 'n ongeluk met 'n geweer) en dat die tradisionele howe wel so 'n saak kan verhoor). Daar word ook bepaal dat die vonnis ooreenkomstig Bantoereg en -gebruik moet wees, maar dat geen straf wat die

dood, verminking of ernstige liggaamlike letsel meebring, opgelê mag word nie. Lyfstraf mag wel opgelê word indien dit kragtens tradisionele gebruik is, maar daar mag nie meer as ses houe toegedien word nie.

Die volgende misdrywe mag nie kragtens artikel 4 verhoor word nie;

- hoogverraad
- moord (die kaptein verhoor egter wêl moordsake nadat die persoon deur 'n blanke hof verhoor is indien die familie van die vermoorde 'n klag by hom aanhangig sou maak)
- verkragting (verkragtingsake word ook wel deur die kaptein verhoor)
- strafbare manslag
- openbare geweldpleging (in die geval van die saak tussen Thimende en Dimbindo het die Mbukushukaptein wel so 'n saak verhoor)
- misdrywe in verband met die handel in en besit van vuurwapens, ammunisie of springstowwe.
- misdrywe ten opsigte van blanke persone (waaronder ontugsake)
- voorgegewe toordery (laasgenoemde maak egter 'n groot deel van die sake voor die kapteinshof uit)

4. Familiereg

4.1 Inleidend

Die term "familiereg", soos dit in die Romeins-Hollandse Reg gebruik word, kan nie ongekwalfiseerd op die inheemse reg van die Kavango van toepassing gemaak word nie, omdat die

sisteem van bloed- en aanverwante, en selfs "verwante" nie-verwante soos naamgenote, so verskil van die funksie en struktuur van die "familie" in Westerse terme. Daar is verskillende oorvleuelende verwantskapskategorieë en -groepe waarvan die indiwiduele Kavango lid is.¹⁾

Die eerste verwantskapsgroep waarvan 'n persoon lid is, is die nukleêre gesin; vader, moeder en kinders (hakadidhiko/mitara (Mb.) lipata (Gc., S.) epata (Kw.)).²⁾ Die gesin is die mees elementêre, basiese en universele eenheid in die menslike samelewing. Daar is egter nie eenstemmigheid by antropoloë of dit wel die basiese en onreduseerbare verwantskapseenheid is nie, en of dit eerder die eenheid van moeder en kinders is wat basies is.³⁾ Voorstanders van hierdie uitgangspunt redeneer byvoorbeeld dat die poligame gesin, bestaande uit 'n man met twee of meer vroue en elkeen se kinders, opgedeel kan word in huiseenhede wat saamgestel is met 'n vrou met haar kinders.

-
- 1) Vir 'n volledige bespreking van die matriliniêre sisteem in die Kavango, vgl. J.P. van S. Bruwer 1966 Die Matriliniêre Orde in Okavangoland; L.L. van Tonder oor die Mbukushu in The Hambukushu of Okavangoland p. 87 e.v. en J.L. Bosch oor die Sambu Die Shambu van die Okavango p. 127 e.v.
 - 2) Bruwer praat verkeerdelik hier van die "huteenheid". (Sien Bruwer, J.P. van S. 1966 op. cit. p. 112). Daar word later na die sogenaamde "huteenheid" (lipata (Gc., S.) ditete (Mb.) erapa (Kw.)) verwys; dit bestaan egter slegs in geval van 'n monogame huwelik uit dieselfde persone as die nukleêre gesin. Dit is juis hierdie verskil tussen huteenheid en gesin wat duidelik tot uiting kom in 'n matriliniêr-geordende sosiale sisteem waar elke moeder-kind eenheid in net so 'n groot mate aan die linie gebonde is as aan die vader - man in die gesin.
 - 3) Vgl. bv. Robin Fox 1967 Kinship and Marriage p. 37 e.v.

Hierdie verskynsel blyk duidelik uit die familiereg van die Kavangostamme in die lokale groepering van hierdie moeder-kindereenhede in 'n poligame huishouding, waar elke vrou met haar kinders 'n eie afskorting (ditete (Mb.) lirapa (Gc., S.) erapa (Kw.)) in die kraal het, met eie slaap- en kookgeriewe, en waar elke vrou met haar kinders in 'n hoë mate outonoom en onafhanklik van die ander moeder-kindereenheid of eenhede in die poligame gesin fungeer, terwyl die vader-man sekere verpligtinge teenoor elke moeder-kindereenheid individueel het. Die kinders behoort dan ook in die eerste plek aan die moeder en haar linie (liro/likoro (Gc., S.) ekoro/ezimo (Kw.) dira (Mb.)) alhoewel daar tans 'n neiging te bespeur is dat die matriliniêre beginsel onder invloed van akkulturasie gewysig word en oorgaan in 'n (patriliniêre) sosiale sisteem waarin die nukleêre gesin 'n al hoe belangriker rol speel.¹⁾ Vroeër was dit gebruikelik dat die kinders by die ontbinding van die huwelikseenheid en die gesin saam met die moeder na haar mense gaan. Dit sou byvoorbeeld moontlik wees dat 'n ongehuide moeder of 'n geskeide vrou met haar kinders by haar broer of vader sou kon inwoon, sonder eggenoot, sonder dat daar ingrypende familieregtelike wysigings plaasvind.²⁾

Poligame huwelike kom heel dikwels by die Kavangostamme voor met die gevolglike totstandkoming van die poligame gesin. Die poligame gesin bestaan gewoonlik uit 'n man met twee vroue en hulle kinders. Gevalle waar 'n man meer as twee vrouens het, is skaars. Ou kapteins het egter soms vier of meer vroue gehad. Dikwels ge-

1) Vir 'n algemene bespreking oor die verdwyning van matriliniêr-geordende sosiale strukture in die wêreld, en die oorgang daarvan na meer-geïndividualiseerde gesinseenhede, sien Gough in D.M. Schneider en K. Gough (red.) 1962 Matrilineal Kinship p. 631 e.v.

2) Vgl. in hierdie verband Robin Fox op. cit. p. 39.

beur dit dat 'n man wat in Rundu werk, 'n vrou daar by hom in die Bantoewoongebied het, terwyl 'n ander een in die stamgebied agterbly om die landerye te bewerk. Nā 'n tyd ruil hy hulle om; sy Runduvrou na die stamgebied, en die ander vrou na Rundu. Elke vrou met haar kinders het sekere regte en voorregte ten opsigte van die man. Elkeen het byvoorbeeld haar eie landerye, slaapplek en ewe veel aanspraak op seksuele aandag deur die man as die ander. Elke moeder-kinders eenheid besit hulle eie eiendom waaroor die ander faksie geen sê het nie. Die een vrou het byvoorbeeld nie afdwingbare beheer of tugreg ten opsigte van die ander vrou(ens) se kinders in 'n poligame huishouding nie. Die eggenoot-vader is die skakel tussen die onderskeie moeder-kinders eenhede, en deur hom vorm die poligame gesin wel 'n gebonde sosiale eenheid. Hoewel die kinders van die onderskeie vrouens aan verskillende linies behoort, word die kinders almal as broers en susters beskou, met die familieregtelike gevolge, soos verbod op onderlinge huweliksluiting. Hulle is ook diko (Mb.) rudi (Gc., S., Kw.) (ons s'n).

Die volgende verwantskapseenheid is die uitgebreide gesin of kraal (mundi (Gc., S.) embo (Kw.) dighumbo (Mb.)) (hakadighumbo (Mb.) vakamundi (Gc., S.) vanembo (Kw.) (mense van die kraal)) wat verskillende kombinasies kan aanneem en verskillende verwante (en soms vreemdes) in dieselfde lokale eenheid groepeer. Kraal-samestellings kan as volg daar uitsien;

- patrilokaal-uitgebreide gesinne ('n man met sy vrouens, sy onge-troude kinders, en sy getroude seuns met hul vrouens en kinders);

- fraternaal-uitgebreide gesinne ('n paar broers met hul vrouens en kinders);
- viri-ovunkulokaal-uitgebreide gesinne ('n man en sy vrouens saam met sy suster(s) se seun(s) en hul vrouens en kinders);
- krale waarin broers met hulle vrouens en kinders saam met hul susters en dië se mans en kinders woon;
- matrilokaal-uitgebreide gesinne ('n man en vrou met hul getroude dogters en dië se mans en kinders);
- of kombinasies van bostaande.

Aan die hoof van die kraal is 'n senior persoon wat sy posisie X deur opvolging of op grond van stigtersinisiatief verkry het, (m.a.w. 'n persoon wat sy eie kraal gestig het, of die vorige kraalhoof opgevolg het). Die kraalhoof beskik oor 'n redelike mate van beheerreg oor die ondergeskikte persone in die kraal, veral wat informele beregting betref (sien p. 44). Die kraal as verwantskapseenheid is 'n belangrike familieregtelike entiteit wat die regslewe van die inwoners in 'n hoë mate beïnvloed. (Hier word gedink aan die verbod op huweliksluiting tussen bloedverwante, hoflikheidbepalings wat van toepassing is ten opsigte van sekere verwante, moontlikhede vir vererwing en opvolging, ens. Daar is verder 'n sterker gevoel van samehorigheid tussen bloedverwante, maar terselfdertyd word daar geglo dat 'n persoon wat nā aan jou staan beter in staat is om jou kwaad te doen deur middel van toordery).

Buiten lokale groeperings is daar ook nog die matriliniêre bloedverwantskapsgroepering, bereken in 'n lyn vanaf 'n gemeenskaplike

oermoeder met vroulikes as voortdraers van die linie. Die matrilinie (dira (Mb.) liro/likoro (Gc., S.) ekoro (Kw.) is 'n belangrike familieregtelike groepering in die lewe van elke stamlid. Veral wat die opvolging van statusposisie en die besit van materiële goedere betref, is die matrilinie die oorheersende verwantskapsgroepering. Liniêre lidmaatskap speel ook 'n belangrike rol in die reëling van huwelike, beide in die sin van linie-eksogamie en in die beheer oor die huweliksluiting van linielede met lede van ander linies. Linie-eksogamie werk byvoorbeeld sodanig dat 'n huwelik tussen 'n man en die dogter van sy moeder se suster, verbode is. Huwelike tussen 'n man en die dogter van sy moedersbroer of van sy vadersbroer of -suster, is egter nie verbode nie omdat hulle, ten spyte van biologiese bloedverwantskap, nie tot dieselfde linie behoort nie. Die linie is nie 'n wetenskaplik-biologiese bloedverwantskapsberekening nie, d.w.s. biologiese bloedverwantskap in 'n lyn van manlike verwante word buite rekening gelaat in die bepaling van linie-lidmaatskap. Hoewel die vader die naamgewer van sy kinders is, behoort die kinders tot die linie van die moeder, en het laasgenoemde linie, gewoonlik deur gesag van die moedersbroer, beheer oor die kinders. (Dit skyn asof die vader deesdae al hoe meer gesag oor sy kinders vestig, veral op opvoedkundige terrein, maar selfs ook op ekonomiese en materiële terrein deur byvoorbeeld verantwoordelikheid te aanvaar vir vonnisse wat deur die hof opgelê is, deur materiële goedere aan hulle tydens sy lewe te skenk, en selfs deur polisse tot hulle voordeel uit te neem.) Oor die algemeen is die "probleem" van 'n matriliniêre afkomssisteem om afkomsberekening deur vroulikes te kombineer met

gesagsuitoefening deur die mans van die linie, (naamlik die broers en nie die eggenotes nie)¹⁾ 'n situasie wat, waar patrilocale inwoning al hoe meer die algemene tendens raak, toenemende beheerprobleme verskaf. Daar is 'n neiging om gesagsuitoefening na die mans van 'n vreemde linie oor te skuif, naamlik die eggenoot van die moeder en die vader van die kinders. 'n Matrilineêre afkomssisteem is een wat veel ingewikkelder is as die patrilineêre, maar wat, as dit in die praktyk werk, 'n nuttige varieërbare sosiale affiliasie aan die individu verskaf.

Daar is egter 'n verdere "verwantskapskategorie" waarmee die individu te doen het, naamlik die clans (genoem die diko (Mb.) marudi (Kw., Gc., S.), hoewel diko/marudi ook ander betekenisse kan hê). Die clans was oorspronklik 'n uitbreiding van die matrilineêre afkomsbeginsel; veronderstelde bloedverwantskap is vanaf een of ander mistieke voormoeder bereken sodat almal wat tot dieselfde clan behoort het, hulself as verwant beskou het. Die linies word vandag byvoorbeeld nog vernoem na een of ander moederclan. Die linie waaruit die kaptein by die Mbukushu gekies word, dra byvoorbeeld die naam hakanjime, na aanleiding van die hakanjime-clan, dié by die Kwangali en Mbunza die naam vakwasipika, en dié by die Sambu en Gciriku het die naam vakwankora. Hieruit lyk dit asof die kaptein uit 'n spesifieke clan gekies word, wat egter nie die geval is nie. Die betrokke linie is bepalend vir opvolging. Aanduidings is gevind dat die clan wel

1) Fox, R. op. cit. pp. 111-121

vroeër 'n funksionele eenheid was (Vgl. p. 30) wat familie-regtelike implikasies gehad het, veral wat betref 'n huweliks-verbod tussen lede van dieselfde clan. Vandag het die clans in die Kavango egter weinig betekenis, behalwe dat elkeen 'n eie naam dra, met 'n eie heroïese verlede wat aan clanlede 'n gevoel van trots en selfrespek verskaf. By die Mbukushu is daar agt verskillende clans in die stam, naamlik die hakanjime-clan (hulle van die leeu); die hakanyatji (hulle van die buffel); die hakangondo (kopersmede); die hakambara (die werkers van die kapteins); die hakamvura (mense van die reën); hakashegha (hulle van die sebra); hakaghembe (hulle van die pou); en hakthimu (hulle van die beeste). Tradisie wil dit hê dat die hakanjime die leeujaagters was, die hakanyatji die buffeljaagters, die hakangondo die mense wat wapens en ander goed uit koper gemaak het, die hakambara die ou kapteins bedien het, die hakamvura voorspoedig was wat reën betref, die hakashegha mense wat so lekker soos 'n skoppende sebra dans, die hakaghembe mense wat uit die veld geleef het soos 'n pou, en die hakathimu die mense wat baie vee gehad het. Hierdie ou oorleweringe verskaf aan die lede van elke clan iets om mee te spog en het as sodanig 'n sosiaal-psigologiese funksie, maar speel verder geen rol nie.

By die Kwangali en Munza is daar nege clans, te wete die vakwasipika (hulle van die wolwe); vakwankora (hulle van die paddas); vakwazovu (hulle van die olifant); vakwanjime (hulle van die krokodil); vakwanyatji (hulle van die buffels); vakwangombe (hulle van die beeste); vakwanzadi (hulle van die valk); en die vakwambaghu (hulle van die sprinkane). Die

Sambiu en Gciriku het ook nege clans naamlik die vakankora; vakafuma (die mense van die kapteins); vakandjadi (hulle van die reënvalk); vakangombe; vakanjashi (hulle van die buffels); vakangondo (die koperdraers); vakanyovu (dië van die olifant); vakanyime; en vakashipika (hulle van die eland).

Sommige clans word as een beskou, soos die hakambara en die haka-shegha; en die hakangondo en hakamvura by die Mbukushu; die vakankora en vakafuma; vakangome en vakashipika; vakandjadi en vakangondo by die Gciriku en Sambiu. Die meeste clans word na hulle "totem" vernoem, maar in die geval van die vakashipika (Gc., S.) vakwashipika (Kw.) wat "knegte" beteken, is die "totem" by die Kwangali die wolf, en by die Gciriku en Sambiu die eland.¹⁾

'n Ingewikkelde, maar sosiaal-funksionele aspek van verwantskap is die feit dat daar buiten die liniêre verwantskapsgroep, 'n ego-gesentreerde verwantskapskategorie bestaan wat bloedverwante aan beide vaders- en moederskant insluit, en wat ooreenstemming toon met die "familie" soos dit in die Westerse terme geken word. Hoewel die matrilinie die primêre bloedverwantskapsisteem is, is bloedverwante aan vaderskant ook belangrik, met belangrike familieregtelike implikasies. Hierdie "familie" word ook met die term "diko/rudi" beskryf. 'n Mbukushu-segspersoon het dit so gestel: "Die dira van my pa, as hy verder gaan, word hy al swakker, swakker, maar dië van my ma bly nog sterk dira." Die belang van die "familie" blyk byvoorbeeld uit die verwant-

1) Hierdie totemdier is nie sakraal soos by sommige stamme met totemisme nie.

skapsterminologie wat die broer en susters van die vader ook as "vader" en "moeder"beskou. (Vader: tate; sy broers: tate gona (Kw., Gc., S.), tate ghana (Mb.) (klein vader); moeder: nane (Gc., S., Kw.), nawe (Mb.); vader se susters: nane gona (Gc., S., Kw.), nawe ghana (Mb.) (klein moeder), en die pa se broer se kinders as broer en suster.

X

4.2 Voorhuwelikse verhouding tussen die geslagte

'n Belangrike gebruik wat in dié verband genoem moet word, is die sogenaamde mashasha jugho- (Mb.) mantambo-(Gc., S., Kw.)spel tussen seuns en meisies, en die implikasies vir voorhuwelikse geslagsomgang wat daaraan verbonde is.

X

Tradisioneel is daar van alle jongmans en geslags-onryp meisies verwag om aan hierdie spel deel te neem, en ouers het hul kinders aangemoedig om hul seksuele kennis op dié manier te verbreed. (Vandag word die spel in sy tradisionele vorm egter nie so dikwels gespeel nie, veral as gevolg van teenkanting deur sendelinge en sending-onderwysers). Die mashasha jugho/ mantambo is 'n tipe van huis-huis speletjie waarin die seuns hul vernuf in jag, en die meisies hulle s'n in veldkosinsameling en huishoudelike take moet bewys. Die spel word afgesluit met geslagsomgang tussen pare in speel-hutjies. Klein seuntjies is wolwe, hane, perde, honde, ens. Hoewel kinderverlowing dikwels voorkom en alreeds-verloofde persone dus by die spel betrokke kan wees, kan 'n persoon nie sy of haar verloofde kwalik neem vir deelname nie. Dit is in der waarheid juis as onwenslik beskou as 'n verloofde paartjie as man-en-vrou paar in so 'n spel

wrong

optree, omdat dit tot gevolg sal hê dat die verloofdes alreeds vóór die troue aan mekaar gewoond raak, en die huwelik dan nie meer 'n verrassend-nuwe aangeleentheid is nie.

As gevolg van hierdie spel is dit byna ondenkbaar dat 'n persoon voor sy huwelik nog nie geslagsgemeenskap gehad het nie, 'n aspek wat bepaalde regsimplikasies het, soos die onmoontlikheid van 'n seduksiesaak, of die eis van skadevergoeding vir ontmaagding. 'n Verlowing kan nie op grond van hierdie "owerspel" opgesê word nie.

4.3 Vereistes vir die totstandkoming van die huwelik

Daar is verskillende vereistes vir die totstandkoming van 'n regsgeldige tradisionele huwelik. Hierdie vereistes sluit in; individuele vereistes ten opsigte van die man en die meisie tussen wie die huwelik gesluit word; toestemmingsvereistes van die partye wat betrokke is; keusevereistes ten opsigte van verbode en aanbevole huwelike, wat hoofsaaklik gereguleer word deur die verwantskapsisteem; sosiale resiprositeitsvereistes soos hoflikheidsbesoeke en dienslewering; asook seremoniële vereistes soos verlowing en vereistes waarin die huweliksritueel self moet voldoen.

In die bespreking van die huwelik oor die algemeen word kerklike en "Westerse" huwelike buite rekening gelaat, alhoewel heelwat huwelike in die Kavango reeds kerklik gesluit word.

Eerstens het ons in die bepaling van die regsgeldigheid van die tradisionele huwelik te doen met "indiwiduele vereistes" waaraan die man en meisie moet voldoen. Hoewel daar geen vasgestelde ouderdomsbepanking op die reg om 'n huwelik aan te gaan, is nie, word daar verwag dat beide die man en die meisie alreeds geslagsrypheid moes bereik het. Laasgenoemde aspek is belangrik omdat kinderverlowing algemeen in die huweliksreg voorkom, en 'n paartjie reeds lank voor geslagsrypheid vir mekaar bestem is. Dit was vroeër gebruiklik dat meisies in die huwelik tree feitlik onmiddellik na hul eerste menstruasie. Vandag trou meisies oor die algemeen later, veral as gevolg van die feit dat hulle dikwels nog skoolgaan na bereiking van geslagsrypheid. Die inisiasieseremonie vir meisies (etembu, (Kw., Gc., S.) ^{Kuhorana (Mb)} litembu (Mb.)) is belangrik vir die erkenning van geslagsrypheid en vir die gevolglike reg om te trou. Hierdie seremonie word uitgevoer na die eerste menstruasie, en behels breedweg 'n paar weke van afsondering waartydens sekere simboliese en rituele handelingte ten opsigte van die meisie deur die ouer vroue uitgevoer word en waarin veral die ouma van die meisie 'n belangrike rol speel. Ná afloop van die inisiasietydperk staan dit die meisie vry om in die huwelik te tree, en in gevalle waar sy alreeds verloof is, sal die huwelik kort hierna voltrek word.

By die Kwangali en Mbunza het daar vroeër 'n verdere seremonie, die rufuko, by die kaptein se kraal plaasgevind waartydens die ongetroude hubare meisies gedans het terwyl daar beeste geslag en feesgevier is. Daarná het dié wat verloof was gewoonlik in die huwelik getree.

Dit was van groot belang dat 'n meisie eers die inisiasieseremonie moes deurgaang voordat sy trou. By die Kwangali byvoorbeeld word 'n meisie wat swanger geword het voordat sy die inisiasieseremonie (etembu) deurgegaan het, met ander woorde haar bloedvloeiing geheim gehou het, 'n sijowo en kasenze genoem en het sy geen regte meer by haar linie nie. Haar kinders loop gevaar om deur 'n bonatuurlike siekte aangetas te word.

Hoewel daar ook vroeër 'n soort inisiasieseremonie ten opsigte van die seuns uitgevoer is, word hierdie gebruik deesdae nie meer toegepas nie, en 'n seun word as hubaar beskou sodra hy seksueer, met ander woorde na sy eerste saadstorting. Ofskoon geslagsrypheid alleen bepalend is vir die reg om 'n huwelik te sluit, is daar tog 'n verdere sosiale sanksie op die man, naamlik dat hy in staat moet wees om genoegsaam vir sy vrou en kinders in die huwelik te sorg. 'n Seun sou byvoorbeeld moeilik 'n huwelik kan sluit en op skool bly sit, en dan verwag dat iemand anders vir hom en sy vrou moet sorg.

Maagdelikheid is nie 'n vereiste of aanbeveling vir 'n huwelik nie, hoewel daar tog 'n sosiale afkeer is teen 'n te "los" meisie wat openlik met verskeie mans rondflankeer. Dit is byna ondenkbaar dat 'n meisie nie voorhuwelikse geslagsomgang gehad het nie.

Vrugbaarheid is 'n baie belangrike faktor in die huwelik en huwelike kan op grond van onvrugbaarheid ontbind word. Dit kom voor asof onvrugbaarheidsdeterminante soos impotensie en steriliteit nie faktore is wat 'n huwelik onregmatig maak nie. (Daar is

voorbeelde van huwelike gevind wat bly voortbestaan het ondanks die onvrugbaarheid van een van die egmaats), maar dat hierdie faktore wel tot die ontbinding van die huwelik aanleiding kan gee.

'n Kranksinnige of blinde persoon of 'n albino mag nie 'n huwelik sluit nie. Wat albinos betref, was dit tradisioneel vir hulle verbode om 'n huwelik te sluit of om geslagsgemeenskap te hê. Vandag bestaan die moontlikheid wel dat hulle 'n kerklike huwelik kan sluit, maar die tradisionele beperking in dié verband is so sterk dat dit moeilik sal gebeur.

Omdat dit belangrik is dat 'n man vir sy vrou en kinders moet kan sorg, sal 'n erg gebreklige man nie maklik toestemming kry om te trou nie, behalwe waar hy wel op een of ander manier brood vir sy gesin kan wen ten spyte van sy gebrek.

Wat die toestemmingsvereiste betref is dit belangrik dat die huwelik nie bloot net 'n verbintenis tussen 'n man en 'n vrou is nie. Die huwelik is 'n kommunale aangeleentheid; 'n kontrak tussen twee omvattende partye, te wete die verwante van die man en dié van die vrou, en waarvolgens elke groep sekere regte en verpligtinge teenoor mekaar het.

Dit is veral in die sluiting van 'n huwelik dat die verskillende oorvleulende verwantskapskategorieë sterk na vore kom. Die huwelik is naamlik 'n saak nie net tussen die onderskeie ouers van die man en die meisie nie, maar ook tussen hul onderskeie linies. Veral vroeër was die toestemming van beide hierdie groepe

nodig vir die sluiting van 'n regsgeldige huwelik, en waar een ouerpaar hul toestemming tot die huwelik sou verleen maar die linie dit sou weier, sou daardie huwelik moeilik gesluit kon word. Die toestemming van die linie was belangrik omdat die huwelik juis dié verbintenis was om die linie voort te plant, en met die oog daarop was dit nodig om 'n geslaagde verhouding tussen die biologiese voortplanting van die linie deur die vrou, en gesagsuitoefening oor die linie deur 'n "vreemde" man daar te stel. Hoewel die funksionele rol van die linie as eenheid in die toestemmingsvereistes vir huweliksluiting 'n veel mindere rol speel, kan die belang daarvan nog in die huweliksonderhandelinge bespeur word.

Wanneer die jongmeisie deur die man gevra word om met hom te trou, sal sy nie direk na haar ouers gaan om hulle toestemming te verkry nie, maar eers na haar linie, byvoorbeeld na haar ma se moeder of na haar moedersbroer. Die linie sal dan die ouers in dié verband nader: "Sy is 'n bietjie bang vir die hakadidhiko, (gesin) hulle is soos baie belangrike mense vir haar. Daarom gaan sy eers na die dira (matrilinie) toe en vertel daar die storie. Die mense van daardie dira sal dan na die ouers toe kom." (Mbukushusegspersoon)

Vandag is die toestemming van die linie nie meer 'n absolute vereiste vir regsgeldigheid nie. Hoewel die toestemming van die man se ouers ook nie meer noodsaaklik is nie, en 'n jongman op eie inisiatief 'n huwelik kan sluit, bly die toestemming van die meisie se ouers nog altyd belangrik, en 'n huwelik wat sonder hul

toestemming aangegaan word, is nie regsgeldig nie en kan aanleiding gee tot 'n geregtelike aksie teen die jongman vir abduksie. Indien die meisie nie meer 'n vader het nie, is die toestemming van die linie egter nog altyd essensieel en kan die linie, gewoonlik deur middel van die moedersbroer, 'n eis om skadevergoeding teen die jongman instel. (Vergelyk in hierdie verband die geval Kampungu teen Kavura weergegee in die bylae).

Dit lyk asof toestemming deur die meisie se vader of voog nie ligtelik weerhou kan word indien die paartjie vasbeslote is om te trou nie. Dit is egter belangrik dat die jongman die meisie se ouers ten minste om die nodige toestemming nader. 'n Jongman sal byvoorbeeld die eerste keer vir abduksie gevonnissen word, maar indien hy die meisie vir 'n tweede maal sonder haar ouers se toestemming wegneem, sal die hof die huwelik erken omdat dit vir die ouers duidelik moes gewees het dat die paartjie vasbeslote is om te trou, ten spyte van hulle weiering om toestemming te verleen.

Daar is ook 'n aantal keusevereistes ten opsigte van verbode en aanbevole huwelike wat huweliksluiting reguleer. Hierdie keusevereistes is enersyds gemik op die beheer van bloedskande in die linie, en andersyds op die bestendiging van goeie verhoudinge tussen reeds-geskakelde verwante en dus op die stabiele voortsetting van die matrilinie. Dit is egter belangrik om in gedagte te hou dat, hoewel daar keusevereistes bestaan, hulle slegs aanbevelings vir gedrag is, en nie absoluut-afdwingbare reëls nie,

behalwe die verbod op huwelike tussen bloedverwante van die eerste graad, nl. broers en susters of ouers en kinders.

Sover dit verbode huwelike betref, is dit in die eerste plek ondenkbaar dat 'n man met sy susters in die huwelik kan tree, of hulle ook al sy regte susters of die kinders van die ander vrou van sy pa in 'n poligame huishouding is. Net soos 'n geslagsverhouding met jou eie moeder of met jou pa se ander vrou, is dit 'n hoogs afkeurenswaardige daad en bloedskanie met dié persone tot verbanning uit die stamgebied lei. Dit is ook verbode om met die kinders van jou pa se ander vrou in die huwelik te tree, selfs al is hulle nie die biologiese kinders van jou vader nie, soos byvoorbeeld kinders uit haar vorige huwelik.

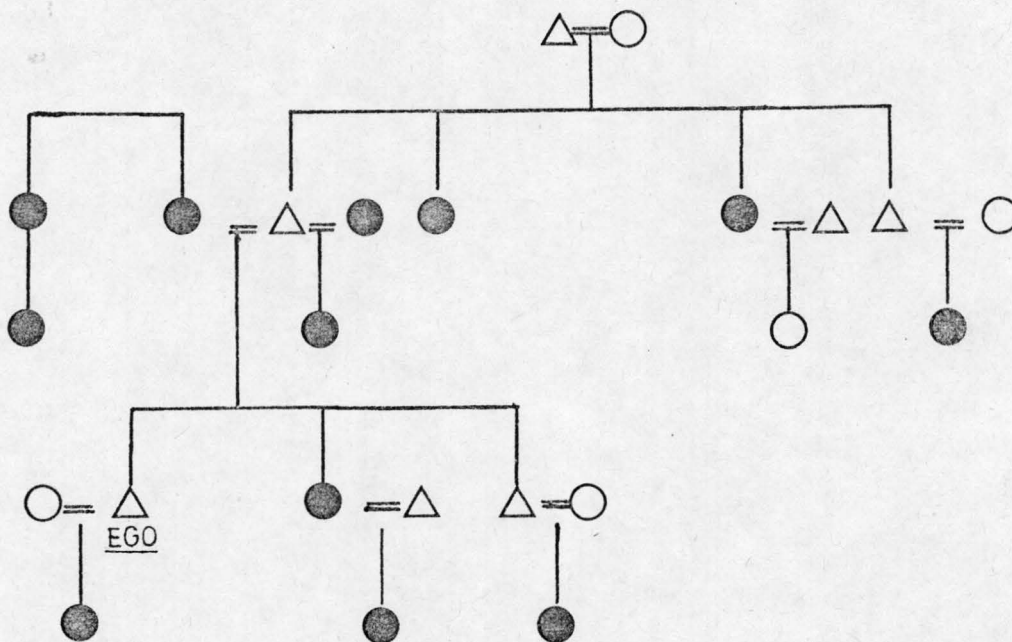
Behalwe hierdie eerste streng afdwingbare keusevereistes geld daar ander eksogame beginsels waaraan die lede behoort te voldoen, maar waarvan die oortreding nie lei tot onregmatigheid van die huwelik nie. Daar is eerstens 'n verbod ten opsigte van die huwelisluiting van twee lede van dieselfde linie. Die omvang van die matrilinie word bepaal deur 'n aanduibare bloedverwantskapskakeling met 'n gemeenskaplike voormoeder in die matriliniêre afkomslyn, tot by die dira ghana (Mb.) liro ghana (Gc., S.) ezimo lynona/ekwakoro (Kw.) of groeipunt van die linie.¹⁾ Die huwelik van 'n man met sy pa se susters, met sy broer se dogters of met sy vadersbroer se dogters is ook verbode, ofskoon

1) Vergelyk p. 105

so 'n huwelik nā teenkanting wel erken word. Ten opsigte van 'n huwelik tussen paralelle neefs en niggies aan vaderskant, word daar gesê: "Jou pa se broers is jou pa en die kind van jou pa se broer is jou broer of suster, daarom mag jy nie trou nie."

Daar geld geen eksogamie ten opsigte van lede van dieselfde clan nie en clanlede kan onderling in die huwelik tree.

Skematies voorgestel sien die eksogame keusesisteen soos volg daar uit: (Persone met wie huwelike verbode is, word in swart aangedui.)

Buiten die verbod tussen sekere persone in die verwantskapsnetwerk, word dit vir 'n Kavango as onwenslik beskou om met 'n persoon in die huwelik te tree wat nie lid is van een van die vyf Kavangostamme nie. So byvoorbeeld sal die huwelik tussen 'n Kavango en 'n Mbundu of Nyemba uit Angola, sosiaal moeilik aanvaar word.

Huwelike met Boesmans is uiters ongewens en omdat afkomsberekening matriliniër is, sal die kinders van 'n man by 'n Boesmanvrou dus geen linielidmaatskap en geen status hê nie.

Voorkeurhuwelike het in die tradisionele sosiale sisteem 'n belangrike rol gespeel. In die sosiale sisteem is daar 'n uitgebreide sisteem van wedersydse regte en verpligtinge, aangedui deur 'n verwickelde terminologie. In die tradisionele samelewing, gekenmerk deur harde omgewingsomstandighede, was dit nodig dat mense in groot getalle konsentreer om probleme die hoof te bied. 'n Uitbreiding van die verwantskapsgroep as korporatiewe en residensiële eenheid was dus gewens, en hierin het die voortdurende skakeling van reedsbetrokke verwantskapskategorieë 'n funksionele rol gespeel. In hierdie verband het huwelike tussen kruis neefs en niggies voorkeur geniet. Omdat afkomsberekening matriliniër is, behoort die dogter van 'n man se moedersbroer, of van sy vadersuster, nie aan sy eie matriline nie, en linie-eksogamie geld dus nie. Skakeling vind tussen lede van verwantskapskategorieë plaas wat alreeds in 'n sosiale verhouding tot mekaar staan. In die geval van 'n kruis neef- en niggiehuwelik tussen 'n man en sy moedersbroer se dogter lê 'n verdere voordeel daarin dat materiële goedere avunkulêr oorgeërf word, en dat 'n man se eie dogter materieel bevoorreg word indien sy met haar vader se susterskind in die huwelik tree. In so 'n geval sal die jongman ook nie diens hoef te lewer aan die vader van sy vrou nie, omdat dit sy oom is. Hierdie huwelik, naamlik dié van 'n man met sy moedersbroer se kind (genoem sy

thiro (Mb.) shiro (Gc., S.) sipwa (Kw.), is dan ook die hoogste vorm van voorkeurhuwelik. Daar word egter gelet op die persoonlikheid van die meisie voordat skakeling plaasvind. Volgens 'n Mbukushusegspersoon: "As hulle daardie thiro gesien het dat sy goed is, dan kan hulle daardie jongman verplig om met daardie thiro te trou, maar as sy sleg is, sal hulle nie. Hulle kan nie sien dat so 'n diko (familie) van hulle verlore gaan nie. Hulle moet hom behou. Uit haar sal daar goeie mense uitkom. As sy sleg is, mag die mannetjie nie verplig word om met haar te trou nie." Dit kom voor asof egskedding bykans onmoontlik is in gevalle waar 'n man met sy thiro getroud is. Hoewel daar hierdie stelsel van voorkeurhuwelike bestaan, is dit nie so afdwingbaar dat 'n bestaande huweliksverbintenis opgesê behoort te word ten gunste van 'n voorkeur-egmaat nie.

Verdere faktore wat die regsgeldigheid van die tradisionele huwelik bepaal, het te doen met sosiale resiprositeitsvereistes soos hoflikheidsbesoeke, die gee van geskenke en dienslewering aan die bruid se ouers. Hierdie vereiste het as primêre doel die bepaling en bewys van sosiale aanvaarbaarheid van die partye ten opsigte van mekaar. Wedersydse besoeke tussen die onderskeie ouerpare, en van die man by sy skoonouers en die meisie by hare, is belangrik vir goeie verhoudinge tussen die partye. Onwilligheid van byvoorbeeld die man om sy skoonouers te besoek, sal dui op sy kwade trou en die ouers van die meisie sal nie hul toestemming vir die huwelik in so 'n geval maklik gee nie. Dienslewering deur die man aan die ouers van sy aanstaande bruid was vroeër baie belangrik vir die bepaling van sy vermoë om vir die meisie te sorg. In gevalle van kinderverlowing het die man voor sy troue

vir 'n jaar of twee vir sy skoonouers gewerk sodat hulle hom kon deurkyk, en hy terselfdertyd sy verloofde. Gewoonlik is daar ook van 'n jong paartjie verwag om tot en met die geboorte van hul eerste kind matrilokaal in te woon sodat die skoonouers beheer gehad het oor hul skoonseun, en hy hulle maklik kon bereik met klagtes in verband met hulle dogter/sy vrou. In gevalle waar die verlowingstydperk kort is, sal die man ná die huweliksluiting diens lewer, en hulle kan in geval van onbevredigende diens weier om hulle dogter te laat gaan, of so nie 'n langer dienstydperk eis. Vandag speel dienslewering egter nie meer so 'n groot rol in die sosiale verhoudinge wat by die huwelik betrokke is nie, hoewel gevalle van dienslewering nog voorkom.

Seremoniële vereistes vir die regsgeldigheid van 'n huwelik sluit in 'n verlowingstydperk, wat kan wissel van enkele dae tot 'n paar jaar, en die huweliksfeeste self. Verlowing bestaan basies uit 'n ooreenkoms om te trou. Dit is die tydperk wat lê tussen die toestemming tot die huwelik van die nodige partye, en die werklike huweliksluiting. Die verlowingsooreenkoms is, soos later gesien sal word, nie 'n kontrak nie en kan te enige tyd opgesê word sonder dat die benadeelde party 'n eis om skadevergoeding kan instel. Die uiterlike pand van die verlowingsooreenkoms was tradisioneel 'n koperring of kraalhalssnoer wat die meisie van die man se familie ontvang het. Vandag gee die meisie dikwels as teken van die verlowing aan die man 'n grasarmband wat sy self gevleg het.

Die huwelikseremonie self bestaan by die Mbukushu uit twee feeste, wat weer eens dui op die sosiale wederkerigheidsverhou-

ding wat daar tussen die twee diko (families) bestaan. Die eerste huweliksfees word op die dag van die huwelik by die bruidegom se ouers gehou, en dié verskaf die vleis en bier as gebaar van gasvryheid teenoor die bruid se familie. Hulle sal die gebaar beantwoord deur ongeveer 'n week later 'n fees in gelyke mate ter wille van die bruidegom se familie te hou. Dit kan gebeur dat die twee krale langs mekaar lê, maar twee feeste sal nogtans gehou word; die eerste in die kraal van die bruidegom se ouers, en die tweede by die bruid s'n. By die ander stamme word gewoonlik slegs een fees gehou, te wete by die meisie se ouers se kraal.

Behalwe hierdie huweliksfeeste was dit tradisioneel die geval dat 'n ou vrou die bruidspaar in die slaaphut bind deur middel van simboliese seremoniële handelings. Daar is van die paartjie verwag om geslagsomgang te hê, en die volgende oggend is van die semen in pap gemeng waarvan die kraal se kinders dan moes eet om vrugbaarheid voort te dra. Weens die invloed van die kerk is hierdie gebruike egter aan die utsterf.

In verband met die regsgeldigheid van die huwelik is dit so dat baie van die seremoniële voorvereistes nie in die praktyk nagekom word nie, sonder dat die huwelik ongeldig is. Hier is die ingesteldheid van die partye van belang; wou hulle 'n regsgeldige huwelik tot stand bring, en was hulle "redelik" ingestel ten opsigte van die huwelik, of was hulle "skelm" en slegs ingestel op die liggaamlike plesier van die verbintenis. Die geval sal wel uit die getuienis geopenbaar word.

4.4 Wyses van huweliksluiting

Die gebruiklike wyse van huweliksluiting was dat die jongman die meisie wat hy in die oog het, nader met 'n huweliksaansoek. Indien dit haar geval, sal sy na haar linie gaan en die aanbod aan hulle bekend maak. 'n Verteenwoordiger van die linie sal dan haar ouers in dié verband nader. Indien die uitslag gunstig is, sal die meisie die jongman vra om haar ouers te kom ontmoet. Die eerste keer sal hy gewoonlik alleen gaan, en daarna sal hy sy eie ouers saamneem sodat die ouerpare oor die voorgenome huwelik kan gesels. Indien daar wedersydse instemming is, volg die verlowingstydperk waarin die betrokkenes (die bruid, bruidegom, ouerpare en onderskeie linies) mekaar takseer. In gevalle waar die meisie alreeds volwasse is, sal die huwelikseremonie spoedig volg, en in die geval van 'n onryp meisie sal die verlowingstydperk tot met haar rypwording duur, waarop die huwelikseremonie sal volg.

Daar is ook ander metodes waarop 'n huwelik gesluit kan word. Twee families wat begerig is om te skakel, kan byvoorbeeld twee van hulle kinders aan mekaar toesê terwyl dié nog klein of selfs ongebore is, sonder dat die kinders self enige aandeel in die onderhandelinge het. Die kinders kan egter nie absoluut aan so 'n ooreenkoms gebind word nie, maar gewoonlik sal hulle hul ouers se wense eerbiedig.

'n Verdere vorm van huweliksluiting is die abduksie-huwelik, d.w.s. waar die man sonder die toestemming van haar ouers 'n meisie vra

om saam met hom weg te loop. Die ouers sal in so 'n geval gewoonlik die saak rapporteer en skadevergoeding van die jongman eis. Indien hy egter vasbeslote is om met die meisie te trou na betaling van die skadevergoeding, kan haar ouers nie aanhou weier om hul toestemming te gee nie - hulle sal noodgedwonge die huwelik moet toelaat. Hierna sal die huwelikseremonie soos gebruiklik gehou word. Soos te verstane, is 'n verlowingstydperk in hierdie geval afwesig, maar dit maak op sigself nie die huwelik ongeldig nie. Hierdie wyse van huweliksluiting vind gewoonlik plaas waar die meisie se ouers na herhaalde versoeke van die jongman weier om hulle toestemming vir die huweliksluiting te gee, of waar twee persone in die verbode graad van verwantskap begerig is om met mekaar te trou. In laasgenoemde geval is dit verstaanbaar dat die paartjie teenkanting teen hulle besluit sal kry en dat die gebruikelike onderhandelinge buite die kwessie is. Die paartjie sal in so 'n geval bloot saambly en sodoende die verwante dwing om die huwelik te erken. Die regsgeldigheid van so 'n huwelik hang af van die daaropvolgende handelings: of die ouers sal uiteindelik die huwelik erken, of die hof sal in dié verband 'n uitspraak gee.

Die laaste metode van huweliksluiting is die sogenaamde erfhuwelik (kupinga) (Mb., Gc., S. Kw.). Daar is twee vorme van erfhuwelik, naamlik dié wat betrekking het op die oorname deur die linie van die weduwee van 'n gestorwe linielid, en dié wat betrekking het op die vervanging van 'n gestorwe vrou met een van haar susters.

Waar 'n man se vrou in die fleur van haar lewe afsterf, met ander woorde terwyl sy nog relatief jonk is en moontlik nog kinders kon hê, het hy aanspraak op een van haar ongetroude susters. Hy kan egter nie onverbiddelik eis dat die betrokke suster aan hom toegestaan word nie; die onus rus op die familie (ouers en linie) van die gestorwe vrou om die sosiale kohesie te handhaaf deur die vrou te vervang. Dieselfde beginsel geld wanneer 'n vrou onvrugbaar is. In die geval van onvrugbaarheid sal hy egter eers 'n nuwe vrou kon verwag ná die natuurlike dood van die onvrugbare vrou en nie terwyl sy nog lewe nie. Vroeër was dit gebruikelik dat die man 'n plaasvervanger tussen die susters van sy vrou "kies" deur middel van grasstingelkeuse. Die familie van die oorlede vrou sal naamlik 'n ry grasstingels in die grond druk waarvan elk 'n ongetroude suster voorstel. Die man sal 'n stingel kies, en die suster wat verteenwoordig word deur die stingel wat hy kies, sal dan aan hom toegesê word. Die nuwe vrou neem haar suster se verpligtinge en status oor.

In gevalle van 'n man wat sterf, sal sy weduwee deur sy linie oorgeneem word. Hierdie gebruik geld enersyds om nie die dienste van 'n goeie vrou te verloor nie, om reeds gevestigde sosiale verhoudinge te handhaaf, en terselfdertyd om die weduwee van 'n heenkome te verseker. Dit is gebruikelik dat die oorledene se moeder se susterskind of die oorledene se broer die weduwee oorneem. Hierdie gebruik is in 'n groot mate afdwingbaar. In die saak van Mambira en 'n ander teen Tuheke, was die beskuldigde se verweer teen die aanklag dat sy 'n toornares is, dat sy toor omdat die weduwees van haar seun Willem (Makamu en Mambira) nie

in die linie geërf is nie, en dat die een met 'n ander man (Musheti) getroud is, en die ander 'n vreemde vryer (Dikona) het. Die hof het beslis dat Tuheke reg is en beveel dat Mambira van haar man (Musheti) moet skei ten gunste van Willem se linie, en dat Makamu se verhouding met Dikona verbreek moet word om dieselfde rede.

4.5 Die verlowing

Die verlowing is 'n ooreenkoms om 'n huwelik aan te gaan. Dit is egter nie 'n kontrak, waarvan by die eensydige opsegging daarvan skadevergoeding ten opsigte van seergemaakte gevoelens of verdeling van toekomsplanne geëis kan word nie. Die verlowing is bloot 'n informele skikking dat met die huweliksvoorbereidings voortgegaan kan word, en indien een van die belangrike betrokkenes in die tussentyd sou besluit om sy deel van die ooreenkoms op te sê, het die ander geen vorderingsreg nie. Presente wat reeds gelewer is, sal wel teruggegee word, en skadevergoeding kan geëis word vir diens wat aan die bruid se ouers gelewer is.

Die verlowingstydperk kan 'n paar dae tot etlike jare duur. Soms is die verlowingstydperk so kort dat dit moeilik onderskei kan word in gevalle waar die huweliksluiting direk na afloop van suksesvolle onderhandelinge plaasvind. In gevalle van kinderverlowing, kan die verlowingstydperk soms selfs vanaf voor die geboorte van die bestemde paartjie af tot en met die rypwording van die twee strek. Kinderverlowing kom dikwels voor tussen twee ouerpare wat begerig is om hul verhoudinge te verstewig.

Indien die seun of meisie later egter volstrek weier om met die verlowing voort te gaan, kan die ouers nie hulle wil afdwing nie, hoewel die seun of meisie moeilik direk teen die wense van hulle ouers sal optree. Die verlowing kan ook opgesê word as gevolg van die verbreking van vriendskapsbande tussen die twee families, of as gevolg van swak karaktereienskappe van die jongman of meisie waarvan die ouers op die vroeë stadium nie kennis gedra het nie..

Dit was vroeër gebruiklik dat die jongman gedurende die verlowingstydperk diens aan die ouers van die meisie lewer sodat haar familie hom kan deurkyk om te bepaal of hy goed vir hulle dogter sal sorg, en sodat hy terselfdertyd die geleentheid kan hê om haar van nader te leer ken. In gevalle van 'n kort verlowingstydperk moes die jongman ná die huweliksluiting by sy skoonouers gaan werk en het die jong-getroude paartjie dikwels daar gebly tot na geboorte van die eerste kind. Indien die ouers nie tevrede was met sy werk nie, kon hulle eis dat hy langer bly, of so nie kon hulle weier om hul dogter te laat gaan. Indien die ouers van die meisie egter sonder voldoende rede die verlowingsooreenkoms verbreek, kon die jongman skadevergoeding eis vir diens wat reeds gelewer is. Die skadevergoeding wat vir die gemiddelde dienstydperk betaalbaar was, was normaalweg een bees.

Die bepaling van skuld aan die opsegging van die verlowing word nie op grond van 'n presiese stel bepalings voorgeskryf nie, want dit sal wel duidelik blyk uit die omstandighede wat die gesindheid van die betrokke partye was; of die man wel skadevergoeding kan eis vir diens gelewer, en of hy weens sy optrede daardie diens

moet verbeur. Wanneer die verlowing gebreek word, moet al die geskenke ook wedersyds teruggegee word en indien dit nie gedoen kan word nie, moet 'n bees in ruil vir die geskenke verskaf word.

In gevalle van verlowing aan 'n tweede of verdere vrou, moes die man tradisioneel ook diens lewer aan sy aanstaande skoonouers en het hy gewoonlik tussen sy eie kraal en dié van die meisie se ouers geroteer. Vandag het die gebruik van dienslewering reeds byna uitgesterf, hoewel sommige ouers nog daarop bly aandring.

4.6 Die gevolge van die huweliksluiting

Die huwelik is 'n gebeurtenis wat bepaalde status-, regte-, en verpligtingsimplikasies vir die betrokke persone inhou. Dit is belangrik om te onthou dat die tradisionele huwelik nie slegs 'n verbintenis tussen die man en die meisie is nie, maar ook dat die onderskeie verwante in 'n veranderde sosiale situasie ten opsigte van mekaar te staan kom. Deur die huwelik kom 'n nuwe gesinseenheid tot stand wat te doen het met die voortplanting en opvoeding van kinders. Voordat skole 'n groot deel van die opvoedingstaak oorgeneem het, was dit veral belangrik dat kinders aan 'n breë spektrum van gesag onderwerp is, waarin die ouers alleen nie sou kon voorsien nie. Om die goeie verhouding tussen die twee gesinsgroepe staande te hou, is dit nodig dat die wedersydse besoeke en sosiale interaksie wat tydens die verlowingstydperk geheers het, na die huwelik gehandhaaf moet word. 'n Goeie verhouding tussen die twee gesinsgroepe lei tot stabiliteit in die

huwelik in dië sin dat die huwelik weens die betrokkenheid van 'n groter aantal persone moeiliker opsêbaar is, en dat daar in die tweede plek 'n groter aantal betrokkenis is wat in moeilike tye kan help met huweliks- en huishoudelike probleme asook met die opvoeding van die kinders.

Vandag nog, maar vroeër veel meer die geval, word 'n persoon nie as sosiaal-volwasse beskou voor sy of haar huwelik nie. Selfs middeljarige persone is nog in 'n mate as onvolwasse beskou indien hulle nie getrou het nie. Die primêre doel van die huwelik is voortplanting van die linie, en indien 'n persoon faal om deel te hê aan hierdie voortplantingsproses, sal hy of sy met 'n mate van sosiale minagting bejeën word. Dit is daarom dan ook dat vrugbaarheid so 'n belangrike sosiale vereiste is, en onvrugbaarheid van een van die huwelikspaar kan gevolglik aanleiding gee tot egskeiding.

Die huwelik lei tot geregtelike volwassenheid en -aanspreeklikheid. 'n Ongetroude man of vrou bly tot 'n relatief hoë ouderdom geregtelik onvolwasse, hoewel daar vandag al hoe meer determinante geld om aanspreeklikheid voor die reg te bepaal, veral in geval van seuns (byvoorbeeld ouderdom, besit en statusposisie). Daar is egter, behalwe vir die huweliksluiting, geen definitiewe stadium waarop 'n persoon andersins geregtelik volwasse word nie.

Ten spyte van die sosiale, ekonomiese en lokale integrasie van die nuwe nukleêre gesin by ander verwante, het die huwelik tog die stigting van 'n nuwe korporatiewe eenheid, met 'n mate van sosiale en ekonomiese selfstandigheid, tot gevolg. Beide

die bruid en die bruidegom is al hoe minder afhanklik van hulle ouers en al hoe meer afhanklik van en verantwoordelik teenoor mekaar. Hoewel die bruidspaar nooit werklik losraak van hul eie verwante nie (die linie bly byvoorbeeld die vernaamste rol speel in sake in verband met goedere) ontstaan daar tog 'n sisteem van regte en verpligtinge wat eksklusief ten opsigte van mekaar en ten opsigte van die kinders wat uit die huwelik gebore word, geld.

Nā die huweliksluiting sal die man sy vrou by hom roep en die reëlins in verband met die ordelike hantering van die huishouding verduidelik. Hierin is hy gebind aan die tradisie wat bepaalde tipes arbeid vir hom as man voorskryf en ander vir die vrou. Die hoofsaak is dat die man en vrou mekaar sal verstaan. Die primêre taak van die vrou is om kinders in die wêreld te bring, hulle groot te maak en te versorg. Die man moet haar hierin bystaan en beskerm. Van hom as man word verwag om aan elkeen van sy vrouens 'n eie hut te verskaf, riete vir die omheining van die kraal te sny, nuwe landerye uit die ruveld aan te lê, die beeste te beheer, ensovoorts. Sy moet as vrou die landery skoonhou van onkruid, kos voorberei, klere maak, ensovoorts, terwyl hulle saam sal saai, oes en die kinders onderrig.

Die egmaat kan nie volhardend weier om geslagsomgang met die ander sonder voldoende rede te hê nie. Indien huweliksvoorregte onredelik geweier word, kan die verontregde persoon die skoonfamilie nader met die klagte; "Die volgende dag as ek opstaan

en my vrou het so gemaak in die nag, dan vat ek daardie vrou van my na haar ouma en oupa toe (moedersvader en -moeder). Dan stel ek eers 'n vraag aan hulle, want dit is mos hulle wat vir ons vertel het van dié dinge toe ons getroud is. Dan vra ek nou vir die ouma en oupa van haar of hulle geweet het dat sy 'n siekte het - hoekom sy geweier het. En as hulle sê: 'Nee, ons weet nie van so 'n siekte nie,' dan vat ek daardie meisiekind saam met haar ouma en oupa na haar pa en ma toe." (Segspersoon) As sy ná berisping voortgaan met haar weiering, kan die man die huwelik ontbind op grond van die weiering van sy vrou om huweliksvoorregte aan hom toe te staan. Die vrou kan egter met rede geslagsomgang weier indien sy siek is of menstrueer, of vir 'n redelike tydperk nadat sy geboorte gegee het (vir ongeveer drie maande).

Die man het 'n matige tugreg op sy vrou en kinders. Dit is egter belangrik dat hierdie tugreg matig moet wees. As 'n man sy vrou onredelik behandel, kan sy hom verlaat, en die man sal 'n boete, wat een bees kan beloop, aan die vrou moet betaal om haar terug te kry.

Die huwelik word nie in gemeenskap van goedere gesluit nie. Al-
le roerende goedere wat aan die vrou behoort voor haar huwelik, bly hare, asook goedere wat sy persoonlik mag verwerf gedurende haar huwelik. Die man verkry wel beheer oor byvoorbeeld die vee, maar hy kan nie daarmee handel sonder raadpleging van sy vrou nie.

4.7 Die poligame huwelik; regsaspekte

Omdat vrugbaarheid begeerlik is en kinders in die landbou-veeherderkultuur waardevol is as arbeiders, verleen die huwelik van 'n man met meer as een vrou aan hom 'n hoë sosiale status. Dit is belangrik dat hy voldoende vir elkeen van sy vroue moet sorg en nie die een ten voordele van die ander afskeep nie. Huwelike van 'n man met meer as twee vrouens kom daarom uiters selde voor. Die man het bepaalde regte en verpligtinge teenoor elke vrou in die poligame huishouding. Hy kan byvoorbeeld nie die een seksueel verwaarloos en al sy aandag aan die ander een gee nie, of meer aandag spandeer aan die landerye of kinders van die een as aan dié van die ander nie.

Elke vrou vorm saam met haar kinders 'n aparte huishoudelike eenheid binne die poligame gesin. As simbool hiervan het elke vrou haar eie kraalafskorting (ditete (Mb.) lirapa (Gc., S.) erapa (Kw.)) binne die kraal waar sy kook en waar sy en haar kinders slaap. Die hele poligame gesin eet egter saam en die vroue sal beurtelings die ete voorberei in hul eie kookplek.

Die statusrangorde van die vroue in 'n poligame huishouding verskil. Die eersgetroude vrou is die hoofvrou (mugolikadi (Kw.) mugholikadi (Gc., S.) dikuru dhiko (Mb.)) en as sodanig het sy sekere pligte en voorregte. Sy neem byvoorbeeld die kraalhoofskap van haar man oor as hy as kraalhoof tydelik weg is uit die kraal. Sy het ook die reg om bevele aan die ander vrouens in die huishouding te gee in verband met die ordelike funksionering daarvan.

Dit bly egter belangrik dat sy nie meer aandag van haar man kan vereis as die ander vrou of vrouens nie. Waar 'n man met meer as twee vroue getroud is, het slegs die eerste vrou 'n hoër status as die ander. Die status en posisie van die verdere vrouens is gelykwaardig, alhoewel daar by die Gciriku en Sambiu 'n terminologiese onderskeid tussen die tweede en verdere vroue getref word. Die tweede en verdere vroue word by die Mbukushu didhiko ghana genoem, by die Kwangali mumbanda en by die Gciriku en Sambiu is die tweede vrou mumbanda, en die derde, ens. wamwanuke. Omdat opvolging en vererwing matriliniër gereguleer word, het die status van die vroue en die senioriteit van hul kinders niks te doen met erfreg en opvolging soos by patrilineër-geordende samelewing nie. Die posisie van die hoofvrou is dus slegs 'n administratiewe posisie ten opsigte van die orde in die gesin.

In die poligame huishouding is dit algemene gebruik dat elke vrou haar eie landerye het. Die man het namens elke vrou aanspraak op grond by die kaptein, om vir elkeen van sy vroue 'n land aan te lê. Elke vrou met haar kinders werk in haar eie landerye en die opbrengs van die land word afsonderlik gestoor vir huishoudelike gebruik. Indien daar uit die jaarlikse gebruik oorbly, kan elke vrou uit haar eie voorraad daarvan vir persoonlike inkomste verkoop. Soms het die man ook nog sy eie land waarop die vroue met hul kinders gesamentlik sal werk, en waarvan die opbrengs afsonderlik gestoor en in gelyke mate as dié van die vroue gebruik word.

4.8 Egskeiding

Die ontbinding van die tradisionele huwelik deur egskeiding is, net soos die sluiting daarvan, 'n saak tussen die partye wat daarby betrokke is en die hof kan nie die ontbinding daarvan gelas nie, behalwe in gevalle waar die huwelik in stryd is met sekere geregtelike beginsels, soos byvoorbeeld vroeër, as 'n albino 'n vrou geneem het, of wanneer die bloedskandeverbod oortree is. In die saak van Mambira en 'n ander teen Tuheke is beslis dat minagting van die kupinga-gebruik, naamlik dat 'n weduwee in haar man se linie moet hertrou, in stryd met die reg is en dat die huwelik op grond daarvan ontbind moet word. Waar ontbinding egter plaasvind bloot op grond van die feit dat die een party deur die ander teleurgestel is, bly ontbinding 'n onderlinge saak en het die hof daar niks mee te doen nie, behalwe om in die gevalle wanneer 'n eis om skadevergoeding ingestel word, te bepaal wie die skuldige party is; en in ander gevalle om uitspraak oor die onvermydelikheid van die ontbinding te gee. Terwyl die sluiting van die huwelik 'n saak tussen die verskillende verwante is, is die ontbinding daarvan veel meer 'n saak tussen die man en die vrou self, hoewel hulle verwante 'n groot rol met positiewe of negatiewe beïnvloeding kan speel.

Hoewel huwelike soms op grond van onderlinge ooreenkoms ontbind word, gebeur dit dikwels dat die een persoon die ander die skuld gee vir ontbinding, en dan die hof nader in verband met die betaling van skadevergoeding weens kontrakbreuk, want anders as die verlowingsooreenkoms, is die huwelik wel deeglik 'n bindende kontrak by die eensydige opsegging waarvan 'n eis

om skadevergoeding ingestel kan word. In dié verband sal die hof bepaal wie die skuldige persoon is en sal skadevergoeding dienooreenkomstig toegestaan word, ofskoon daar nie 'n streng afgebakende lysie handelinge bestaan wat die skuld van die man of vrou bepaal nie, stel die hof tog sekere riglyne in dié verband.

Ontbinding kan in die eerste plek plaasvind op grond van die optrede van die man. Die man kan die vrou beveel om hom te verlaat omdat hy haar nie meer wil hê nie, sonder dat sy hom enige direkte aanleiding daartoe gegee het deur haar optrede. Die korrekte optrede aan haar kant, indien sy steeds begerig is om met die huwelik voort te gaan, is om die saak by die naaste voorman of by die kaptein te rapporteer, wat die man sal laat kom en hom sal vra of dit werklik sy bedoeling is om die vrou weg te jaag. Hy sal in elk geval skadevergoeding van een bees aan die vrou moet betaal, of hy haar wil terughê of nie. Indien hierdie prosedure nie gevolg word sodat die man die huwelik on-dubbelsinnig in die teenwoordigheid van die voorman of kaptein repudieer nie, is die huwelik nie formeel ontbind nie, en kan die man sy vrou opeis indien sy later met 'n ander man in die huwelik sou tree, en gewillig is om na hom terug te keer. Die ander man sou in so 'n geval geen vorderingsreg hê nie. Gevolglik bly dit in alle gevalle 'n risiko om met 'n vrou te trou wat deur haar man weggejaag is. Dit sou dienlik wees dat die voornemende tweede eggenoot, voordat hy die huwelik sluit, eers die saak by die voorman of kaptein rapporteer, wat die vorige man sal roep om duidelikheid te verkry.

Die eggenoot het egter die reg om die vrou weg te jaag sonder dat hy skadevergoeding hoef te betaal indien sy hom in sekere gevalle daartoe aanleiding gee het. Voorbeelde van sulke gevalle is haar voortdurende weiering om haar huwelikspilte na te kom, sy dit seksueel of huishoudelik, en ook in gevalle van owerspel. Dit skyn asof een geval van owerspel voldoende rede bied vir egskeiding.

Die huwelikseenheid kan aan die ander kant verbreek word deur dat die vrou die man verlaat en teruggaan na haar bloedverwante. Indien die vrou die man sonder gronde kwaadwillig verlaat, het hy die reg om skadevergoeding van haar te eis. As sy nie die skadevergoeding kan betaal nie, sal haar vader of een van die lede van haar linie vir haar moet instaan. Die vrou het egter die reg om haar man te verlaat indien hy haar daartoe aanleiding gee het op grond van sekere handeling, en in so 'n geval kan hy nie skadevergoeding van haar eis nie. Die volgende gevalle kan tot regmatige verlating lei: herhaalde- like en onregverdige aanranding deur die man buite die perke van sy matige tugreg; wanneer hy haar onregverdiglik van toordery beskuldig; of wanneer hy haar versaak en weier om na haar terug te keer. Trekarbeid of tronkstraf geld nie as versaking nie. Weiering of onvermoë om geslagsomgang te hê, aan die kant van beide die man en die vrou kan aanleiding gee tot ontbinding van die huwelik deur die ander persoon sonder dat skadevergoeding betaalbaar is. In die bostaande gevalle kan die wegjaer of verlater nie skadevergoeding eis nie, slegs die ander persoon.

Die skadevergoeding wat in die geval van egskeiding betaalbaar is, wissel van een tot ses beeste, afhangende van die skuld van die betrokke persone, en afhangende van die diens gelewer en presentate oorgedra aan die bloedverwante van die egmaat. Die aankoopwaarde van die gelewerde geskenke sal as riglyn dien.

Vroeër het al die kinders saam met die moeder na haar mense teruggegaan, maar vandag gebeur dit dikwels dat die vader sommige van die groter kinders oorreed om by hom te bly. Die keuse is die kinders self s'n en die ander ouer kan nie eis dat die kinders na hom of haar toe gaan nie. In alle gevalle sal klein kindertjies in die sorg van die moeder bly.

4.9 Geslagsdelikte

4.9.1 Swangermaking van 'n ongehude meisie

Ontmaagding van 'n ongehude meisie is nie 'n onregmatige daad in die Kavango nie. Dit is bykans ondenkbaar dat 'n meisie 'n maagd sal wees as sy die dag trou. Vroeër het dit uiters selde gebeur dat 'n jongmeisie na haar rypwording nog ongetroud bly en die kanse vir die swangermaking van 'n ongehude meisie was dus skraal. Vanweë die feit dat jongmeisies vandag tot op 'n laat stadium nog skoolgaan, kom swangerskap onder ongetroude meisies egter al hoe meer voor. Die swangermaking van 'n ongehude meisie is 'n onregmatige daad wat kan lei tot 'n eis om skadevergoeding deur die vader van die meisie. Waar die jongman egter bereid is om met die meisie te trou, is skadevergoeding nie betaalbaar nie.

Sodra die meisie daarvan bewus word dat sy swanger is, moet sy die feit aan haar moeder rapporteer, wat op haar beurt die vader in kennis sal stel. Die vader sal eis dat die jongman se naam bekend gemaak word, waarop hy die jongman in dié verband sal nader. Indien die jongman instem om met die meisie te trou, is die saak afgehandel. Andersins sal die jongman voor die hof gedaag word en sal skadevergoeding van drie beeste moet betaal indien hy skuldig bevind word. (Die boete geld heelwaarskynlik as onderhoud vir die kind.) Indien die jongman ontken dat hy verantwoordelik is vir die swangermaking, sal die ouers van die meisie wag totdat die kind gebore is. As die kind soos die jongman lyk, sal dit as voldoende getuienis vir skuld dien. Getuienis dat die jongman en meisie op 'n stadium in mekaar se geselskap gesien is, of selfs dat hulle in die geslagsdaad betrap is, sal nie as voldoende bewys vir skuld aan die swangermaking dien nie. Die woord van die meisie alleen word ook nie as skuldbepalende getuienis aanvaar nie, die jongman sou met haar moes saamstem. Selfs waar die jongman erken dat hy geslagsgemeenskap met die meisie gehad het, maar die skuld aan die swangermaking ontken, kan hy nie op grond van so 'n erkenning skuldig bevind word nie, selfs al sou die meisie hom aanwys as vader van die ongebore kind. Skuld kan slegs bepaal word deur die erkenning van die jongman self, of deur 'n gelykenis tussen die kind en die beskuldigde. Hierdie gelykenis sal deur die kaptein of voorman bepaal word ná beraadslaging met die gehoor in die hofsaal.

Dit kom voor asof skadevergoeding nie betaalbaar is in gevalle van 'n miskraam of 'n aborsie nie. In alle gevalle is die skadevergoeding eers betaalbaar ná die geboorte van die kind.

4.9.2 Abduksie

Die wegneem van 'n meisie om met haar te trou sonder die toestemming van haar ouers, is 'n onregmatige daad wat kan aanleiding gee tot 'n eis om skadevergoeding deur die vader van die dogter, of deur haar voog. Die gebruikelike prosedure is dat, wanneer 'n vader/voog agterkom dat die meisie weggelok is, hy die saak by die voorman of kaptein rapporteer, wat die stampolisie of stambodes sal stuur om die paartjie op te spoor en na die voorman of kaptein te bring sodat hulle verhoor kan word. Die jongman sal een bees skadevergoeding aan die vader/voog van die meisie moet betaal, asook 'n boete aan die stamkas (vir die moeite om hom op te spoor). Na betaling van die skadevergoeding en boete, is die saak afgehandel; die paartjie sal in die huwelik bevestig, en die gebruikelike huweliksfees gehou word. Die ouers sal nie toestemming tot die huwelik weier nie, en wanneer hulle dit wel doen, sal hulle nie weer hulle saak kan kom rapporteer as die man en meisie saam wegloop nie.

Volgens my segspersone was daar nog geen gevalle in die Kavango van 'n meisie wat teen haar wil ontvoer is met die doel om met haar te trou nie.

4.9.3 Verkragting

Die verkragting van 'n vrou of meisie word as 'n ernstige onregmatige daad beskou en skadevergoeding van ses tot tien beeste sal toegestaan word, wat met drie vermeerder sal word indien swangerskap op die verkragting volg. In gevalle waar 'n

getroude vrou verkrag is, sal haar man as aanklaer optree, en in die geval van 'n ongetroude meisie, haar vader of voog. Indien 'n weduwee of geskeide vrou die slagoffer was sal die vrou self die klaagster wees.

Dit blyk dat 'n saak vroeër, wanneer 'n man 'n jongmeisie verkrag het en hy daarnā sou aanbied om met haar te trou en die meisie en haar ouers sou daartoe toestem, as afgehandel beskou is en hulle nie verdere skadevergoeding kon eis nie. Vandag sal die verkragter egter nie op grond van sy aanbieding om te trou vrygespreek word nie.

Die meisie of vrou se woord is nie voldoende getuienis vir skuldigbevinding aan verkragting nie. Indien die vrou as gevolg van die verkragting swanger word, sal hulle tot na die geboorte wag om die skuldige aan die kind te eien. Indien daar ooggetuies was, sal die verkragter op grond van hulle getuienis skuldig bevind kan word.

4.9.4 Geslagsgemeenskap met 'n getroude vrou (owerspel)

Geslagsgemeenskap met die vrou van 'n ander man is 'n onregmatige daad wat kan lei tot 'n eis om skadevergoeding deur die eggenoot van die vrou. Die man sal beide sy vrou en die ander man as mede-aanspreeklikes aankla, en in die geval van skuldigbevinding sal die man 'n skadevergoeding van drie beeste opgelê word, terwyl die vrou 'n boete van een bees aan die stamkas sal moet betaal. (Hierdie bees is vroeër deur die aanwesiges by die hofsaak geslag

en net daar geëet.) Waar die daad van owerspel in die eggenoot se eie kraal plaasgevind het, sal die skadevergoeding betaalbaar deur die ander man, vermeerder na vyf beeste.

Dit is soms gebruiklik dat die oortredende man drie tot vyf beeste skadevergoeding aan die oortredende vrou se man betaal, en die oortredende vrou 'n bees skadevergoeding aan die ander vrou, plus R3 tot R10 aan die stamkas.

Gewoonlik sal die eggenoot van die owerspelige vrou sy vrou en die ander man voor die hof daag. Die benadeelde vrou (die eggenote van die owerspelige man, indien hy getroud is) sal, na die skuldigbevinding van die paartjie, vergoeding ontvang, soos hierbo uiteengesit is. Dit kan ook gebeur dat die benadeelde vrou haar eggenoot en die ander vrou voor die hof daag, gewoonlik as die ander vrou nie 'n man het nie. Beide die eggenoot en die ander vrou sal dan skadevergoeding aan die klaagster moet betaal. (Vgl. in hierdie verband die saak Kapinda Mundinda vs. haar eggenoot en Shirenga Shikerete, p. 165 in die bylae.)

Die betrapping van die man en vrou in die daad van owerspel, of waar hulle in die nag sonder 'n behoorlike rede saam in 'n hut gevang word, sal as voldoende gronde vir skuld dien.

Die ooggetuie hoef nie noodwendig die eggenoot van die vrou te wees nie. Die bewyslas word in 'n hoë mate verlig deur die inherende vrees wat daar by vrouens bestaan oor leuens in dié

verband. Waar 'n vrou swanger word as gevolg van owerspel en sy dan ontdek dat dit tot haar swangerskap gelei het, word geglo dat sy met die geboorte van die kind sal sterf.

Die swangermaking van 'n vrou in 'n daad van owerspel sal in alle gevalle tot 'n hoër skadevergoeding lei. Die man sal in so 'n geval ses of meer beeste moet betaal (as skadevergoeding en as onderhoud vir die kind).

Die volgende sou as gronde van verweer kon dien: 'n Bewering dat die eggenoot die buite-egtelike verhouding oogluikend toegelaat het; die feit dat daar nie 'n behoorlike wettige huwelik (tradisioneel of andersins) tussen die vrou en die "eggenoot" bestaan het nie; of 'n bona fide aanname deur die ander man dat hy met die vrou getroud was. (Waar 'n vrou byvoorbeeld deur haar man weggejaag is en met 'n ander in die huwelik tree, kan die eerste eggenoot nie skadevergoeding vir owerspel van die tweede man eis indien hy sy vrou kom opeis en sy saam met hom sou teruggaan nie.) Ofskoon sy reg om die saak te rapporteer nie kan verjaar indien hy voldoende getuies het, en indien hy met die vrou getroud bly nie, blyk dit asof die eggenoot nie 'n eis om skadevergoeding teen sy vrou en 'n ander man kan instel indien hy, voordat hy die saak gerapporteer het, van haar geskei het nie; selfs al sou die daad van owerspel gepleeg gewees het terwyl hulle nog getroud was. Skadevergoeding kan nie toegestaan word op hoorsê-getuienis van die owerspel nie, selfs nie waar die ander man die eggenoot koggel met die bewering dat hy met sy vrou owerspel gepleeg het nie. 'n Erkenning van die vrou in dié verband sal egter wel op skuld dui.

4.9.5 Bloedskande

Oortredings van die bloedskandeverbod in die eerste graad van verwantskap is 'n baie ernstige onregmatige daad, 'n kriminele oortreding, en 'n direkte aanslag op die moraliteit van die gemeenskap. Dit is bykans ondenkbaar dat so iets kan gebeur en waar 'n moeder en seun, vader en dogter, of broer en suster in 'n daad van bloedskande betrap word, sal hulle uit die gebied verban word. Vroeër is sulke persone deur hulle linie gedood.

Hoewel bloedskande tussen persone in die eerste graad van verwantskap uiters afkeurenswaardig is, word ander gevalle van oortreding van verbode geslagsverhoudinge gewoonlik gelate deur die gemeenskap aanvaar en is dit nie strafbaar deur die hof nie. Geslagsverkeer of 'n huwelik tussen lede van dieselfde linie of tussen vader suster en broerskind is wel verbode, maar oortredings van hierdie verbod kan nie lei tot 'n eis om skadevergoeding of die oplegging van 'n boete deur die hof nie.

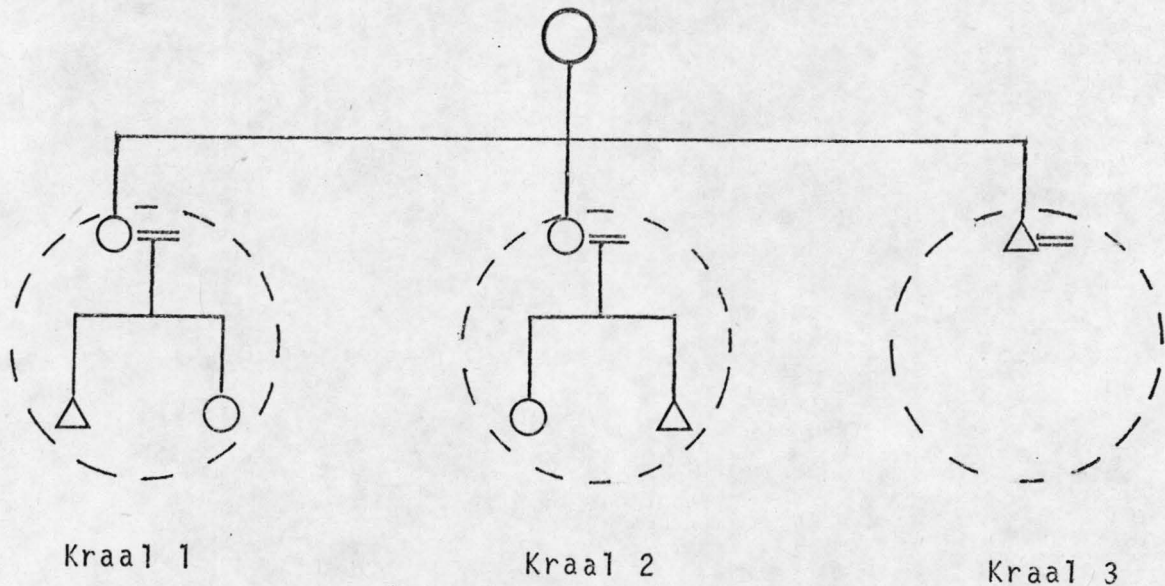
5. Erfreg en opvolging

5.1 Die opvolgingsreg

5.1.1 Opvolging van kraalhoofskap

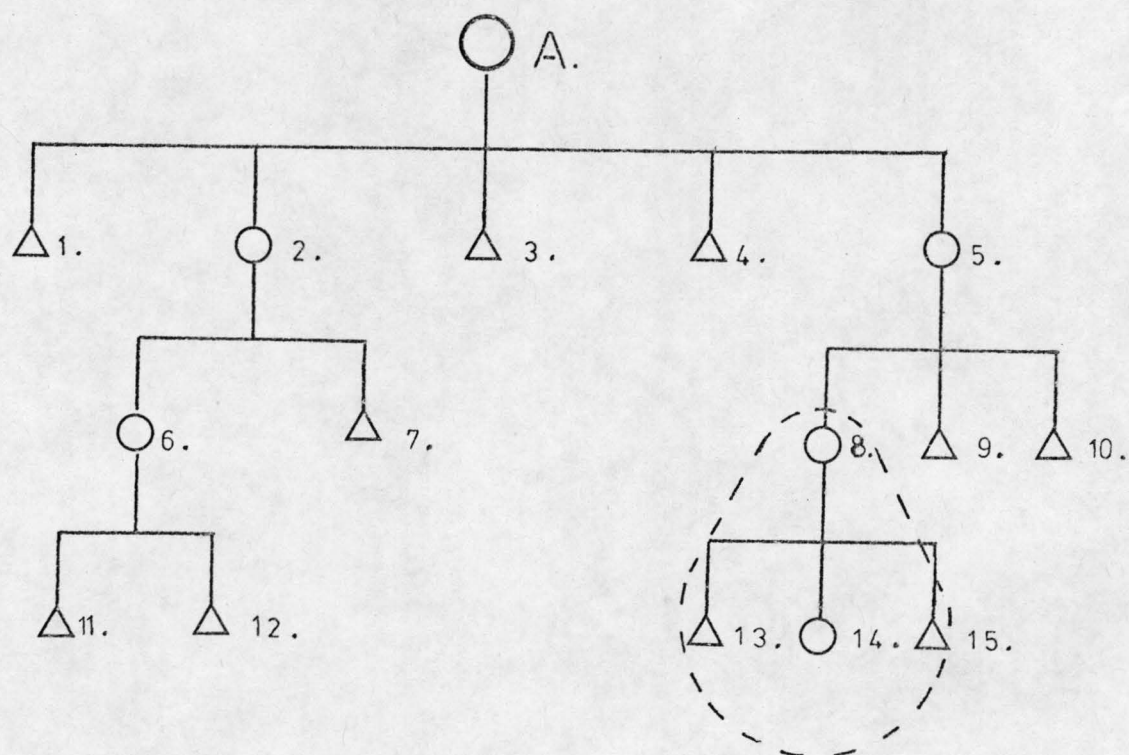
Die opvolging van status word, net soos die vererwing van materiële goedere, gereguleer deur die matriliniêre afkomsbeginsel. Die matrilinie is weens die vergeetfaktor selde groter as drie of vier generasies. Opvolging vind in die linie op grond van senioriteit plaas. Senioriteit beteken nie noodwendig ouderdom nie, en het te doen met die nabyheid van die betrokke persoon aan die oorsprong van die linie. Alhoewel die linie 'n korporatiewe groep is wat

in sekere gevalle, soos die verdeling van erfgoedere, as 'n eenheid optree, is die linie op die grond gefragmenteerd in verskillende lokale eenhede (die krale). Hierdie fragmentasie van die linie sou as volg voorgestel kon word:

Die basis vir opvolging is dat, eerstens, 'n man se jonger broers en susters in volgorde van senioriteit, en daarna die kinders van opeenvolgende susters, vir sy posisie in aanmerking sal kom. Ná die susterskinders, sal die kinders van die oudste dogter van die oudste suster in senioriteitsvolgorde kan opvolg, daarna die kinders van die tweede oudste dogter van die oudste suster, en daarna die kinders van die oudste dogter van die tweede oudste suster, ensovoorts, tot by die dira ghana (Mb.) ekwakoro/ezimo lyona (Kw.) liro ghona (Gc., S.) (klein linie of groeipunt van die linie.) Skematies voorgestel lyk die voorbeeld-opvolgingsstruktuur van gewone stamlede soos volg:

-105-

1 is die huidige houer van die kraalhoofsposisie en 2 tot 15 is die volgorde waarin sy bloedverwante hom behoort op te volg - indien hulle in dieselfde kraal sou bly. Die individue in die stippelsirkel is die ezimo lynona, liro ghona, dira ghana (klein linie) ten opsigte van A. (naamlik die laaste moeder-kindereenheid in die linie.)

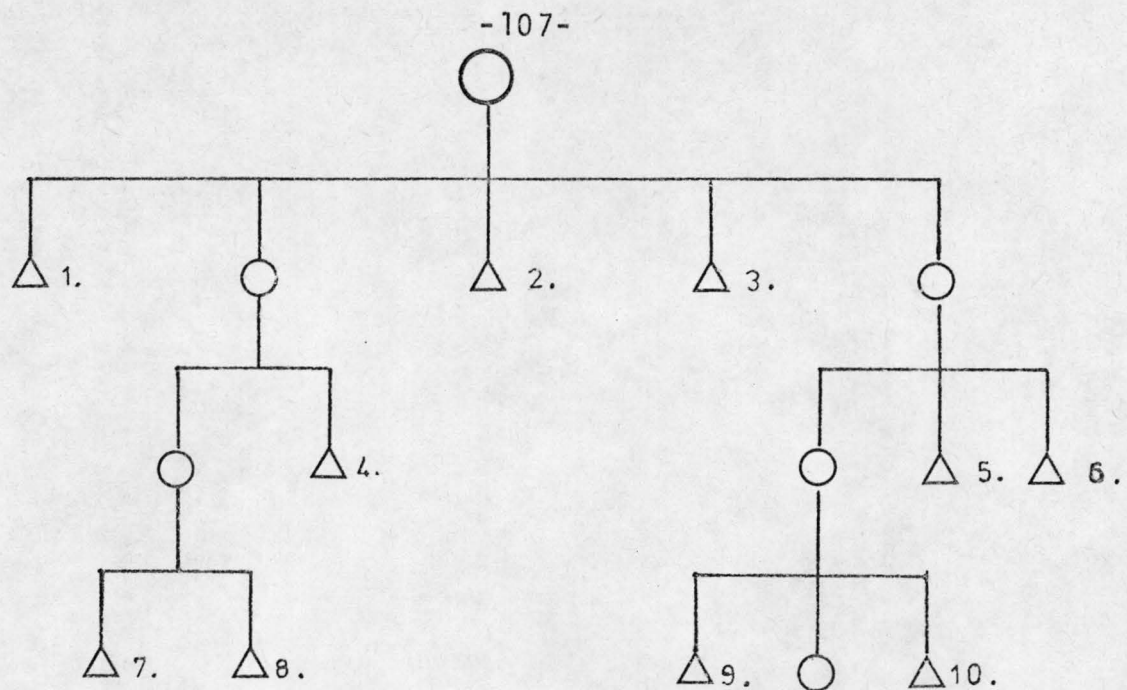
Omdat lokaliteit nie die hele linie insluit nie, word daar egter in 'n hoë mate van hierdie konsepraamwerk vir opvolging afgewyk. Dit kan selfs gebeur dat, waar 'n kraal patrilokaal georden is, 'n man deur sy eie seun as kraalhoof opgevolg word, ten spyte daarvan dat die seun nie aan die vader se linie behoort nie. Dit gebeur selde dat 'n vrou 'n kraalhoof sal word.

Opvolging na die kraalhoofsposisie is in elk geval 'n baie arbitrêre reëling omdat opvolgingsbeginsels dikwels oorboord

gegooi word ten gunste van persoonlikheid. Ná die afsterwe van die kraalhoof, sal daar gewoonlik een of ander sterk persoonlikheid in die kraal wees wat die kraalhoof se take en posisie op hom sal neem, en wat deur die ander kraallede as sodanig aanvaar sal word. Waar daar botsing is tussen twee aanspraakmakers op die kraalhoofskap, sal die een gewoonlik sy vrou, kinders, en ander persone wat bereid is om hom te volg, neem en 'n kraal op 'n ander plek gaan stig. Daar is in elk geval nie veel voordele daaraan verbonde om kraalhoof te wees nie.

5.1.2 Opvolging van die kapteins

Ten opsigte van die opvolging van die kapteinskasposisie geld dieselfde liniêre beginsels hierbo uiteengesit met dié verskil dat 'n vrou by die Mbukushu nie die kapteinsposisie kan oorneem nie; dat die kapteinslinie weens die belang daarvan veel verder onthou word en dat die aanspraakmakers op kapteinskap veel meer is; en dat opvolging nie lokaal gedetermineerd is nie, behalwe in dié sin dat persone wat aan die kapteinslinie behoort en in Angola of Botswana woonagtig is, slegs aanspraak het op kapteinskap daar, en nie op dié in die Kavango nie. Skematies voorgestel sou die opvolgingsbeginselstruktuur in die kapteinslinie by die Mbukushu dus as volg daar uitsien:

waar 1 die huidige kaptein is en 2 tot 10 moontlike opvolgers.

By die ander stamme is vroue ook moontlike opvolgers en lyk die opvolgingstruktuur dieselfde as in die diagram op p. 105.

Dit kan egter ook gebeur, en gebeur dikwels, dat die opvolgingsbeginsels deur die raadsmanne gewysig word om 'n persoon te bevoordeel wat nie volgens struktuur die eerste aanspraak op die posisie gehad het nie. Die nuwe kaptein sal in elk geval deur die raadsmanne aangewys word met inagneming van bostaande beginsels. By die Mbukushu, Gciriku en Sambiu kan 'n onvolwasse persoon nie in 'n statusposisie opvolg nie. Vroeër is volwassenheid bepaal deur die huweliksluiting van 'n man, en dit het dus nog nooit gebeur dat 'n ongetroude persoon kaptein geword het nie.

Dit skyn ook asof 'n persoon sy posisie op die opvolgingsleer verbeur indien hy nie betyds volwasse is nie. Hy sal slegs aanspraak op die posisie hê ná die uittrede of dood van die persoon wat voor hom aangestel is. By die Kwangali en Mbunza het dit egter al gebeur dat 'n vrou as regentes optree vir die aangewese kaptein indien hy nog nie volwasse is nie. Sy regeer dan totdat hy getroud is.

5.2 Erfopvolging

Alle materiële besittings word in die linie geërf met die broers en susterskinders as vernaamste erfgename. Wanneer 'n man sterf, sal sy hele linie so gou moontlik ná sy dood by sy kraal bymekaarkom. Daar sal op al die lede van die linie gewag word voordat met die uitdelery begin word, sodat een van die linielede nie later die verdeling kan betwis op grond daarvan dat hy nie teenwoordig was nie. Die linie sal onderling 'n verstandige persoon aanwys wat die verdelingswerk op grond van tradisie sal doen. Die naasbestaande linielede van die oorledene - dit is sy broers, susters en susterskinders - sal die vernaamste erfgename wees, hoewel die "verstandige persoon" - gewoonlik die moedersbroer van die oorledene, of sy oudste broer - ook verder-verwante linielede in ag sal neem. Hoewel 'n man se eie kinders nie van hom sal erf nie, word daar van die verdeler verwag om hulle "te troos" met iets uit die besittings van die oorledene, wat sal afhang van die oorledene se rykdom. Die "verstandige persoon" verdeel die erfgoedere op die werf van die oorledene deur elke voorwerp uit te wys en aan 'n spesifieke persoon toe te sê:

(Wat grond betref, kan die persoon wat 'n land erf die land vanaf sy eie kraal bewerk indien hy nie naby die land self woon nie, of so nie kan hy na die grond toe trek. Hy kan natuurlik ook besluit dat dit nie die moeite werd is om die grond te bewerk nie, en dit afwys of aan iemand anders gee.)

Vroue, byvoorbeeld 'n suster van die oorledene, kan ook erf, maar omdat sy 'n vrou is, sal haar erfbesittings, byvoorbeeld beeste, vir haar deur haar broers of ander manlike lede van die linie beheer word. 'n Onvolwasse kind se erfgoedere sal ook vir hom beheer word totdat hy volwasse is. Dit kom voor asof 'n kranksinnige wel kan erf, maar dat sy goed vir hom beheer sal word deur 'n naasbestaande bloedverwant in die linie.

Die wense van die erflater mag in ag geneem word, maar dien slegs as riglyn. Die finale sê bly nog by die "verstandige persoon" as verteenwoordiger van die linie. Hierdie beginsel geld ook in gevalle waar die oorledene iemand in sy linie onterf het, al was dit ook in die teenwoordigheid van getuies. Wanneer 'n persoon wens om sy kinders te bevoordeel, sou hy aan hulle goedere moes skenk terwyl hy nog lewe, sodat hulle dit kan wegneem na die linie van hulle moeder toe (gewoonlik na 'n geliefde moedersbroer); andersins kan dit gebeur dat hierdie goedere deur die man se linie na sy dood gekonfiskeer word. Hoewel die kinders in so 'n geval 'n vorderingsreg het, sal dit moeilik wees om te bewys dat die betrokke goedere wel aan hulle geskenk is, en slegs in hulle vader se kraal aangebly het.

Vererwing word vandag in 'n al hoe groter mate deur skriftelike dokumentasie gereguleer. Daar is dan ook 'n mosie in die Kavango Wetgewende Vergadering aangeneem dat persone versoek word om hulle testamente te laat opteken om sodoende dispute oor opvolging te probeer voorkom. Hierdie testament word deur die stamsekretaris opgestel na aanleiding van die wense van die erflater en word nā sy dood as bepalende dokument voorgehou. Hiervolgens sou 'n erflater se persoonlike wense veel groter gewig dra en sou hy sy vrou en kinders kon bevoordeel. Dit kom voor asof die moontlikheid om 'n testament te wysig nadat dit eers een maal opgestel is, baie skraal is - miskien omdat dit stryd tussen die twee kategorieë bevoordeeldes kan bring. Waar daar wel dispute oor vererwing ontstaan, sal die benadeelde sy guns by die kaptein soek, hoewel die kaptein se mag om verdeling te wysig, skraal is vanweë die feit dat die goedere nā verdeling versprei. Gewoonlik sal tweedrag blyk voordat die goedere verdeel is en die kaptein of voorman sal dan ingeroep word om uitsluitel te gee.

Skuld word ook vererf, en hoewel die skuldeiser 'n persoon se skulde by diē se dood mag kwytskeld, het hy, indien hy vasbeslote is om die skuld te vorder, vorderingsreg teen die verdeler van die erfgoedere om daardie skuld uit die oorledene se boedel te verhaal voordat hy die goedere verdeel, of so nē om dit na verdeling by die linie te verhaal.

Wanneer 'n persoon se skuld groter as sy besittings by sy dood is, kan die skuldeiser 'n belangrike persoon in die linie voor die hof daag vir verhaling van die skuld uit die linie. Skuld

verjaar nie. In dieselfde mate kan die linielede van 'n oortredene skuld opeis van persone wat hom tydens sy lewe iets geskuld het en dit nog nie terugbetaal het nie. In beide gevalle sal daar getuies moet wees wat kan getuig dat die betrokke skuld wel bestaan het en nog nie terugbetaal is nie.

6. Grondereg en die besit van materiële goedere

6.1 Grond

Die Kavango's is landbouerveeherderstamme in die ekonomiese sisteem waarvan grond en die gebruik daarvan 'n lewensbelangrike rol speel. Daar word onderskei tussen vier kategorieë van grond, te wete landbougrond, woongrond, weiveld, en jagveld. Alle grond in die stamgebied behoort aan die kaptein wat dit beheer en tot beskikking van sy onderdane stel. Hoewel die begrippe "Mbukushu", "Kwangali", "Gciriku", "Sambiu", "Mbunza" nie absoluut verbind kan word aan die territoriale okkupasie van die grondgebied onder beheer van die Mbukushu-, Kwangali-, Gciriku-, Sambiu-, Mbunzakaapteins nie, is daar tog 'n hoë mate van korrelasie tussen grondgebruiksreg en stamlidmaatskap. Elke manlike stamlid het reg op soveel grond as wat hy fisies kan beheer. Dit is sy outomatiese reg as stamlid indien hy in die stam gebore is. 'n Stamvreemde kan ook die kaptein nader vir grond vir bewoning, bewerking en vruggebruik, en indien dit aan hom toegestaan word en hy vestig hom in die gebied, aanvaar hy daarmee outomaties die gesag van die kaptein as beheerder en beskikker van die grond. Die kaptein se beheerreg oor die grond van persone wat in die stamgebied gebore is, word nie so spesifiek in elke geval toegepas nie, en 'n stamlid kan landerye aanlê, 'n

kraal oprig, jag, of van weiveld gebruik maak sonder die uitdruklike toestemming van die kaptein; met dien verstande dat hy nie inbreuk maak op die gelyke regte van ander stamlede nie. Grondbesit deur bewoning of bewerking het ook spesifieke proses-regtelike aspekte waarna alreeds verwys is (vgl. p. 27) naamlik dat die benadeelde 'n saak by die kaptein in wie se gebied hy 'n woning en landerye het, aanhangig maak; 'n aspek wat saamhang met die betaling van belasting. Dit is 'n belangrike beginsel dat stamlede 'n eenvormige reg op grondgebruik het en nie op sterkte van status of rang op meer grond aanspraak kan maak nie.

Elke getroude manlike onderdaan van die kaptein het reg op soveel landbougrond as wat hy fisies in staat is om saam met sy vroue en kinders te bewerk, met die voorbehoud dat hy nie op 'n reeds bewerkte land oortree nie. Gewoonlik sal 'n man 'n land vir elk van sy vroue hê, plus nog 'n "eie" land waarop sy vroue gesamentlik werk. Indien hy nie sy landerye geërf het nie, sal hy vir elke vrou en vir homself 'n land uit die ruveld aanlê. Dit is belangrik vir erfreg om daarop te let dat sulke bewerkte landerye nie aan die vrou self behoort nie, hoewel sy die opbrengs daarvan persoonlik besit, maar dat die landerye aan die man behoort in dié mate dat hy dit kan laat vererf, en dat sy vroue slegs die gebruiksreg daarvan het terwyl hulle in 'n huweliksverhouding tot hom staan. Ongetroude of geskeide vroue sou ook grond kon kry om te bewerk, maar dan slegs deur bemiddeling en beheer van 'n manlike familielid wat bereid is om met die bewerking te help.

Hoewel die kaptein in 'n hoë mate beheer oor grond het, kan hy nie bewerkte landbougrond sonder rede van een persoon wegneem

om dit aan 'n ander persoon te gee nie, selfs indien die eienaar van die grond sou sterf. In die geval van die dood van die eienaar word grond, net soos enige ander materiële besitting, vererf. 'n Vrou kan egter nie grond besit nie en haar landerye sal dus nie soos haar persoonlike materiële besittings deur haar linie geërf word nie, maar dit sal teruggaan na haar man wat beheer daaroor neem, dit self bewerk, of aan een van sy ander vroue in 'n poligame huishouding sal gee of, in geval van hertroue, aan sy nuwe vrou, behalwe waar die man by sy vrou se bloedverwante bly. In dié geval gee hulle gewoonlik aan hom 'n stukkie van die grond om te bewerk en moet hy dit teruggee as hy daarvandaan trek.

Ten spyte van bogenoemde beginsels ten opsigte van landbougrond, kan 'n persoon nooit grond absoluut besit nie. Die voorwaardes verbonde aan sy toegesegde besitreg is dat hy dit nie mag verkoop of verhuur nie, en dat sy besitreg as gevolg van langdurige ongebruik van die grond kan verval. Hoewel daar tradisioneel geen sprake daarvan was dat grond verkoop kon word nie, het daar vandag 'n praktyk inslag gevind waarvolgens 'n persoon wat wegtrek van sy grond, gebruiksreg daarvan aan 'n ander persoon vir 'n nominale bedrag kan verkoop. Dit kom voor asof dit eerder die verbeterings en opgerigte strukture soos huise, leivore en die moeite van ontbossing is waarvoor kompensasie gevra word, as wat dit die grond self is wat 'n bemarkbare kommoditeit geword het.

Dit is belangrik dat landbougrond gebruik word. Indien 'n persoon vind dat grond vir hom te veel is om te bewerk, en daar is geen van sy linieledes wat belangstel om die grond te bewerk nie, moet hy aan die voorman of kaptein rapporteer dat hy gebruiksreg opsê, sodat iemand anders van die grond gebruik kan maak. Die kaptein kan grond wegneem van 'n persoon wat dit nie gebruik nie, met dien verstande dat tydelike braaklegging met die oog op verbetering van die grond nie dui op 'n onvermoë om die grond te gebruik nie.

In die gevalle waar aan 'n vrou haar eie land gegee is om te bewerk, behoort die opbrengs daarvan aan haarself en sy kan, nadat sy voldoende voorsiening gemaak het vir huishoudelike gebruik tussen oeste, die oorskot tot haar eie voordeel verkoop. Die opbrengs van die man se land, indien hy sy eie het, word apart gestoor en daar word in gelyke mate daarvan gebruik vir die huishouding.

Weiveld is in kommune-besit en elkeen wat vee besit, kan van die weiveld gebruik maak. Daar moet egter sorg gedra word dat vee nie skade aan gesaaides op landerye of aan woonstrukture aanrig nie. Elke stamlid het ook die reg om sy beeste op die stoppels van enige ander persoon se gesaaides te laat wei nadat die oes af is. Suipings behoort aan almal, behalwe waar 'n put of boorgat deur 'n spesifieke persoon vir eie gebruik gesink is.

Jagveld en die wild daarop het tradisioneel aan die kaptein behoort en elke stamlid kon soveel jag as wat hy wou, behalwe van

die spesiaal-beskermde wild. As blyk van welwillendheid was dit goeie maniere om 'n deel van die jagprooi aan die kaptein te skenk. Wild wat by die Mbukushu, Gciriku en Sambiu spesiaal deur die kaptein beskerm is, was o.a. seekoeie, olifante, elande en kameelperde. Krokodille, wildemakoue, baster-gemsbokke en erdvarke mag weens 'n kragtige toorgifmiddel binne-in, wat in die hande van die verkeerde persone kwaadaardig kon wees, nie sonder toesig van die raadsmanne of die kaptein afgeslag word nie. By die Kwan-gali en Mbunza was daar geen spesiaal-beskermde wild nie.

Wildevrugtebome in die veld behoort aan enigiemand, behalwe waar 'n boom in iemand se landerye staan en hy dit omhein het. Nadat die vrugte van 'n wildeboom gepluk is, behoort dit aan die plukker en die neem daarvan sonder toestemming is diefstal.

Gekweste wild behoort aan die persoon wat die eerste trefskoot geskiet het, of dié een wat 'n gekweste bok agtervolg, behalwe as hy moet opgee en die soektog staak. Wild in strikke behoort aan die eienaar van die strikke en verwydering daarvan sonder toestemming is diefstal; 'n vergoeding van R5 moes byvoorbeeld deur Baroni aan Ndengo betaal word omdat hy 'n steenbok uit Ndengo se slagyster gesteel het.

Daar is vandag 'n wet in verband met die jag en beskerming van wild en plantegroei wat dié aspekte reël. (Kavango-Wet op Natuurbewaring, Wet Nr. 4 van 1974.)

6.2 Ruil- en kooptransaksie en uitleen van artikels

Tradisioneel was daar nie geld betrokke in die ekonomiese sisteem van die Kavango nie, en kooptransaksies, met geld as gemene deler vir alle ware, het nie bestaan nie. Die oordrag van goedere tussen partye het plaasgevind deur middel van ruiltransaksies, veral wat voedselprodukte betref. 'n Meter by 'n meter riethouer ontstronkte mahango sou byvoorbeeld vir 'n bees geruil word, ses hoenders vir 'n bok, ensovoorts. Die ruiltransaksie is op die plek afgehandel en prestasie en teenprestasie was wederkerig en tegelykertyd. Kredietverlening was onbekend.

Skuld kon wel voorkom, maar dan slegs in die gevalle waar 'n persoon iets by iemand anders geleen het. Ten opsigte van artikels wat geleen is en breek of verloor word, moet 'n gelykwaardige ooreenstemmende artikel teruggegee word.

6.3 Die uitleen van beeste (ghushita (Mb., Gc., S.) rufiso (Kw.))¹⁾

'n Ryk man leen dikwels sy beeste aan 'n vriend vir gebruik uit. Dië gebruik van die uitleen van beeste (ghushita/rufiso) hou vir albei persone voordeel in. Die eienaar, in die eerste plek, word bevoordeel deurdat sy beeste verspreid is en dus veiliger is teen siektes; hy beskerm homself teen die afguns van ander wat sy rykdom met jaloesie sou kon bejeën, en terselfdertyd vergemaklik dit beheer oor die beeste, en weiveld word meer gelykmatig verdeel. Die rufiso/ghushita-houers weer het die gebruiksreg op die trekkrag van die beeste, asook op die melk wat gelewes word.

1) Vgl. Olivier, N.J.J. 1969 op. cit. pp. 563-573

Verder sal die eienaar hom gewoonlik na elke jaar van goeie diens met 'n kalfie beloon.

Die rufiso/ghushita-houer moet die beeste na die beste van sy vermoë versorg. Indien daar 'n bees aan faktore buite sy beheer sterf, moet hy dit dadelik aan die eienaar rapporteer, andersins kan die eienaar hom aanspreeklik hou vir die skade. 'n Horing of die vel van 'n dier wat in die veld gevrek het, moet as bewys gehou word. Die vleis van 'n dier wat naby die huis vrek en beyds gered kan word, behoort aan die eienaar van die beeste, en hy moet dit kom haal, of so nie moet die rufiso/ghushita-houer die vleis verkoop, of vir bokke of mahango ruil en aan die eienaar oorhandig saam met die vel of horings van die dooie dier as bewysstuk. Die eienaar van die beeste kan die beeste te enigertyd terugneem, maar daar word van hom verwag om goeie diens met 'n kalf te beloon. Indien die eienaar hierdie hoflikheidsgebaar nalaat, het die rufiso/ghushita-houer geen eisreg nie, maar hy kan druk op die eienaar uitoefen deur sy kerie as simbool van ontevredenheid saam met die persone wat die beeste kom haal, na die eienaar te stuur. Die eienaar word hierdeur attent gemaak op sy verpligtinge en behoort dit na te kom.

7. Onregmatige dade en misdade

7.1 Inleiding

Dit is moeilik om 'n onderskeid te tref tussen 'n onregmatige daad en 'n misdaad in die werking van die Kavangoreg.¹⁾ Alle sake moet 'n klaer hê en die klaer is altyd die benadeelde of sy bloedverwante. Die voormanne of die kaptein (as verpersoonliking van die gesagstruktuur) stel nooit 'n aksie teen 'n oortreder in tensy die benadeelde of sy verwante die persoon kom aankla nie (behalwe natuurlik in gevalle waar die kaptein of die betrokke voorman persoonlik die benadeelde is.) Daar rus verder ook geen verpligting op iemand om 'n saak te rapporteer nie, behalwe in soverre dit hom van suspisie ten opsigte van aandadigheid vrywaar.

Boete (aan die stamkas), lyfstraf en skadevergoeding (aan die benadeelde) word sonder meer afgewissel in sake: Dit sou byvoorbeeld kon gebeur dat A vir X aankla van een of ander onregmatige handeling waardeur A benadeel sou wees, en dat die hof op die ou end vir beide A en X 'n boete opleë wat dan in die stamkas gestort word; of dat lyfstraf toegedien word aan een of beide van die partye. Dit gebeur ook soms dat A en X skadevergoeding aan mekaar betaal, die een miskien 'n rapsie meer as die ander. In die saak van Kakuthi vs. Mandakwe is Mandakwe byvoorbeeld met ses houe gevonnies omdat hy te kenne gegee het dat hy nie die skadevergoeding

1) Vgl. Elias, T.O. 1956 op. cit. p. 110 e.v. vir sy argumente oor die onderskeid tussen siviele en kriminele reg by tradisionele regsisteme in Afrika.

aan die benadeelde wou betaal nie. In die saak van Shoro vs. Mutjoviri moes Mutjoviri R5 aan Shoro betaal omdat hy haar aangerand het, maar sy moes op haar beurt R3 aan hom betaal omdat sy hom daartoe aanleiding gegee het. Dit gebeur dikwels in aanrandingsake dat sowel skadevergoeding betaal moet word én 'n boete opgelê word. In die saak Mushonga vs. Ngoro moes Ngoro byvoorbeeld vier beeste aan die benadeelde betaal en R10 aan die stamkas. In die saak John vs. Thomas moes Thomas vyf beeste aan John betaal en een aan die stamkas (boete). In 'n aanrandingsaak in 'n algemene bakleiery, waar Theresia Ghuthimu vir Nando en Kapinda aangekla het, is al drie beboet en die boetes in die stamkas gestort. By ander aanrandingsake is slegs skadevergoeding betaal en geen boete opgelê nie; vergelyk byvoorbeeld Maguru vs. Goro, Kandyendye en Napemba vs. Haingura en Diyeve vs. Voko en Haghundjangi.¹⁾

Dit kom voor asof 'n daad as strafbaar beskou kan word al is dit nie teen 'n bestaande reël of wet gepleeg nie. Die houding van die persoon ten opsigte van sy medemens en dié se regte en besittings is belangrik vir die bepaling van strafbaarheid. Met ander woorde: is die persoon daarop uit om sy medemens te benadeel, en benadeel hy hom wêl deur sy daad, of is die daad te goeder trou gepleeg? Hierdie beginsel blyk byvoorbeeld uit skertsverhoudinge met sekere persone, waar 'n persoon 'n goeie vriend en bepaalde verwante kan vloek of speels aanrand sonder dat hy gestraf hoef te

1) Alle sake word in die bylae op p. 156 e.v. aangegee.

word.²⁾ Selfs in gevalle van skertsverhoudinge word daar egter ook gelet op die ingesteldheid van die dader: pleeg hy die daad in speelsheid en grappenderwys, of is hy werklik daarop uit om sy vriend of verwant te benadeel? Aan die ander kant egter, kan daar skadevergoeding van 'n persoon geëis word waar hy byvoorbeeld 'n vreemdeling oor die kop streel met die doel om hom te verkleiner, of hom aanspreek op 'n wyse wat nie by vreemdelinge pas nie en daarop gemik is om die ander se menswaardigheid te skaad, al was dit nie 'n ernstige daad van aanranding of 'n blatante geval van laster nie.

Selfs waar daar 'n wet of reël bestaan, is die oortreding daarvan nie soseer 'n oortreding van die wet as wet nie, maar van die wet as deel van die solidariteit en tradisie van die gemeenskap.

Deur 'n wet te oortree, slaan hy die houding in om dit wat goed was in die gemeenskap te ignoreer, en hierdie houding is nadelig en moet in die kiem gesmoor word. Dit gebeur dat 'n bepaalde wet mettertyd verdwyn, nie omdat dit formeel as wet geskrap is nie, maar omdat die instelling van die gemeenskap jeens die betrokke wet verander het. So byvoorbeeld is gevalle waar onderwysers in die nuut-ingestelde skole lyfstraf toegepas het, as ernstige aanranding beskou en ouers het met vele klagtes in dié verband na die houe gegaan. Mettertyd het die besef egter algemeen deurgeskemer dat 'n onderwyser ook matige tugreg op 'n stout kind kan hê, en sonder dat dit formeel op 'n stamvergadering

2) Vgl. Bosch, J.L. 1966 op. cit. p. 166 i.v.m. die skertsverhouding tussen wiro (kruis neefs en -niggies).

afgekondig is, is hierdie wet gewysig.

Onkunde, nalatigheid en kranksinnigheid werk strafversagkend in. Hoewel sommige regters wel dronkenskap as 'n versagkende omstandigheid beskou, is dit nie algemeen die geval nie. Die houding van die regspreker is blykbaar dat 'n dronk persoon wel deeglik daarvan bewus was dat hy besig is om hom dronk te drink voordat hy te dronk was om redelik te dink, en dat hy hom dus die etiketsreëls vir 'n dronk persoon moes inprent voordat sy redelikheid voor die drank swig, sodat hy outomaties hierop kan handel in sy dronkenskap. Waar 'n dronk persoon dus huis toe gaan en gaan slaap en 'n ander sou hom in sy hut kom steur sodat die stoornis 'n hou oor die kop kry, is die dronk persoon nie verantwoordelik vir sy daad van aanranding nie, en die stoornis se ongerief is sy eie verantwoordelikheid. Sou die dronk persoon egter rondloop en moeilikheid soek, is hy net so toerekeningsvatbaar vir sy daad as 'n nugter man. Hoewel die beskuldigde in die saak Kōna vs. Djami dronkenskap as verweer voorgehou het, is hy nogtans die redelike swaar vonnis van R30 opgelê vir minagting van die Wet (Vgl. p.50 tot 58) en net so in die saakbeskadiging- en aanrandingsaak van Thimende en Dimbindo waar die beskuldigde 'n vonnis van twaalf beeste opgelê is, ver bo die waarde van die beskadigde geboue.

Sover dit straf vir onregmatige daad/misdade betref, is skadevergoeding gewoonlik betaalbaar, dikwels gepaardgaande met 'n boete en/of lyfstraf soos bo genoem. Die vader van 'n kind sal moet instaan vir die vergoeding van skade wat deur die kind aangerig is.

Waar die skuldige 'n volwassene is, en in onmag is om die skadevergoeding/boete te betaal, sal sy linie vir hom moet instaan. Tot tyd en wyl hulle hieraan voldoen het, sal die skuldige vir die kaptein of voorman moet werk, of so nie 'n tyd in die tronk moet deurbring. Hoewel verjaring nie in die reg voorkom nie, bemoeilik dit die saak van die eiser indien 'n saak nie so gou moontlik gerapporteer word nie.

7.2 Beskadiging van eiendom

Die nalatige of opsetlike beskadiging van 'n ander persoon se eiendom is 'n onregmatige daad wat dikwels as geding voor die hof dien. Uit die aard van die materiële kultuur van die Kavango is eiendomsbeskadiging veral drieledig te onderskei, naamlik (1) skade aangerig aan landerye (2) skade aangerig aan woonstrukture en ander vervaardigde besittings, en (3) skade aangerig aan diere. Die beskadiging van kleiner materiële besittings gaan gewoonlik gepaard met skade wat aangerig is aan woonstrukture, soos waar eetgerei beskadig is as gevolg van 'n hut wat afgebrand word, of waar 'n bok 'n kledingstuk uit die kraal steel en beskadig.

Daar kan 'n verdere onderskeid getref word tussen nalatige en opsetlike eiendomsbeskadiging. Die beskadiging van 'n persoon se eiendom deur vee of huisdiere van 'n ander persoon word as nalatige saakbeskadiging gereken waarvoor die eienaar van die diere aanspreeklik is. Waar die eienaar van die dier in 'n redelike mate voorsorg getref het en 'n dier sou nogtans onvoor-

siens skade aan 'n ander persoon se eiendom aanrig, is die eienaar nie daarvoor aanspreeklik nie - byvoorbeeld waar 'n bees oor 'n sesvoetdraadomheining sou spring, of waar 'n andersins mak hond skielik links en regs sou begin byt.

7.2.1 Skade aangerig aan landerye

Skade wat op landerye aangerig is, word nie net gereken as skade teen die bestaande gewasse op die landerye nie, maar het ook te doen met die toekomstige opbrengs van die spesifieke land. Die begrawing van ghupuputa-(Mb.) mbambo-(Kw., Gc., S.) medisyne in 'n land met die doel om die eienaar te benadeel ten opsigte van komende oeste, is net soseer 'n saak van eiendoms-beskadiging as beeste wat bestaande gewasse opvreet.

Aan elke manlike stamlid in die stamgebied word soveel grond toegesê as wat hy en sy vrou(e) effektief kan bewerk. Hierdie landerye is gewoonlik rondom die wooneenhede aangelê, maar omdat goeie landbougrond al hoe skaarser word in die bewoonde dele naby die rivier, word al hoe meer landerye dieper die bos in aangelê. Behalwe in die geval van ryk boere en by die landbouprojekte Shadikongoro, Musese, Vungu-vungu en Masare, is landerye nie omhein nie. Hoewel die vee nie ingekamp word nie, word daar van die eienaar verwag om beheer oor sy vee uit te oefen, gewoonlik deur sy seuns as bees- of bokwagtertjies by die vee te plaas, of deur sy beeste na aanleiding van die rufiso-(Kw.) ghushita-(Mb., Gc., S.) gebruik aan 'n vriend uit te leen. Hoewel die wagtertjies of ghushita/rufiso-houer aan die eienaar verantwoording sal moet doen en gevaar loop om, in die geval

van die wagttertjies, 'n goeie loesing te ontvang, of om in geval van die ghushita/rufiso-houer die voorregte van die ghushita/rufisooverhouding te verloor, bly die eienaar direk verantwoordelik aan die benadeelde ten opsigte van skade wat deur sy vee aangerig is. Waar 'n persoon byvoorbeeld tien beeste van sy eie besit en vyf as rufiso/ghushita-houer van 'n vriend, is hy aanspreeklik vir sy tien eie beeste indien dié skade aan landerye sou aanrig, maar sy vriend is aanspreeklik vir die skade aangerig deur sý vyf beeste, selfs al was hulle nie onder sy direkte beheer nie. Dit is egter nie nodig dat die eienaar van die beeste as mede-aanspreeklike in 'n hofsaak gedaag word nie; slegs die persoon onder wie se beheer die beeste geplaas is, tree as beskuldigde op. Die eienaar moet inval by die hofbeslissing.

Dit blyk asof in gevalle waar daar 'n wagttertjie by die vee aangestel is en hy sy plig versuim het, hy soms ook voor die hof gedaag kan word om rekenskap te gee; Die eienaar van die beeste bly egter aanspreeklik vir die skadevergoeding en hoewel hy sy kind 'n goeie pak slae vir sy nalatigheid kan gee, het hy nie die reg om die skadevergoeding van die kind se linie te eis nie, of later, wanneer die kind eiendom bekom, hierdie eiendom te konfiskeer ter delging van die skuld nie.

Die prosedure wat gevolg word, verskil van stam tot stam. By die Mbukushu byvoorbeeld is die korrekte prosedure wanneer die eienaar van die landerye 'n ander man se beeste in sy landerye kry, om die beeste, sonder om hulle te beseer, uit die landerye

te jaag en na die voorman (of kaptein) te neem. Die voorman/kaptein sal dan die persoon onder wie se beheer die beeste veronderstel is om te wees, laat kom en die voorman/kaptein, die eienaar van die landerye, en die persoon wat vir die beeste verantwoordelik is (die eienaar of rufiso/ghushita-houer), sal dan na die landerye gaan om die omvang van die skade te bepaal. Dáár kan die twee partye die saak onderling skik in die voorman/kaptein se teenwoordigheid, of die benadeelde kan besluit om die saak na die hof te neem en skadevergoeding te eis. Sy voorneme moet net daar aan die voorman/kaptein bekend gemaak word, wat 'n datum sal bepaal waarop die partye in die hof moet verskyn. In die tussentyd is die betrokke beeste nog geskut by die voorman of kaptein. Dié moet daarop 'n persoon laat kom wat bekend is met die veegetalle van die beskuldigde (vandag is daar 'n vee-inspekteur in elke stamgebied aangestel om onder andere hierdie werk te doen), sodat daar vasgestel kan word watter van die beeste werklik aan die beskuldigde behoort en watter hy slegs vir 'n vriend beheer. Nadat die getalle vasgestel is, word die vee laat loop.

Dit is baie belangrik om die korrekte prosedure in dié verband te volg, anders verbeur of bemoeilik die benadeelde sy vorderingsreg. In die saak van byvoorbeeld Matjokwe vs. Dighoma het Dighoma Matjokwe se beeste in sy landerye gevind, en in plaas daarvan om hulle na die voorman te neem, het hy die beeste in Matjokwe se eie landerye ingejaag sodat hulle dit verniel het. Matjokwe het daarop 'n aksie vir skadevergoeding teen Dighoma ingestel vir die vernieling van sy (Matjokwe s'n) landerye deur sy eie beeste,

en die hof het R40 of een bees skadevergoeding aan hom toegeken. In 'n aksie om skadevergoeding ingestel deur Thimende teen Rufunus Kandyendje, het die voorman versuim om seker te maak watter van die betrokke beeste werklik aan Kandyendje behoort het, en die kaptein het die saak uitgestel totdat die vee-inspekteur uitsluitel in dié verband gegee het. Die voorman is oor sy nalatigheid berispe.

By die ander stamme word die beeste na die eienaar of rufiso/ghushita-houer se kraal gejaag. Daarna gaan die eienaar of beheerder (rufiso/ghushita-houer) van die beeste en die eienaar van die landerye na die voorman en gesamentlik gaan hulle kyk wat die skade is.

Oor die algemeen is die ander stamme minder streng as die Mbukushu ten opsigte van die beskadiging van landerye, en skadevergoeding is een bees vir ernstige skade wat aan die gemiddelde landery aangerig is, behalwe waar die beeste met opset daarin gejaag is, in welke geval twee beeste as skadevergoeding geëis sal word. Die eienaar sal in gevalle van nalatige saakbeskadiging waarby 'n hoë boete opgelê is (bv. een bees), die skade betaal, maar in die geval van ligte skade sal die rufiso/ghushita-houer gewoonlik die skadevergoeding uit sy eie sak betaal om sy eer by die eienaar te beskerm.

By die Mbukushu hang die grootte van die skadevergoeding wat betaalbaar is af van die hoeveelheid beeste wat in die landerye was en die graad van die skade wat aangerig is. Wanneer die skade

gering is en die beheerder van die beeste of die eienaar van die landerye jaag die beeste uit die lande voordat werklike groot skade aangerig is, sal die hof skadevergoeding van \pm 50 sent per kop toestaan, waarvan die beheerder van die beeste die volle bedrag sal moet betaal - in so 'n geval kom die werklike eienarskap van die beeste nie ter sprake nie. Waar die skade egter groot is, is 'n pro rata deel van die beeste wat op die landerye oortree het, as skadevergoeding betaalbaar, en dra die werklike eienaar(s) van die beeste in verhouding by tot die skadevergoeding, afhangende van die hoeveelheid van die beeste wat die skade aangerig het, waarvan hy (hulle) die eienaar(s) is. Hierdie pro rata deel is gewoonlik een vyfde van die aantal beeste in die landerye, hoewel skadevergoeding van meer as tien beeste uiters selde toegestaan sal word; met dien verstande dat die skadevergoeding groter as tien beeste kan wees waar 'n groot trop beeste (bv. tweehonderd) 'n groot lap gesaaides (bv. tien hektaar) verwoes. Dit is slegs in die moderne tyd dat daar sprake is van sulke groot gesaaides; dit skyn ook asof daar van die eienaar verwag word om sy landerye behoorlik toe te kamp indien hy op so 'n groot skaal wil boer, en dat dit sy plig is om toe te sien dat beeste nie in sy gesaaides kom nie. Hy sou egter 'n hoë skadevergoeding kon eis as iemand met opset beeste in sy landerye injaag.

In alle gevalle is die skadevergoeding betaalbaar vir opsetlike vernieling van 'n ander se gesaaides deur vee daarin te jaag, heelwat hoër as in geval van nalatigheid. Waar iemand 'n ander persoon se beeste met opset in 'n derde persoon se landerye injaag met die doel om die derde persoon skade te berokken, is die drywer

van die beeste, en nie die eienaar of rufiso/ghushita-houer nie, aanspreeklik vir die skade, en dit wil voorkom asof skadevergoeding aan beide die eienaar van die landerye sowel as die "eienaar" van die beeste toegestaan kan word, in die eerste geval vir werklike skade aangerig, en in die tweede vir naamskending.

Dit blyk asof die hof in gevalle van die afbranding van landerye dieselfde houding inneem as by die afbranding van woonstrukture, naamlik dat daar kwytskelding of gelyke kompensasie moet wees in gevalle van nalatige brandstigting, en dubbele kompensasie in gevalle van opset. In dergelike gevalle is skadevergoeding bepaalbaar op grond van gemiddelde vorige oeste op die betrokke land, of in die geval van 'n nuwe land op grond van ooreenstemmende landerye. Een mathouer ontstronkte mahango ongeveer 1 m^3 word gereken as gelykstaande aan een bees of R40.

In gevalle waar 'n persoon kommunale weiveld afbrand, sal die betrokke voorman, of die kaptein self, as klaer optree en straf na goeddunke op lê.

Die eienaar van gesaaides het nie die reg om skadevergoeding te eis in gevalle waar beeste op sy lande oortree nadat die oes reeds af is nie; hy kan ook nie weiregte weier op die stoppels op die lande nā die oes nie.

7.2.2 Skade aangerig aan woonstrukture en ander vervaardigde besittings

Daar is reeds hierbo daarop gewys dat daar by die onherstelbare vernietiging van woonstrukture, byvoorbeeld deur brand, skadever-

goeding betaal word in ooreenstemming met die waarde van die betrokke woonstrukture in gevalle van nalatigheid, en dubbel die waarde in gevalle van opset, hoewel sommige regsprekers neig om skuld in geval van nalatigheid heeltemal kwytskeld.

Dit kom voor asof die oprigtingskoste bepalend is vir die vergoeding van skade - waar 'n afgebrande kraal byvoorbeeld oorspronklik R100 gekos het om op te rig, sal die skadevergoeding daarvolgens bepaal word. Die betrokke partye kan natuurlik ook onderling ooreenkom oor die heroprigting van die bepaalde geboue, en verkieslik moet die voorman of kaptein self teenwoordig wees in die teenwoordigheid van getuies.

Die waarde van 'n gewone (3m x 3m) paal-en-riet hut is naastebly R10, maar baksteengeboue se waarde word as veel hoër bereken. So is Dimbindo byvoorbeeld met tien beeste gevonnissen vir die opsetlike beskadiging van die huis van die stamsekretaris by Mukwe. Vyf van die beeste was vir die bakstene en vyf vir die vensters.

By die bepaling van skadevergoeding word huishoudelike artikels en persoonlike besittings en geld wat in die proses beskadig of vernietig is, bygereken. In die hof sal hierdie beskadigde artikels gewoonlik as bewysstukke getoon word.

Noodweer, d.w.s. waar 'n persoon se woning ondergeskik gestel word aan 'n lewe, of aan 'n meer waardevolle materiële voorwerp binne die woning, dien as gronde vir kwytskelding van skuld. Die inge-

steldheid van die dader sal egter wel deeglik in ag geneem word. 'n Persoon kan byvoorbeeld die deur van 'n brandende gebou oopbreek om waardevolle voorwerpe binne te red, indien hy bewus is van die bestaan van sulke voorwerpe, selfs as hy op die ou end misluk in sy poging om wel die voorwerpe te red.

Die eienaar van woonstrukture kan nie aanspraak maak op skadevergoeding vir wooneenhede waarvan hy afstand gedoen het nie. Waar 'n kraalhoof sy kraal ontruim en hom elders gaan vestig sonder om blyke te gee dat hy sy vorige kraal wil behou, byvoorbeeld as periodieke verblyfplek of om later te verkoop, het hy geen reg om skadevergoeding te eis vir skade wat aangerig is nie. In gevalle waar 'n struktuur binne 'n kraal deur verwerping en langdurige ongebruik so verval is dat dit sy bruikbaarheid verloor, kan die eienaar nie vergoeding eis indien dit beskadig word nie.

In gevalle waar diere skade aan woonstrukture aanrig, is die eienaar van die dier aanspreeklik om in gelyke mate vir die skade te kompenseer. Net soos in die geval van vee wat op landerye oortree, mag die oortredende dier nie beseer word nie, maar die benadeelde kan weier om die dier te laat gaan voordat die skade vergoed is, of voordat die hof 'n uitspraak in dié verband gegee het.

7.2.3 Besering van diere

Vee maak 'n groot deel van die materiële besitting van die Kavango uit, en behalwe vir die ekonomies benutbare waarde daarvan, het

veebesit ook 'n hoë prestigewaarde. Rykdom word gemeet aan groot vee-, en veral bees-, getalle. Vandag, onder invloed van landbouvoorligting, speel kwaliteit 'n al hoe groter rol, en waar die waarde van 'n bees onlangs nog vasgestel is op R40, die van 'n bok op R6 en 'n hoender op R1, bevraagteken sommige regsprekers vandag hierdie (relatief lae) geldelike ekwivalent, en is hulle geneig om 'n hoër waarde na gelang van die gehalte van die betrokke stuk vee toe te ken.

Die reël geld, soos in alle gevalle van eiendomsbeskadiging, dat waar 'n dier nalatiglik beseer of gedood is, byvoorbeeld deur 'n motor, 'n gelykwaardige dier of die geldelike ekwivalent daarvan, in ruil verskaf word, met dien verstande dat 'n ligte en tydelike besering, soos 'n haan wat sy stertvere verloor of 'n ligte wond aan 'n bees, nie aanleiding kan gee tot 'n eis om skadevergoeding met die doel om moontlik 'n beter dier in ruil te ontvang nie. Waar die besering of dood van die dier met opset plaasgevind het, is die skuldige aanspreeklik om dubbele kompensatie te lewer. In beide gevalle, opsetlik of nalatiglik, behou die eienaar die beseerde/dooie dier. Waar die benadeelde nie tevrede is met die kwaliteit van die dier(e) wat hy as kompensatie ontvang het nie, kan hy hom tot die hof rig, wat uitsluitel in dié verband sal gee. Skadevergoeding is nie betaalbaar vir 'n dier wat uit selfverdediging gedood of beseer is nie. Ook hier neig sommige regters om skuld heeltemal kwyd te skeld in die geval van nalatigheid.

Gevalle waar een dier 'n ander beseer, byvoorbeeld waar twee bulle baklei, kan nie aanleiding gee tot 'n aksie om

skadevergoeding nie, behalwe in gevalle waar 'n spesifieke dier bekend is vir 'n kwaai humeur, en waar die eienaar alreeds versoek is om die spesifieke dier in toom te hou of te vernietig, en hy nagelaat het om dit te doen. In gevalle waar die eienaar van 'n kwaadaardige dier versuim om voorsorg te tref en sy dier sou 'n ander dier beseer, word hy gereken opsetlik te wees en is dubbele skadevergoeding betaalbaar.

Wagttertjies wat 'n dier in die uitvoering van hulle plig beseer of dood, is van skuld kwytskeld.

7.3 Diefstal

Diefstal is 'n ernstige onregmatige daad in die Kavango en skadevergoeding van twee maal of meer die waarde van die gesteelde goedere is betaalbaar wanneer 'n persoon skuldig bevind word aan diefstal. Dikwels word 'n boete ook nog opgelê wat na die stamkas gaan, of lyfstraf word toegedien.

Diefstal is vroeër baie swaar gestraf en die dief is soms gedood om hom uit die gemeenskap te verwyder en om as afskrikmiddel vir die res te dien. Die veroordeelde is gewoonlik verdrink deur hom onder 'n wato (houtkano) vas te maak of hom met 'n gewig aan sy polse in die rivier te gooi. Die besittings van die beskuldigde is gekonfiskeer en die kaptein het die benadeelde daaruit gekompenseer.

Wanneer 'n persoon 'n dief in sy huis betrap, en die dief sou teenstand bied of probeer ontvlug, kan hy hom met geweld oorrompel.

en kon hom vroeër selfs dood. Hierdie reg om 'n dief met geweld te arresteer, kan deur enige verbyganger toegepas word sonder dat die aanrander vervolging hoef te vrees - dit sou bestempel kon word as 'n situasie van noodweer, en die aanrander sal geprys word vir sy bedagsaamheid: "Jy kan hom slaan soos jy wil, want iemand wat in 'n ander huis is, is soos 'n leeu; as jy met hom speel, kan hy jou dalk doodmaak" (kaptein Dimbare).

Veediefstal word in dieselfde lig beskou as oortreding van 'n persoon se hutprivaatheid met die doel om te steel, en die beginsel dat hy met geweld in hegtenis geneem kan word, geld ook vir 'n veedief.

Dit blyk asof, hoewel die skadevergoeding betaalbaar pro rata dieselfde bly, die boete aan die stamkas vergroot indien 'n persoon 'n tweede of verdere keer aan diefstal skuldig bevind word.

'n Kind wat iets steel, sal "vir homself moet praat" in die hof, en hoewel sy vader vir die skadevergoeding moet instaan, kan die kind self lyfstraf deur die hof opgelê word, wat in die teenwoordigheid van die aanwesiges deur die stambode toegedien sal word.

(Net soos in ander gevalle waar skadevergoeding en/of boete betaalbaar is, en die skuldige in onvermoë is om die skade te verhaal of die boete te betaal, sal sy linie, in geval van 'n volwassene, vir hom moet instaan. Tot tyd en wyl die bloedverwante hieraan voldoen het, sal die skuldige by die kaptein of voorman moet werk, of in die tronk moet sit).

7.4 Aanranding

Eise om skadevergoeding vir aanranding is van die mees algemene sake waarmee die hof hulle besig hou. Uit 'n monster van 30 opeenvolgende sake in die Mbukushu-kapteinshof, het 11 oor aanranding gehandel. (Sowel die kaptein as die voormanne kan aanrandingsake verhoor, maar ingewikkelde aanrandingsake waar een of albei van die partye nie by die uitspraak van die voormanshof wil berus nie, word gewoonlik na die kaptein geneem.)

Dit skyn asof bloedlating 'n belangrike aspek van die bepaling van skadevergoeding in aanrandingsake is; waar 'n persoon sodanig aangerand word dat hy bloed laat, sal die skuld van die aanrander, en ook die skadevergoeding betaalbaar aan die beseerde, groter wees. Dit blyk asof bloed vroeër 'n belangrike simboliese funksie vervul het. Die bloed van die stamlede was 'n belangrike bindingselement met die stamhoof/kaptein, en hy alleen het mag oor die bloed(lewe) van sy stamlede gehad. Waar 'n persoon dus iemand so aanrand dat hy as gevolg daarvan bloed laat, was dit nie 'n siviele saak van aanranding nie, maar 'n direkte uittarting van die kaptein se gesag, en van die solidariteit van die gemeenskap. Hierdie beginsel geld vandag nie meer nie en is aanranding 'n persoonlike saak tussen twee partye, hoewel daar in gevalle van bloedlating nog 'n gebruik uit die verlede toegepas word, naamlik die slag van 'n bees, bok of hoender vir die "was van die wonde" (kupupu (Mb) kuditaika (Gc., S., Kw.)), waarvan die bloed aan die beseerde gesmeer en die vleis deur hom en sy familie geëet word; in aansluiting hierby is daar ook dikwels (hoewel nie altyd nie), buiten skadevergoeding aan die beseerde, ook nog 'n boete aan die stamkas

betaalbaar. In die saak van Ndara en Theresia vs. Mbambo moes Mbambo byvoorbeeld R10 aan Theresia betaal omdat hy haar geklap het, een bees as wondewasmiddel vir Ndara omdat hy sy oogbank stukkend gegooi het met 'n klip, asook R10 aan die stamkas.

Daar is reeds daarop gewys dat 'n persoon 'n ander kan aanrand as hy dié op heterdaad betrap waar hy besig is om vee of iets uit 'n ander se huis te steel, sonder dat die aanrander vervolging hoef te vrees. Dieselfde beginsel geld in die geval van selfverdediging, die verdediging van 'n ander persoon, of die verdediging van materiële besittings.

'n Persoon wat homself verdedig, het nie skuld aan die beserings wat die aanvaller opdoen nie, selfs as die wapens waarmee hy homself verdedig veel gevaarliker is as dié van die aanvaller. As die onmiddellik-dreigende gevaar afgeweer is - die aanvaller lê byvoorbeeld bewusteloos op die grond - mag daardie persoon egter nie voortgaan om die aanvaller in woede aan te rand nie; in so 'n geval sal 'n element van skuld op die selfverdediger rus. Waar die aanvaller egter verbete aanhou met sy aanval, kan die persoon wat homself verdedig so ver gaan om die aanvaller te dood, behalwe in gevalle waar dit voor-die-handliggend is dat die aanvaller nie die doel het om te dood nie - byvoorbeeld waar hy die persoon met 'n dun latjie aanrand. 'n Persoon het verder ook nie skuld aan 'n aanranding wat gepleeg is in 'n poging om 'n ander persoon teen 'n aanvaller te verdedig nie, veral in gevalle waar dit duidelik is dat die ander persoon nie opgewasse is teen die aanvaller nie. Die omstandighede en ingesteldheid van

die persone wat betrokke is sal egter in ag geneem word. Iemand kan byvoorbeeld nie selfverdediging as skuldkwytskeldende verweer voorhou waar hy 'n ander persoon so getart het dat dié hom in woede aangeval het nie. In so 'n geval is die aanvaller sowel as die verdediger skuldig, die verdediger nie soseer vir die aanranding van die aanvaller nie, maar eerder vir die oorsaaklikheid van die bakleiery. In die saak van Shoro vs. Mutjoviri moes Mutjoviri byvoorbeeld R5 aan Shoro betaal omdat hy haar aangeval het, maar Shoro moes op haar beurt R3 aan Mutjoviri betaal omdat sy die oorsaak van die onenigheid was.

Die beskerming van die materiële besittings van 'n persoon lei ook tot die kwytskelding van skuld weens aanranding. Waar 'n persoon byvoorbeeld sien dat iemand van plan is om iemand anders se bees of bok wederregtelik keel af te sny, of van plan is om sy huis wederregtelik aan die brand te steek, kan hy daardie persoon aanrand om die daad te verhoed - nogtans slegs waar hy deur die aanranding die daad moontlik sou kon verhoed. Indien die daad van eiendomsbeskadiging egter reeds gepleeg is, kan die aanrander nie kwytskelding van skuld pleit op grond van noodweer nie.

Waar die kaptein 'n noodtoestand sou afkondig, en 'n persoon beseer 'n ander nalatiglik in die gees van die noodtoestand - 'n persoon steek byvoorbeeld 'n mede-kraallid in die nag dood onder die indruk dat hy 'n terroris is - is die aanrander onskuldig.

Growwe nalatigheid is ook strafbaar. In die saak van Mashaka vs. Dinyando het Dinyando byvoorbeeld by 'n bierdrinkery kwaad geword en 'n beker teen 'n paal geslinger sodat dit weggeskram en Mashaka se kind teen die kop getref het. Die wond het effens gebloei. Dinyando is skuldig bevind en moes R3 aan Mashaka betaal en 'n hoender slag om "die wonde te was".

Die feit dat 'n ander persoon die aanrander gelaster of gevloek het, sal nie as bepaling van onskuld in die hof geld nie; hoewel dit dikwels sal gebeur dat die lasteraar ook skuldig bevind word. As iemand in 'n algemene bakleiery seerkry en veral as hy bloed laat, kan hy skadevergoeding in die hof eis, al het hy willens en wetens aan die bakleiery meegedoen. Die kans is nietemin daar dat skadevergoeding nie toegestaan sal word nie en dat aan die benadeelde sowel as die aanrander 'n boete opgelê sal word. In die saak van Ghuthimu vs. Nando en Kapinda waarin Ghuthimu aansoek gedoen het om skadevergoeding vir die beserings opgedoen in 'n bakleiery met die beskuldigdes, is aan al drie die betrokkenes 'n boete opgelê. Ghuthimu R3, Nando R3 en Kapinda R5, wat alles aan die stamkas betaal is. Waar 'n persoon 'n ander uitdaag tot 'n bakleiery, kan hy nie later aansoek doen om skadevergoeding weens besering nie. Hoewel dronkenskap nie altyd as versagtende omstandighede dien vir daade wat die dronk persoon wederregtelik in sy dronkenskap gepleeg het nie, sal skadevergoeding nie toegestaan word as 'n nugter persoon opsetlik met 'n dronk persoon gaan sukkel het met die doel om hom kwaad te maak, en dié persoon die laspos in sy dronkenskap aangerand het nie.

'n Man het 'n matige tugtigingsreg op sy vrou en sy kan nie skadevergoeding van hom eis vir aanranding wat gepleeg is in die uitvoering van hierdie reg nie. Dit is egter belangrik dat die tugtiging matig sal wees, en in 'n goeie gees, naamlik met die doel om haar tereg te wys. 'n Man kan nie sy vrou herhaaldelik en sonder rede slaan nie; so 'n handeling sou wederregtelik wees en die hof sou skadevergoeding aan die vrou kon toestaan. Die onus rus op die hof om te besluit of die tugtiging matig en geregverdig toegedien is, of nie.

Ouers het 'n matige tugtigingsreg op stout kinders, so ook die moeders- en vadersbroers en ander gesagsdraende familieleden. Tugreg kan verder gedelegeer word na die ouer broers en susters van die kind. Onder geen omstandighede mag 'n vreemdeling of nie-familielid stout kinders pak gee nie. Die een vrou in 'n poligame huishouding mag ook nie die kinders van die ander vrou(ens) slaan nie, selfs al is sy die hoofvrou van die kraal. Vandag het onderwysers in die skole ook 'n matige tugtigingsreg op leerlinge.

Vriende en skertsmaats kan mekaar ook speels aanrand, maar die ingesteldheid van die dader bly van belang. Bloed- en aanverwante teenoor wie speelse aanranding nie wederregtelik is nie, is die swaer; die moeder se susterskind (shanyoko (Mb.), shanawe (Gc., S.), gurihanane (Kw.)); broerskind van die moeder (thiro (Mb.), shiro (Gc., S.), sipwa (Kw.)); oupa en ouma (nyakodia (Mb.), vamama (Gc., S.), zinyakurwa (Kw.)); jonger broer (mina (Mb.), mughunyande (Gc., S.), mumbyange (Kw.)) en

kleinkind (mwikurwa (Mb.), shitekuru (Gc., S.), ntekuru (Kw.)).

Waar iemand deur 'n kwaai dier aangerand word, is die eienaar van die dier aanspreeklik vir skadevergoeding indien hy voorheen oor sy dier gewaarsku is. Hierdie skadevergoeding is outomaties deur gebruik vasgestel en die saak word gewoonlik nie eers in die hof gerapporteer nie. As 'n hond naamlik iemand byt, moet sy eienaar die beseerde twee bokke gee. Die een slag hy om "die wonde te was", die ander geld as skadevergoeding. In die geval van 'n bees wat iemand stoot, geld dieselfde gebruik, behalwe dat daar 'n sosiale sanksie op 'n ryk man sal rus om "die wonde met beesbloed te was". 'n Bok sal in so 'n geval nog as skadevergoeding gegee word, maar 'n bees sal geslag word om "die wonde te was". Hoewel die vleis aan die beseerde behoort, is dit paslik om die skenker van die vleis ook te nooi om saam te eet. So word goeie sosiale verhoudinge herstel.

Die aggressiewe dier kan in selfverdediging gedood word sonder dat die eienaar 'n reg op skadevergoeding het - 'n hond wat blaffend op iemand afstorm, word gereken aggressief te wees en kan gedood word. Die vleis van 'n bees wat in selfverdediging gedood is, behoort aan die eienaar van die bees, en indien hy 'n bees slag vir die was van die wonde, kan hy nie die vleis van die dooie dier aanbied nie, maar moet hy 'n ander dier (bees of bok) daarvoor slag.

'n Stambode of stampolisieman is nie aanspreeklik vir skadevergoeding weens beserings wat toegedien is in die uitvoering van sy plig nie. Die straf vir aanranding verskil van geval tot geval en hang af van die ingesteldheid van die aanrander, die mate van

opset of nalatigheid, en die graad van besering (waarin bloedlating 'n belangrike rol speel). Hoewel skadevergoeding sal vergroot na gelang van die graad van die besering, kan ons nie praat van 'n werklike berekening van vermoënskade nie. Dit skyn eerder of daar 'n vasgestelde skaal van kompensasie geld wat wissel van 'n rand of twee tot vyf beeste.¹⁾ Vergelyk die bylae vanaf p.156)

7.5 Moord en strafbare manslag

Vandag word sake waarby die dood van 'n persoon op onregmatige wyse veroorsaak is, deur die blanke magistraat in Rundu verhoor. Dit gebeur egter dikwels dat die bloedverwante van die oorledene die saak weer by die kaptein aanhangig maak, en dat hy die moordenaar sal herverhoor en skadevergoeding aan die vermoorde se linie sal toeken selfs al is die moordenaar alreeds volgens die blanke reg gevonniss. Dit kan ook gebeur dat dié hof 'n persoon skuldig bevind aan moord al is hy onskuldig bevind deur die blanke hof. Moord is egter in dié geval 'n siviele saak en die saak sal slegs herverhoor word indien 'n klag aanhangig gemaak word. Vanselfsprekend kan slegs die linielede van die oorledene 'n moordenaar voor die hof daag.

Vroeër is moordenaars gedood, of het hulle as lewenslange slawe in die linie van die oorledene of by die kaptein self gewerk, en in nie-opsetlike gevalle kon die moordenaar vryspraak verkry deur die betaling van skadevergoeding van tien tot

1) Hoewel die ekwivalente geldwaarde van 'n bees omtrent R40 is (bv. waar 'n bees gedood is en skadevergoeding betaal moet word) word daar vir aanranding selde kompensasie van meer as R60 toegestaan.

twaaif beeste aan die linie van die oorledene.

Bloedwraak is dikwels toegepas in gevalle van moord en was nie strafbaar nie. Die broers of ander linielede van die oorledene sou na die kraal van die moordenaar gaan en hom doodmaak en sy goedere konfiskeer. Bloedwraak kon egter slegs deur die nabye bloedverwante van die vermoorde toegepas word, en 'n buitestaander sou nie as regter en teregsteller van die moordenaar kon optree nie, selfs as hy hom op heterdaad betrap, of die bewys van sy skuld voor-die-handliggend sou wees. Die moordenaar sou slegs bloedwraak kon ontvlug deur na die kaptein se kraal te vlug en daar verhoor af te wag. Dããr sou die bloedverwante van die oorledene hom nie mag uithaal nie, want hy was dan in "veilige bewaring". (ekongoro (Kw.)).

Net soos in die geval van aanranding, dien selfverdediging as gronde vir kwytskelding van skuld aan die dood van die aanvaller, selfs al het die selfverdediger 'n wapen gebruik wat veel meer potent as die wapen van die aanvaller is; met dien verstande dat daar wel 'n moontlikheid moet bestaan dat die lewe van die verdediger bedreig word, m.a.w. waar dit duidelik is dat die aanvaller onmoontlik op so 'n manier die dood van die persoon kan veroorsaak, mag die verdediger hom nie doelbewus dood nie.

Die verdediging van 'n ander persoon, of die verdediging van besittings (noodweer of die betrapping van 'n dief) dien ook as gronde vir kwytskelding van skuld aan moord; 'n noodtoestand sal as versagende omstandighede dien.

'n Moord is 'n onregmatige daad gepleeg teen die bloed van 'n linie van die oorledene, en 'n aksie om skadevergoeding sal dus deur 'n belangrike persoon in die linie ingestel word. Die vrou van die oorledene kan nie skadevergoeding vir haar en haar kinders weens die dood van die broodwinner eis nie.

Waar meer as een persoon deel gehad het aan 'n moord, is almal ewe skuldig; selfs al is die werklike dood slegs deur een van hulle veroorsaak, sou almal die bedoeling gehad het om te moor. Waar een van die medepligtiges egter duidelik nie die bedoeling gehad het om die oorledene te vermoor nie, maar slegs om hom aan te rand, en dit ook so stel, is sy skuld minder, maar hy sal skadevergoeding moet betaal vir aanranding.

Vrugafdrying is 'n onregmatige daad in die reg, en 'n linie-lid van die moeder of die vader van die kind kan skadevergoeding vir die dood van die ongebore kind eis. Die skadevergoeding sal geëis word van die ouer wat die vrugafdrying laat doen of gedoen het. Vrugafdrying vind egter deurgaans in die geheim plaas sodat sulke sake byna nooit in die hof beland nie. Die veroorsaking van die dood van 'n persoon as gevolg van onkundige mediese behandeling is ook strafbaar, selfs waar die oorledene uitdruklik toestemming gegee het tot die behandeling. 'n Nganga (toordokter) moet gewoonlik eers self van die medisyne drink voordat hy dit toedien. Op dieselfde wyse is die veroorsaking van die dood van 'n persoon wederregtelik in gevalle waar hy self versoek het dat hy gedood word, of as gevolg van die toediening van genadedood.

Waar iemand se dood veroorsaak word deur 'n aggressief-geaarde dier van iemand anders, is die eienaar van die dier aanspreeklik vir skadevergoeding aan die linie van die oorledene. Hy dra skuld indien hy bewus was van die aggressiwiteit vandie betrokke dier en nagelaat het om voorsorg te tref. Die skadevergoeding wat betaalbaar is, beloop tien tot twaalf beeste.

In alle gevalle vind die verdeling van skadevergoeding binne die linie van die oorledene net soos in die geval van vererwing plaas, met dien verstande dat waar die moordenaar self 'n lid van die linie was, hy die skadevergoeding aan die ander lede sal betaal, en verder buite rekening gelaat word by die verdeling van die besittings van die oorledene.

7.6 Laster

Laster is 'n onregmatige daad wat aanleiding kan gee tot 'n eis om skadevergoeding. Die gebruik van ongegronde vernederende of beledigende taal teenoor 'n persoon is strafbaar, maar nie die gebruik van onweloweglike taal in die teenwoordigheid van 'n ander persoon nie. Dit blyk ook dat beskuldigings wat wel waar is, nie tot 'n eis om skadevergoeding kan lei nie.

Dit kom voor asof die mees algemene delikte in verband met laster na aanleiding van beskuldigings van abnormale of verbode seksuele gedrag of met verwysing na geslagsdele ontstaan, en waar die lasteraar in so 'n geval skuldig bevind word, is 'n skadevergoeding

van ongeveer R10 betaalbaar. Verdere gevalle van laster waarvoor skadevergoeding geëis kan word, is waar 'n persoon valslik van diefstal, toordery of moord beskuldig word, of waar na hom as een of ander afkeurenswaardige dier (soos 'n hond, vark, donkie, wolf of bobbejaan) verwys word. Die gees waarin die lasterlike bewering gemaak word, is belangrik. Die laster van 'n vriend of skertsmaat in 'n goeie gesindheid is nie strafbaar nie: "Vloek is mos verskillend. Daar is mos een wat 'n man se hart seermaak, en 'n ander maak sy hart bly maak as hy hom vloek". zsegspersoon)¹⁾ Net soos in die geval van speelse aanranding het hy die reg om sommige van sy bloed- en aanverwante speels te vloek. Hierdie persone is, soos reeds gesê, (vgl. p. 138) susterskind van ego se moeder, broerskind van ego se moeder, moeder/vader van ego se moeder/vader, ego se swaer, die kind van ego se kind en ego se jonger broer. Waar die houding van die lasteraar hier egter kwaadwillig is, kan hy vir skadevergoeding voor die hof gedaag word.

Vier kategorieë van laster kan onderskei word, die eerste waarvan kurundira (Kw.), karundera (Gc., S., Mb) (vals beskuldig) is. Na aanleiding van die aard van die beskuldiging verskil die erns van die laster. So byvoorbeeld sal 'n persoon wat 'n ander valslik van moord of noodlottige towery beskuldig swaar gestraf word, en iemand wat 'n ander van owerspel of ligte towery beskuldig minder swaar gestraf word.

Daar word verder 'n onderskeid getref tussen drie grade van laster, te wete kutuka (Mb., Kw., Gc., S.) (vloek), kuswaura (Kw.), kushwaura (Mb.), kushuwaghura (Gc.), kuswaghura (S.) (beledig) en

1) Vgl. Bosch 1966 op. cit. p. 166

kutema (Kw., Gc., S., Mb.) (spot). Vloek sal byvoorbeeld wees: "Jou tril!" of "jou gat!"; beledig: "Moenie vir daardie vuil donder my koppie gee om te gebruik nie!", en spot: "Lyk my jou ogies trek al weer bierpot toe soos 'n dronk vlieg!" 'n Mbukushu-informant het dit so gestel: "Van kutema kom kuswaura en van kuswaura kom kutuka en dan kom bakleiery." Die skadevergoeding sal vasgestel word na aanleiding van die graad van die laster.

Getuienes afgelê, of kruisverhoor in 'n hofsak, kan nie aanleiding gee tot 'n eis om skadevergoeding weens laster nie.

Laster teen die kaptein sal swaarder gestraf word en kan selfs lei tot verbanning uit die gebied.

Die verontagsaming van hoflikheidsbepalings, soos byvoorbeeld dat 'n belangrike man op die naam van sy kind, of op die naam van die kind van sy genant, aangespreek behoort te word, kan nie tot 'n eis om skadevergoeding weens laster lei nie.

7.7 Toordery

Selfs na jare van kultuurkontak met blanke sendelinge, bly toordery onder die Kavangostamme 'n werklike bedreiging. Mediese kennis bly gebrekkig en baie siektes word toegeskryf aan kwaadwillige magte wat deur een of ander persoon gemanupuleer word wat wens om die sieke te benadeel. 'n Toordenaar kan selfs die dood veroorsaak indien sy magte sterk genoeg is. Alhoewel die

Kavango 'n vredeliewende volk is, kom gevalle van vergiftiging dikwels voor. Die mees algemene manier is om gif onder die duimnael te druk en 'n beker bier aan die voorwerp van jou haat te gee sodat die duim aan die beker raak. Dood tree gewoonlik eers na weke in en word dikwels toegeskryf aan toordery.

Wanneer 'n persoon vermoed dat hy deur 'n toordenaar benadeel word, sal hy gewoonlik die magte van 'n toordokter (nganga) inroep om die skuldige uit te wys, sy toorgoed uit te ruik, en dit te vernietig. Waar die dood van 'n persoon veroorsaak is deur towery, sal die nganga deur middel van verskillende soorte toetse probeer vasstel wie die skuldige is. By die Kwangali word die lyk van die oorledene byvoorbeeld op 'n spesiaal-gemaakte bed geplaas en deur die nganga besweer (die sogenaamde mwemba-ritueel. Die bed met die lyk sal dan deur bome en bosse reguit na die skuldige toe sweef en hom aanval. Slegs op bevel van die nganga sal die aanval gestaak word. 'n Ander toets is die sogenaamde masoma. 'n Sekere kruie word in water gegooi en die water gekook. Die verdagtes steek dan hulle hande in die kookwater en slegs dié van die toornaar sal brand.

Die "gifbeker"-toets word ook soms deur die nganga toegepas. Mwade-kruie word in water geweek en die kruiewater word dan aan 'n paar persone gegee om te drink. Die kruie is slegs giftig vir die toornaar wat daarvan sal sterf. Gewoonlik erken 'n skuldige sy skuld nog voordat hy aan dié toets onderwerp word.

Waar 'n saak van toordery voor die kaptein dien, sal hy òf die hulp van 'n nganga inroep, òf sal daar gepoog word om die beskuldigde homself te laat vaspraat, en getuies sal ingeroep word wat byvoorbeeld drome gedroom het, of gehoor het dat die beskuldigde dreig dat hy die benadeelde sal toor.

Die hofsaak van Shamutarifi ('n nganga) vs. voorman Rughuru in verband met toordery het byvoorbeeld as volg verloop: Shamutarifi kla vir voorman Rughuru aan weens laster omdat hy vir Shamutarifi beskuldig van toordery en hom toestemming weier om siek mense in sy (Rughuru s'n) gebied gesond te maak. Die kaptein verwittig Rughuru van die aanklag teen hom en bepaal 'n datum vir die hofsaak. Drie dae voor die hofsaak voorkom, skryf Rughuru die volgende brief aan kaptein Dimbare:

"Geagte kaptein Dimbare, Het jy opgestaan? Met my gaan dit nie goed nie. Shamutarifi is van plan om my in die veld dood te maak. Hier is my getuies: 1) Kashe, 2) Matumbo, 3) Kuyemaghedha. Die saak het ek van Kuyemaghedha gehoor toe sy besig was om met ander mense te gesels. Hier het hulle drie yyawo (klein houtkanotjies met toormedisyne in) gemaak. Die een wat by die Kake is, is dit wat my lewe sal eis. Dis al wat ek kan sê, en ek vra toestemming om vir die man te gaan vra na sy bedoelings, of moet ek stilbly om te sterf?

Dis al wat ek wil weet, deur Rughuru Kaveto."

Die saak kom voor en die getuies getuig soos volg:

Kuyemaghedha: (vir Rughuru)

Ek het van Shamutarifi gehoor dat hy die een siyawo weggegooi en 'n ander een gemaak het wat hy by Kake gebêre het, en Shamutarifi het gesê dat hy seker is dat die voorman in die veld sal gaan sterf ...

Matumbo: Ek het gaan kuier, en die storie het ek van Yiyawo gehoor. Dit is haar man wat vir haar gesê het dat hulle nie rusie moet maak nie anders sal die voorman nie doodgaan nie ...

Yiyawo: Dit is waar. Ek stem saam. Ek het gesê dat Shamutarifi 'n toornaar is.
(Yiyawo word op hierdie stadium met R4 beboet weens laster.)

Kathumbi (vir Shamutarifi):
Wat ek weet, is dat ek 'n bees gesien het. 'n Tweede ding is dat Shamutarifi vir my gesê het dat hy glo verkeerd gedoen het om vir Krisante gesond te maak.

Ndegwa: Ek het van Shamutarifi gehoor dat hy uit die omgewing weggejaag is omdat hy vir Krisante gesond gemaak het, ensovoorts, ensovoorts.

Voorman Rughuru moes R15 skadevergoeding aan Shamutarifi vir laster betaal.

In 'n ander saak is Kashova daarvan aangekla dat sy die dood van Shengu veroorsaak het met kwaadwillige toordery. Daar word getuig dat die beskuldigde gesien is waar sy grond uit die voet-spore van die oorledene neem. Kashova moet ses beeste skadevergoeding aan die linie van Shengu betaal.

Die skeisaak van Kakuthi vs. Mandakwe lewer ook interessante getuienis in verband met toordery op. Mandakwe is naamlik by 'n vorige geleentheid gevonniss om vyf beeste as skadevergoeding aan sy vrou plus een bees as boete aan die stamkas te betaal, omdat hy haar verwerp het. Hy belowe egter om haar terug te neem, maar daar kom niks van nie. Drie jaar later kla sy hom voor die hof aan en hy verweer homself deur te sê dat sy vrou 'n townenare is en dat hy bang is om haar terug te neem. Die saak verloop ongeveer as volg:

Voorman Dikondo (as ondervraer):

Jy het vir ons gesê dat jy bang is dat iemand jou wil toor. Waar het jou vrou dan daardie medisyne gekry?

Mandakwe:

Ek weet nie.

Dikonda:

Hoe het jy geweet dat sy toormedisyne het? Wie het sy getoor?

Mandakwe:

Vir niemand nie. Hoekom ek ontevrede is, is omdat ek seker daarvan is dat sy toorgoed het, maar as haar kinders siek word, sê hulle dat dit ek is wat hulle toor.

Dikonda:

Hoekom het jy nie die saak onder die aandag van die kaptein gebring nie?

Mandakwe: Ek het dit nie geweet nie. Ek het dit nou die dag eers uitgevind ... Ek is ontevrede met daardie vrou, want die een nganga (Thiyovo) (van Bagani) het gekom en my blikkies met toorgoed in die water gegooi, maar die vrou s'n het hy nie weggegooi nie.

Kaptein: Waar het die nganga die blikke toorgoed gegooi?

Mandakwe: In die rivier.

Kaptein: En waar is die vrou s'n?

Mandakwe: Dis nog by haar, in die huis.

Voorman Kōna: Jy lieg Mandakwe. Dit is nie dit wat jou ontevrede maak nie. Hoekom het hy nie vir nganga wat jou toorgoed kom weggooi het, ook gesê om jou vrou s'n weg te gooi nie?

Mandakwe: Ek was bang, want my medisyne verskil van dié van my vrou. Ek het medisyne van die spoke (ghurumba) gehad, maar my vrou s'n was die van ghupuputa (wat mahango laat meer of minder word) ...

Kaptein: Hoekom die man nie by sy vrou wil slaap nie, is miskien omdat hy iets in die huis gesien het, iets van die toorgoed van sy vrou.

Voorman Kōna: Stem jy saam met die kaptein?

Mandakwe: Ja, ek stem saam. Ek hoor baie dinge in die nag ...

Kaptein: Hoe het jy uitgevind dat jou vrou 'n townares is?

Mandakwe: Ek het iets in die huis geruik wat stink.

-151-

Kaptein: Van hier as ons klaar is met die hofsake, vat ek vir jou en al die mense van hierdie omgewing dat jy in hulle huise gaan ruik wie toordenaars is. Lyk my jy ken dit baie goed!

Dikonda: Het jy nie in hierdie afgelope jare geweet dat jou vrou 'n townenares is nie, of het jy dit geweet en was bang om by die kaptein te rapporteer, omdat jy nog toorgoed by jou gehad het? Watter soort nganga is dit wat jou toorgoed in die water gegooi het en nie geweet het dat jou vrou ook toorgoed by haar het nie? Hoekom het jy nie na die nganga gegaan om die toorgoed van jou vrou weg te vat nie?

Mandakwe: Ek het niks om vir die nganga te betaal nie. Ek is bang om dit te doen, want die kinders van my vrou raas baie met my dat ek nog toorgoed het.

Kaptein: Mandakwe, ek verstaan jou nie meer nie. Hoekom is ek as kaptein hier? As jy bang was om die nganga te gaan roep, hoekom het jy nie na my toe gekom sodat ek die stampolisie kon stuur om die nganga te laat haal nie?

Kaptein: Wie het vir jou die toorgoed gegee?

Mandakwe: Dis my vrou wat dit vir my gegee het.

Kaptein: Het jy haar gesien toe sy dit vir jou gegee het?

Mandakwe: Nee, dit het in die nag gebeur terwyl ek vas aan die slaap was. Ek het nie al die toorgoed van my vrou gekry nie; ek het dit van 'n ander man gekry, maar my vrou het ook vir my iets gegee, net so 'n bietjie. Een nganga het my behandel toe

ek siek was; toe gee hy my 'n blik medisyne, maar dit is nie toorgoed nie. Selfs my vrou weet dit ook, want al die kinders in my huis wat siek geword het, word met daardie medisyne gesond gemaak.

Dikonda: Toe jy met jou vrou getrou het, het jy gesien wat jy vandag sien?

Mandakwe: Nee, ek het net altyd van slegte dinge gedroom, maar ek het niks gesien nie.

Dikonda: Toe jy daardie slegte dinge gedroom het, het jy gaan rapporteer dat jou vrou 'n townares is?

Mandakwe: Daardie tyd het ek nog nie geweet nie, ens.

Die vorige vonnis word herbevestig. Mandakwe moet vyf beeste skadevergoeding aan sy vrou betaal, omdat hy haar sonder rede geskei het, en een bees boete aan die stamkas.

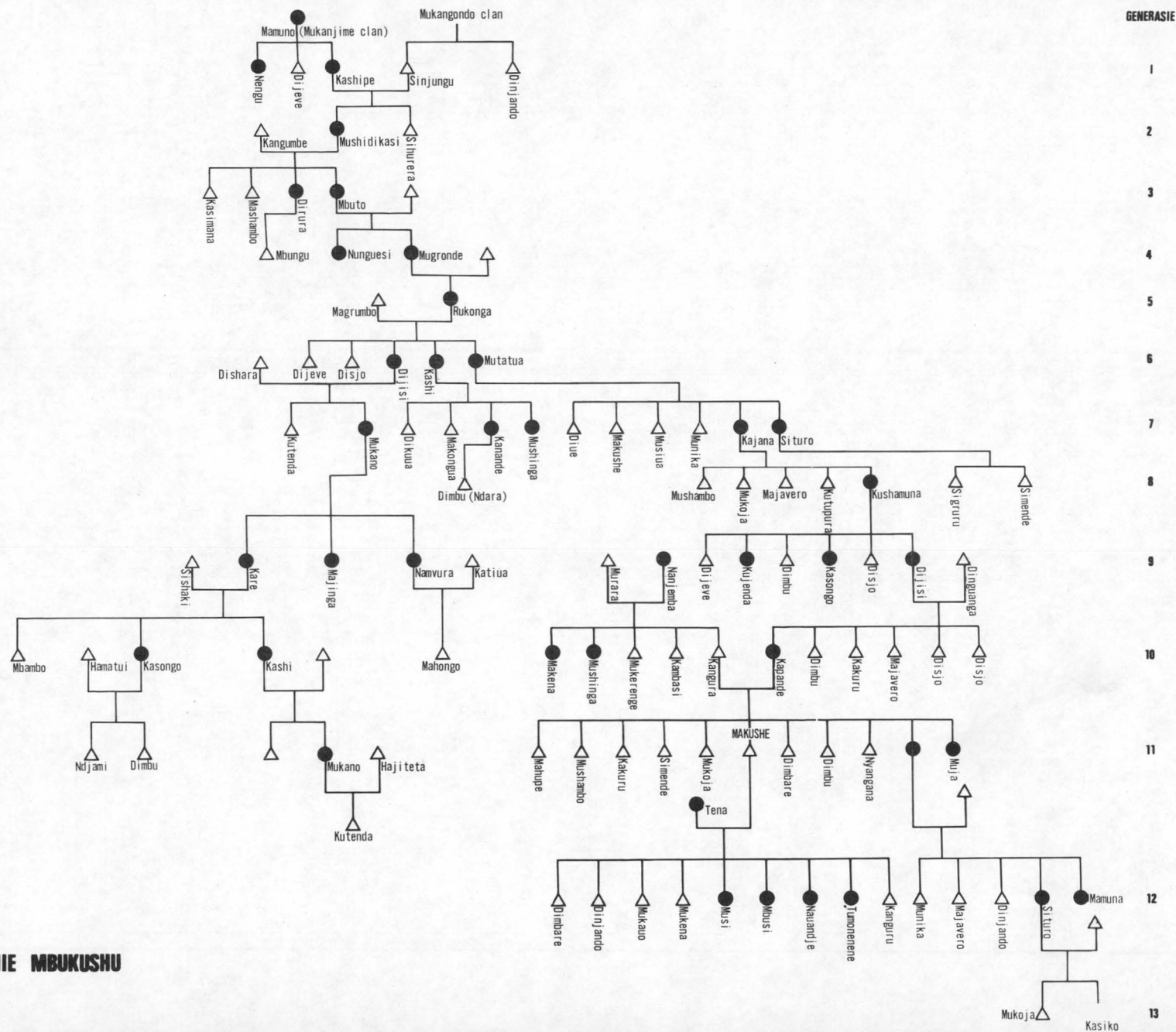
Na afloop van die hofsaak het die nganga Thiyovo van Bagani af winkel toe gekom en is hy deur die kaptein in dié verband genader. Hy het gesê dat die vrou wel 'n townares is, maar omdat hy nie amptelik gevra is om haar toorgoed weg te gooi nie, kon hy nie.

In 'n ander saak in verband met toordery is Thihuru en Mandengo (sy vrou) daarvan beskuldig dat hulle Thihuru se suster, Thiringa, getoor het sodat sy gesterf het. Hulle word skuldig bevind op grond van die getuienis van 'n nganga. Die vonnis was: Thihuru, vyf beeste skadevergoeding aan sy (en Thiringa se) linie asook twaalf houe, en Mandengo vier beeste skadevergoeding aan die linie

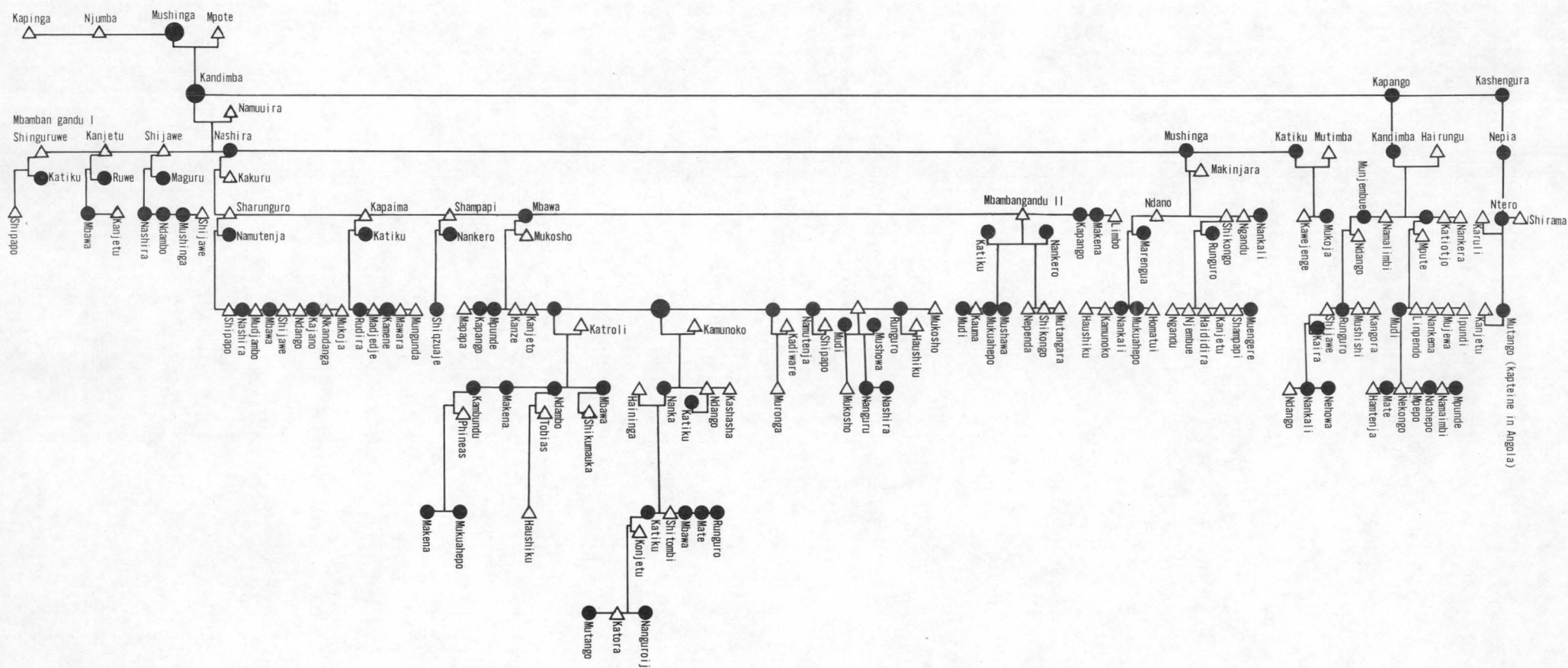
asook twaalf houe. In dié geval is die beskuldigdes deur 'n linie-
lid van die oorledene aangekla.

Gevalle van toordery wat siekte veroorsaak, word oënskyn-
lik in dieselfde lig as 'n ligte graad van aanranding beskou, en
waar die persoon se dood veroorsaak is, as moord, met die
vonnis die helfte minder (vier tot ses beeste). Die aanklaer is
in gevalle van siekte die benadeelde self, en in gevalle
van sterfte die linielede van die oorledene. Skadevergoeding
wat toegestaan is aan die linie van die oorledene word net
soos by die vererwing van materiële goedere verdeel, met
dien verstande dat waar die dood deur een of ander linie-
lid self veroorsaak is, hy die skadevergoeding aan die ander
lede sal betaal, en ook nie aanspraak sal hê op die materiële
besittings van die oorledene wanneer die erfgoed uitgedeel word
nie.

HEERSERSLINIE MBUKUSHU

HEERSERSLINIE SAMBIU

Lys van hofsake en uitsprake ¹⁾Aanranding

1. Mushonga leen 'n kitaar van Alfonz Ngoro se ouer broer. Mushonga draai om die kitaar terug te gee. Alfonz kry Mushonga in die pad en vra na die kitaar. 'n Stryery ontstaan waarin Alfonz vir Mushonga met die vuig slaan dat hy val en daarna sy kakebeen afskop. Alfonz betaal vier beeste skadevergoeding aan Mushonga plus R10 boete aan die stamkas.
2. Goro kom na sy pa se kraal en vra vir sy ma melk in ruil vir mahango. Sy weier, omdat haar man haar opdrag gegee het om die melk slegs vir geld te verkoop. Goro kom terug nadat hy gaan drink het, slaan sy ma vier kere met die vuig, en klap haar ook herhaaldelik. R18 skadevergoeding word aan sy ma toegestaan.
3. Rufinus Kandyendye en sy vrou word na 'n stryery by 'n bruilof deur Haingwa langs die pad voorgelê en met 'n mes aangeval. Elkeen is raakgesteek. Hulle kry vyf beeste as skadevergoeding.
4. Diyeve sê aan Voko en Haghundjangi om nie oor sy draad te klim nie, waarop hulle kwaad word en hom slaan. Elkeen betaal R60 skadevergoeding aan Diyeve.

1) Die hofsake is persoonlik bygewoon of so nie nagevors uit die hofverslae wat deur sommige stamsekretarisse opgeskryf is. (Die rekords was nie in boekvorm nie, maar op los papiertjies en is meestal in die inheemse taal opgeteken).

5. Kapinda vloek Ghuthimu se ma en 'n stryery ontstaan. Nando kom by en sy en Kapinda slaan Ghuthimu, en 'n bakleiery volg. Ghuthimu en Nando betaal R3 elk aan die stamkas en Kapinda R5 aan die stamkas.
6. Thomas slaan vir John uit jaloesie nadat John Thomas se vrou speels om die skouers gevat het. Vyf beeste skadevergoeding is aan John betaalbaar en een bees aan die stamkas.
7. Tunya leen sy vriend 50c en dié sloer met die terugbetaling. Tunya gaan na sy vriend se huis om die geld te kry, maar kry slegs sy vrou daar. Hy eis die geld by haar en 'n stryery ontstaan, waarop hy haar slaan. R30 skadevergoeding is betaalbaar.
8. Twee broers baklei en hul pa kom maak hulle uitmekaar. Een slaan die pa met 'n yster raak. Vier beeste skadevergoeding word aan die pa betaal, een bees aan die stamkas, en een word geslag vir die was van die wonde.
9. Mbambo en sy vrou gaan na die winkel. Mbambo stuur sy vrou met 'n tienrandnoot na die drankwinkel langsaa om 'n botteltjie brandewyn te gaan koop. Die toonbankklerk het nie dadelik kleingeld nie en neem die R10. Sy gee later die kleingeld sonder Mbambo se medewete aan dié se vrou. Mbambo gaan eis sy kleingeld, 'n stryery ontstaan en hy rand die toonbankklerk aan. 'n Bystander, Ndara, snel haar te hulp en slaan Mbambo dat hy val. Toe Mbambo opstaan, gooi hy Ndara met 'n klip teen die oogbank. Mbambo moet 'n bees vir Ndara slag om die wonde te was, R10 skadevergoeding aan die meisie betaal, plus R10 aan die stamkas.

10. Pius word twee maal namekaar gesien dat hy met Moyo se vrou staan en gesels. Moyo word kwaad en slaan sy vrou, waarop sy hom aankla. Pius moet R2 aan Moyo betaal, sy vrou met hom (Moyo) R3 betaal, en elk van Pius en die vrou betaal R1 aan die stamkas.
11. Primus vra dat Muhoho hom ook 'n kans gee om op die tomtom te speel. Muhoho weier, waarop Primus hom slaan. Primus moet R10 aan die stamkas betaal.
12. Shijave vra bier by Kamuanga op skuld. Sy weier om die bier te gee waarop Shijave haar klap. R8 skadevergoeding is betaalbaar aan Kamuanga en R2 aan die stamkas.
13. Dorothea noem Luis 'n "satan". Toe slaan Luis haar. Luis moet R4 aan die stamkas betaal.
14. 'n Man en vrou baklei en die vrou kla haar man aan. Elkeen betaal R1 aan die stamkas.
15. Shitemo slaan haar ma met 'n stomp en trek bloed: Een bees is as skadevergoeding betaalbaar, asook 'n R5 aan die stamkas.
16. Haushiko slaan vir Kapango met die vuig sodat sy 'n tand verloor. R20 skadevergoeding en R2 aan die stamkas moet betaal word.
17. Shipeku gooi vir Kashokora met 'n beker. Hulle baklei. Kashokora kla vir Shipeku aan. Shipeku betaal R8 skadevergoeding aan Kashokora en R2 aan die stamkas. Kashokora betaal R4 skadevergoeding aan Shipeku en R2 aan die stamkas.
18. Shitarara slaan Matumu met 'n kerie. Shitarara betaal R80 skadevergoeding en R20 aan die stamkas.

19. Thomas Mbambo slaan vir Shiyamba met die vuus. R15 skadevergoeding aan Shiyamba en R5 aan die stamkas is betaalbaar.
20. Gona Nakwaya word deur Mutendu Andricas met die vuus geslaan. R15 skadevergoeding en R5 aan die stamkas is betaalbaar.
21. 'n Man slaan sy vrou; Hy moet R10 aan die stamkas betaal.
22. Aanranding met die vuus; R16 skadevergoeding en R2 aan die stamkas.
23. Aanranding met die vuus; R10 skadevergoeding en R10 aan die stamkas.
24. 'n Man slaan sy vrou en dreig haar met 'n mes. Twee beeste is aan die stamkas betaalbaar.
25. Aanranding met 'n mes (twee steekplekke); R40 skadevergoeding en R20 aan die stamkas.
26. Aanranding met 'n mes; R60 skadevergoeding en R20 aan die stamkas.
27. Aanranding (geklap); R6 skadevergoeding en R2 aan die stamkas.
28. Aanranding met die vuus; R30 skadevergoeding en R10 aan die stamkas.
29. Aanranding (geklap); R12 skadevergoeding en R2 aan die stamkas.
30. 'n Man slaan sy vrou; R21 skadevergoeding moet aan haar en R6 aan die stamkas betaal word.

-160-

31. 'n Vrou slaan haar man met 'n kerie. Een bees skadevergoeding is aan die man betaalbaar en R10 aan die stamkas.
32. Een breek 'n ander se arm; R60 skadevergoeding word toegestaan.
33. Aanranding met mes; R40 skadevergoeding en R20 aan die stamkas.
34. Messteek; R50 skadevergoeding en R10 aan die stamkas, ens.

Laster

1. Vloek geslagsdele; R20 skadevergoeding.
2. Valslik van towery beskuldig; R15 skadevergoeding.
3. Valslik van towery beskuldig; R10 skadevergoeding en R1 aan die stamkas.
4. Aanklaer se moeder en vader word gevloek. Hy ontvang R9 skadevergoeding.
5. Valslik van towery beskuldig; 2 beeste skadevergoeding betaalbaar.
6. Vloek skoonmoeder; R20 skadevergoeding en R10 aan die stamkas.
7. Valslik van towery beskuldig; R3 skadevergoeding.
8. Vloek skoonmoeder; R4 aan die stamkas.
9. Valslik van owerspel beskuldig; R10 aan die stamkas.
10. Valslik van owerspel beskuldig; R16 skadevergoeding en R4 aan die stamkas.
11. Vloek geslagsdele; R20 skadevergoeding en R1 aan die stamkas.
12. Vloek geslagsdele; R10 skadevergoeding en R4 aan die stamkas.
13. Vloek geslagsdele; R8 skadevergoeding.
14. Vloek geslagsdele; R20 skadevergoeding en R20 aan die stamkas.

Saakbeskadiging

1. Bonifatius Dimbindo beskadig die huise van die stamsekretaris en vee-inspekteur by die stamkantore te Mukwe. Vyf beeste skadevergoeding vir die vensters en vyf beeste vir die stene word toegestaan.
2. Skade aangerig aan landerye deur beeste: R40 of een bees skadevergoeding moet betaal word.
3. 'n Perd vreet mahango op die land; R6 skadevergoeding aan die eienaar van die land en R2 aan die stamkas betaal.
4. 'n Bok vreet 'n muskietnet op; R12 skadevergoeding en R1 aan die stamkas is betaalbaar.
5. Beeste in landerye; betaal R10 skadevergoeding en R1 aan die stamkas.
6. Beeste in landerye; betaal R10 skadevergoeding en R1 aan die stamkas.
7. Beeste in landerye; betaal R10 skadevergoeding en R1 aan die stamkas.
8. 'n Vark vreet kos uit 'n bord. Die eienares is voorheen al gewaarsku oor haar vark. Sy betaal R2 skadevergoeding en 50c aan die stamkas.
9. Beeste in landerye; R8 skadevergoeding en 80c aan die stamkas.
10. Beeste in landerye; R24 skadevergoeding en R4 aan die stamkas.
11. 'n Hut is opsetlik aan die brand gestee. Een bees skadevergoeding en R2 aan die stamkas word betaal.
12. Beeste in landerye; betaal R5 skadevergoeding en R1 aan die stamkas.
13. Beeste in landerye; R7 skadevergoeding en R4 aan die stamkas.
14. Beeste in landerye; R8 skadevergoeding en R4 aan die stamkas.

15. Beeste in landerye; R20 skadevergoeding.
16. Beeste in landerye; R20 skadevergoeding.
17. Beeste in landerye; betaal R4 skadevergoeding.
18. Beeste in landerye; betaal R10 skadevergoeding en R2 aan die stamkas.
19. Beeste in landerye; betaal R10 skadevergoeding en R2 aan die stamkas.
20. Beeste in landerye; betaal R4 skadevergoeding en R2 aan die stamkas.
21. 'n Bees se been word afgegooi deur twee kinders; Elkeen moet R10 skadevergoeding aan die eienaar van die bees en R2 aan die stamkas betaal.
22. 'n Vark se been word gebreek; geen boete.
23. 'n Man steek 'n bok met 'n mes; R5 skadevergoeding.
24. Shimbo se eiers word deur Mudi se honde opgevreet. Hy vloek haar en maak drie honde dood. Hy betaal R10 skadevergoeding aan Mudi en R2 aan die stamkas.

Minagting van die "wet"

1. Djami dreig die voorman en vloek die kaptein in sy dronkenskap, omdat hy voel die hof nie sy belange beskerm nie. Hy moet R10 skadevergoeding aan die voorman en R10 aan die kaptein betaal, plus R10 stamkasfooie (sien p. 49 e.v.).
2. Kathuku is deur die kaptein met twee beeste gevonniss. Sy stuur haar man, Dikoma, met die eerste bees na die kaptein, maar hy (Dikoma) gaan slag dit langs die pad. Die kaptein kla hom aan; Die vonnis is een bees skadevergoeding aan sy vrou, plus 12 houe lyfstraf.
3. Voorman Dyakugha vind dit onmoontlik om 'n saak van aanranding te beheer (twee vroue het mekaar geslaan oor 'n man) en neem die saak na die kaptein. Die vroue moet elkeen een bees aan die stamkas betaal. Die saak van aanranding mag ook nie weer voor die hof kom nie.
4. Petrus steel geld uit Marseluis se winkel en toe hy gevang word, sê hy dat die kapteine hom gestuur het om dit te doen. Hy moet die geld terugbetaal en R20 skadevergoeding aan die kapteine betaal.

Geslagsdelikte

1. Kampungu kla Kavuru aan dat hy sy suster se dogter sonder toestemming weggeneem en met haar getrou het. Een bees skadevergoeding word aan die oom (Kampungu) toegestaan en R10 as stamkasfooie.
2. Viyavo is weg van haar eerste man (Ndumba) en trou met Mbanga. Ndumba gaan soek sy vrou en eis haar terug waarop sy na hom terugkeer. Ndumba eis van Mbanga. Mbanga betaal 'n bees skadevergoeding aan Ndumba; die vrou betaal R6 boete aan die stamkas.
3. Kapata Shingungu se vrou verlaat hom en trou met Katengwa. Shingungu eis sy vrou op, maar sy weier om na hom terug te keer. Kantengwa moet twee beeste skadevergoeding aan Shingungu betaal en die vrou R3 boete aan die stamkas. Daarna is hulle huwelik wettig.
4. Mbuthi se vrou loop weg en trou met Katembo. Hy eis dat sy vrou terugkeer, maar sy weier. Katembo betaal drie beeste skadevergoeding aan Mbuthi en R2 aan die stamkas. Die tweede huwelik is daarop gewettig.
5. Kapinda Mundinda betrap haar man en Shurenga Shikerete besig om gemeenskap te hê. Sy roep 'n ander vrou as getuie wat die twee nakend bymekaar sien. Die man betaal R12 skadevergoeding aan sy vrou plus R4 aan die stamkas. Die vrou betaal R9 skadevergoeding aan Mundinda en R3 boete aan die stamkas.
6. Mudumbi se vrou loop weg en trou met Kamburu. Mudumbi soek sy vrou, kry haar en neem haar terug. Kamburu moet een bees skadevergoeding aan Mudumbi en R2 boete aan die stamkas betaal.

7. Owerspel: Die man betaal drie beeste skadevergoeding aan die ander man, en die vrou drie beeste skadevergoeding aan die ander vrou.
8. Owerspel: Die man betaal vyf beeste skadevergoeding aan die ander man plus een bees boete aan die stamkas; die vrou betaal drie beeste skadevergoeding aan die ander vrou.
9. Owerspel: Die man betaal vyf beeste skadevergoeding aan die ander vrou, en die vrou R20 boete aan die stamkas.
10. Owerspel: Die man betaal R70 skadevergoeding aan die ander man en R10 boete; die vrou twee beeste skadevergoeding aan die ander vrou en R1 boete.
11. Owerspel: Die man moet R50 of vyf beeste skadevergoeding aan die ander man betaal en die vrou R10 of een bees boete aan die stamkas.
12. Owerspel: Die man betaal drie beeste of dertig rand skadevergoeding; vrou een bees of R10 boete aan die stamkas.
13. 'n Vrou loop weg met 'n ander man. Die man betaal vyf beeste skadevergoeding aan die man van die vrou en die vrou vyf beeste skadevergoeding aan haar man en een bees boete aan die stamkas.
14. 'n Vrou loop weg en trou met 'n ander man. Die man betaal sewe beeste skadevergoeding aan die vorige man; die vrou betaal twee beeste skadevergoeding aan haar man en R10 boete aan die stamkas.
15. Owerspel: Die man betaal R100 skadevergoeding aan die ander man; die vrou R40 skadevergoeding aan die ander vrou en R20 aan die stamkas.

16. Owerspel: Die man betaal R30 of drie beeste skadevergoeding aan die ander man; die vrou betaal R20 of twee beeste aan die ander vrou en R10 of een bees boete aan die stamkas.
17. Swangermaking van 'n getroude vrou. Die man betaal R100 skadevergoeding aan die eggenoot en R10 stamkas; die vrou betaal twee beeste of R40 aan haar man.
18. Owerspel: Die man betaal vyf beeste skadevergoeding aan die ander man; die vrou betaal drie beeste aan die ander vrou en een bees boete aan die stamkas.
19. 'n Jongman maak 'n meisie swanger en weier om vir die kind te sorg. Sy daag hom voor die hof en hy belowe om met haar te trou.
20. Egskeiding: Twee beeste skadevergoeding word toegestaan.
21. Egskeiding: Vyf beeste skadevergoeding word toegestaan.

Allerlei

1. Kathavi dokter Vihemba vir onvrugbaarheid teen die betaling van een bees. Haar man belowe om die bees te betaal, maar sterf daarna. Kathavi eis die bees van die vrou nadat sy alreeds vier kinders gebaar het. Die vrou moet die bees betaal, plus 50c boete aan die stamkas.

Diefstal

1. Kind steel 'n stempel by die skool. Die skoolhoof kla hom aan. R6 word aan die Departement van Onderwys en 50c boete aan die stamkas betaal.
2. Diefstal van 'n sak mahango; R6 skadevergoeding en R1 boete.
3. Diefstal van 'n bok; R30 skadevergoeding en R5 stamkasfooie.
4. Diefstal van 'n bees; twee beeste skadevergoeding en R10 boete.

Toordery

1. Thihuro en Mandengo (sy vrou) toor Thihuro se suster Thivanga sodat sy sterf. Thihuro betaal vyf beeste skadevergoeding aan sy linie en kry twaalf houe; Mandengo betaal vier beeste skadevergoeding en kry twaalf houe lyfstraf.

BIBLIOGRAFIE

1. BOSCH, J.L.
1964 Die Shambiu van die Okavango - 'n Volke-
kundige Studie D.Phil-tesis Universi-
teit van Stellenbosch

2. BRUWER, J.P.
van S.
1966 Die Matriliniêre Orde in Okavangoland
Universiteit van Port Elizabeth

3. COLLINS, R.O.
1968 Problems in African History Prentice-
Hall Inc. Englewood Cliffs New Jersey

4. ELIAS, T.O.
1956 The Nature of African Customary Law
Manchester University Press Manchester

5. EVANS-PRITCHARD,
E.E.
1940 The Nuer Oxford University Press
Londen

6. EVANS-PRITCHARD
E.E. en M. FORTES
(red.)
1970 African Political Systems Oxford Univer-
sity Press Londen

7. FALLERS, L.A.
1969 Law without Precedent: Legal Ideas in
Action in the Courts of Colonial Busoga
University of Chicago Press Chicago

8. FOX, R.
1967 Kinship and Marriage Penguin Books Ltd.
Harmondsworth Middlesex Engeland

9. GAILEY, H.A.
1970 History of Africa from Earliest Times
to 1800 The Dryden Press Inc. Hinsdale
Illinois

10. HAMMOND, P.B.
1971 An Introduction to Cultural and Social
Anthropology The MacMillan Co. New York

11. HART, H.L.A.
1961 The Concept of Law Clarendon Press
Oxford.

12. HONIGMAN, J.J. (red.)
1973 Handbook of Social and Cultural Anthropology Rand McNally & Co.
Chicago

13. MALINOWSKI, B.
1926 Crime and Custom in Savage Society
Kegan Paul Londen

14. NADER, L.
1969 Law in Culture and Society Aldine
Publishing Co. Chicago

15. OLIVIER, N.J.J.
1969 Die Privaatreg van die Suid-Afrikaanse Bantoe Butterworths Durban

16. OLIVIER, R. en
A. ATMORE
1972 Africa Since 1800 2e uitg.
Cambridge University Press Londen

17. POSPISIL, L.
1971 Anthropology of Law: A Comparative Theory Harper & Row New York

18. PRETORIUS, J.L.
1975 The Fwe of the Eastern Caprivi Zipfel
M.A.-tesis Universiteit van Stellenbosch

19. SCHNEIDER, D.M. en
K. GOUGH (red.)
1962 Matrilineal Kinship University of California Press Berkeley & Los Angeles

20. VAN TONDER, L.L.
1966 The Hambukushu of Okavangoland
D. Phil-tesis Universiteit van Port Elizabeth

21. WILLIAMS, C.L. (red.)
1947 Jurisprudence 10e uitg.
Sweet & Maxwell Londen